

szombat

1996. október

A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület
folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.

Szerkesztőbizottság:

Kardos G. György
Itamár Jáoz-Keszt
Komoróczy Géza
Szabolcsi Miklós
Turán Tamás

Főszerkesztő:

Szántó T. Gábor

A megjelenést támogatják:
Soros Alapítvány,
Nemzeti Kulturális Alap,
Művelődési és Közoktatási
Minisztérium Kisebbségi
Főosztálya,
Magyarországi Nemzeti
és Etnikai Kisebbségekért
Közalapítvány

A címlapon
részlet egy táratekeresből

A héber és jiddis szavak
átírása a szerzők felfogását
tükrözi.

Terjeszti a HÍRKER Rt.,
NH Rt., a Kiadói
Lapterjesztő
Kereskedelmi Kft
és a Sziget Rehabilitációs
Kisszövetkezet

A kéziratok szerkesztése
lezárult:

1996. szeptember 17-én.
Szerkesztőség
és kiadóhivatal:

1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.

1365 Budapest, Pf. 66

Telefon:

111-9214/136, 137

Telefon/fax: (36-1) 111-6665

Szerkesztőségi órák

és hirdetésfelvétel:

csütörtökönként

16 és 17 óra között.

Előfizethető

a kiadóhivatalban,

illetve postautalványon

az OTP

11709002-20066703

„Szombat” számú alszámlán.

Lapengedély száma:

III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Készült Rózsa Gábor
nyomdájában

Tervezés
és nyomdai előkészítés:
Corrigenda Bt.

T A R T A L O M

HAZAI DOLGAINK

- 3 Visszanézve félutamból... (Várnai Pál)
- 5 A közösségi jóvátétel parlamenti vitája
- 11 „Mindent a törvényeknek megfelelően, pályázat útján csinálunk” – Zoltai Gusztáv az új iskola építéséről és a visszakapott ingatlanokról (V. E.)
- 13 Új tanház: Budapest Kólél (Mogyoró András)
- 15 Napló – Sehová és mindenhová (Egri György)

VILÁG

- 17 Antiszemitizmus – 1995 (Fordította: Kovács Márta)
- 20 Québec: Kanada-hű zsidóság

IZRAEL

- 22 Puhuló hadsereg?
- 23 A Moszad új vezetője
- 24 Ekron – Egy kérdőjel lekerül a térképről

- 26 Zsidó állam vagy multikulti?
Vendégmunkások Izraelben

HAGYOMÁNY

- 28 Vitatható Philón-értelmezés? Válasz Visi Tamásnak (Bollók János)
- 32 Válasz Bollók Jánosnak (Visi Tamás)

TÖRTÉNELEM

- 34 Herzl: Naplók és levelek.
Bevezetés a Herzl-dokumentumokhoz (Válogatta és fordította: Novák Attila)
- 38 Nézz vissza haraggal?

KULTÚRA

- 39 Emma és Eszter (Klein K. Gy. Áriél)
- 43 Szeizmográfok és betelepülők.
Izraeli építészet a Velencei Építészeti Biennálén (Szegő György)
- 45 Könyvespolc
- 48 Programok

Summary

Our October issue begins with the recollections of **Pál Várnai** about how he, a Hungarian Jew and a Central European intellectual, tried to find his place in the pragmatic Canadian society after he had left Hungary in 1956. The issue of setting up a public Foundation for the compensation of Hungarian Jewry was discussed in Parliament—we are quoting from some of the important addresses. **Gusztáv Zoltai**, the executive director of the Jewish Community informs us about the future use of property which the Jewish community will recover as compensation. He assures us that there will be a contest for the architectural plans of the new building of the Jewish *gymnasium*, as it is prescribed by law. From another source, however, we are informed that the construction plans are already on the way. We are presenting an interview with the director of a

new religious learning institute, the Budapest Kolel.

Our section on international affairs begins with a briefing from *Anti-Semitism World Report 1996*, followed by a report on the problems of English-speaking Jewry in French Quebec. In the 'Israel' section you can read about the acculturation problems of Asian and African guest workers in Israeli society. One of our colleagues reports about the archeological excavation of the ruins of Ekron, the one-time Philistine city.

The cultural section includes some excerpts from the Diary of **Theodor Herzl**, the description of his visit with the Turkish Sultan. **János Bollók** and **Tamás Visi** continue and finish their debate about *Philon* of Alexandria. You can read a chapter from a Hungarian Jewish family saga by **Ariel K. Gy. Klein**. **György Szegő** introduces the Israeli pavilion of the Venice Biennial.

Olvasóink írják

Pótvizsga

A legutóbbi Szombat-számban a neves műfordító, Kartal Zsuzsa „Vizsga” című cikkében veszélyes vizekre evezett. A rasszizmust és a faji előítéleteket vádolta, miközben – saját elvei szerint is – maga is messzemenő engedményeket tett ezeknek az eszméknek. Honnan tudja Kartal Zsuzsa, hogy azok az emberek, akiket ő a közösség legjobbjainak nevezett, maguk is zsidónak tartják-e magukat? Ráadásul még ha így is lenne, miért ők a legjobbak? A zsidóság legjobbjai ugyanis nem a radikális emberjogi szervezetekben ülnek, ezek ugyanis attól sem lesznek zsidó szervezetek, ha jó néhány zsidó származású ember is közéjük tartozik, legitimációjuk ugyanis nem etnikai vagy vallási.

És mi van a jobboldali szervezetekben ülő zsidó származásúakkal? Ők nem zsidók? Vagy nem ők a közösség legjobbjai? Szóval a legjobb zsidók baloldaliak és liberálisok vagy természetszerűleg azoknak kell lenniük? Aha.

Én mindenesetre nem a különféle radikális szervezetekben tevékenykedő zsidó származásúakat tekintem a közösség legjobbjainak. Értékelésük kritériuma ugyanis a zsidóságon kívül helyezkedik el.

A „legjobbak” azonossága a liberális identitásfelfogás („én mondom meg, hogy ki vagyok”) alapján is megkérdőjelezhető (a vallásit most hagyjuk). Sokan közülük nem tartják magukat zsidónak, csak az antiszemita szemében azok.

Most Kartal Zsuzsát meg fogom botránkoztatni: kifejezetten örülök annak, hogy – mint az egy normális államban szokás – Izraelben fasiszták is vannak (minthogy annak is, hogy marginalizálódtak), s a zsidóság a zsidó államban normális módon, valós vagy vélt érdekeit tekintve szavaz bal- vagy jobboldali pártokra s nem a történelmi traumák kényszerétől hajtva voksol. Ha balra szavaz, nem az antiszemitizmus elleni félelmében teszi, mint Magyarországon, ahol úgy látszik, hogy a modern jobboldal kialakulása még várat magá-

ra. Zsidó értékeket bal- és jobboldali pártok tagjai is képviselnek, a Likud egyik szavazóbázisának egyik része például a tradicionális zsidó értékeket valló vallásos zsidóság. Minthogy az egész kérdés, a zsidó értékek képviselete elsősorban nem politikai probléma, már a marxi szocializmust a hagyományos zsidó messianizmusból levezető elméletek is kudarcot vallottak.

A romákkal kapcsolatos problémák pedig bonyolultabbak a Kartal Zsuzsa által vallotténál.

Nemcsak előítélet és diszkrimináció létezik, hanem létező tapasztalatok (ugyanis vannak – bár nehezen megfogható – csoporttulajdonságok) is, melyek az együttélést alapvetően megnehezítik. A rasszizmus szerintem az (Gobineau, Houston Stewart Chamberlain stb.), ha valaki ezeket a tapasztalatokat, egy adott csoport viselkedését genetikailag értelmezi. Ennek képviselete tényleg büntetőjogi kérdéseket vet fel. A román problémája elvész a magyar társadalom meg nem értése (a néhol tényleg fellépő diszkrimináció és előítélet) és némely emberjogi aktivista hazug demagógiája között.

Nem kell rasszizmust emlegetni akkor, ha valaki bizonyos környékekre nem szívesen költözne. A Krisztinaváros – Kartal Zsuzsa által bizonyára megvetett „úriasszonyos keresztény-nemzeti” közege – alkalmasabb a polgári életvitelre és biztonságosabb, mint a VIII. kerület vagy az Illatos út. Aki nem ezt állítja, s az egészet az előítéletre keni, az magát is becsapja.

Egyébként gyanítom, hogy az emberjogi aktivisták e lelkes csapata – melynek Kartal Zsuzsa is tagja – nem Budapest legelgettósodottabb negyedeiben lakik és romákkal vagy a villamoson vagy a különféle roma értelmiségiek vi-taestjein (esetleg magyarmótaesteken, a tévé előtt ülve) találkozik.

És van egy másik dilemma. Attól, mert egy csoport kisebbség, nem biztos, hogy az igazságot képviseli. Kartal véleménye mögött ugyanis az áll, hogy az igazság matematikai probléma.

A kisebbségnek – eszerint a logika szerint – már csekélyebb számánál fogva is mindig igaza van. A többség (számszerűségénél és a történelmi tapasztalatok miatt is) fenyegetheti létét, ezért a kisebbség tagjai mindig jogosan lépnek fel.

Ehhez természetesen szükség van a vézskorszak állandó fegyverként való

emlegetésére, s – a liberális tollforgatók szemében – a bármiféle csoportkülönbségek emlegetése az Auschwitzhoz vezető út első lépésének bizonyulhat. Ez a fajta hozzáállás azonban a normális dialógust is megnehezíti, hiszen az eredetileg nem szélsőjobboldali véleményeket is bezárja a fasiszta táborba.

Az állandó fasisztázás így fasisztákat temel ki s faji alapokra fogja helyezni a jogszolgáltatást. Már várunk a magyar O. J. Simpson-perekre.

Szerintem a kisebbség-többség viszony egy bonyolult viszonyrendszer, ahol mind a két félnek van tennivalója. Nem is beszélve arról, hogy maga a kisebbség is több horizontális és vertikális alapon elkülönülő alrendszerre oszlik. Már ilyen szempontból is értelmetlen felszólítani a zsidókat, hogy szeresék a romákat.

Egyébként a Kartalhoz hasonló „haladó zsidó entellektüelek” a zsidóktól is megtagadnak minden differentia specificát. Pedig, igenis vannak zsidó tulajdonságok, amelyek felemlegetésekor nem kell idegesnek lenni, mert szintén léteznek. Tipikus zsidó tulajdonság például a kompenzáció: a saját sértettségéből fakadó szereplés a különböző emberjogi szervezetekben. „A magyar társadalom előítéletes, rasszista, antiszemita, cigánygyűlölő” – vallják sokan, de emögött a zsidó túlérzékenység, a sértett és sérült zsidó psziché 1944-es eredetű holocaustos paranoiája rejtőzik, amely így álarc mögé bújva fejt ki önmagát.

Természetesen tudom, hogy az itt írtak túllépnek azon a képmutató állásponton, ami a magyar állapotokat jellemzi. Magyarországon a tévében, a rádióban és a sajtóban egy szűk csoport hamis véleménye jelenik meg a romákkal stb. szemben, miközben a lakosság egy része otthon, a tévé előtt (kekszet

(Folytatás a 48. oldalon.)

Helyesbítés

Előző számunkban a *Magyar Zsidó Örökség Közalapítvány* című cikkünkben pontatlanul írtuk, hogy Vámos Tibor, Hanák Péter és Hutás Imre a Magyarországi Zsidó Szociális Alapítvány tagjai. Nevezettek az alapítvány kuratóriumának egykori és volt tagjai.

Ugyancsak szeptemberi számunkban közöltük a *Tur Jore Dea XIV. századi kódex* címlapjának fotóját, téves aláírással. Szerzője helyesen: Jakob ben Aser.

VÁRNAI PÁL

Visszanézve félutamból...

*Hogy hol születtem – véletlen;
ám a világot, ahol most élek,
magam választottam!
Igaz, bizonyára. De miért,
mégis, hogy úgy érezzük:
véletlen az, hogy hol élünk,
s cseppet sem az, hogy
hol születtünk...*

Bécsben beállítottam Viktor bácsihoz. Ez abban az időben történt, amikor „Mátyás bús hadát nyögte Bécsnek büszke vára”, tehát 1956 őszén. Viktor bácsi apán egyik unokatestvére (állítólag vagy ötven első unokatestvére lehetett). Kereskedő ember volt, kedves és jó humorú, s valóban kaptam tőle száz schillinget, ami akkor pénznek számított. Elmondtam neki nagy bánatomat, hogy ti. a menekültek számára kiosztott kérdőíven vallásként az „ev”-et jelöltem meg, és rosszul érzem magam a hazugságban, ami, úgy látszik, nem nekem való. Arról nem is beszélve, hogy így nem akartam a Jointhoz fordulni segítségért, utóvégre ők igazán nem az „ev”-ek kedvéért léteznek. Viktor bácsi megvizsgált: „Nem látok én ebben semmiféle problémát: az „ev” annyit jelent, hogy evidens, hogy zsidó.” Isten nyugosztalja a kedves rokont. Viktor bácsi nemcsak hogy megnyugtatót ott, de sorsom is meghatározta egyszer és mindenkorra.

Kanadában minden átmenet nélkül magyar és magyar-zsidó diákok sűrűjében találtam magam. Különösen az

utóbbtól szoktam már el. Az első meglepetés az volt, amikor a csoport néhány tagja az ottani Joint felé tartva suttogásra fogta a szót, de nem eléggé ahhoz, hogy meg ne halljam: „Psz, meghallja a Vámai.” Szóval nekem nem lett volna szabad tudnom, hogy ők a zsidók részéről némi segélyben részesülnek. Később azért, „bizonyos kérdések” tisztázása után, befogadtak maguk közé. Nyomorgó, szorongó, ha-

---

*„Nem látok én ebben
semmiféle problémát: az „ev”
annyit jelent, hogy evidens,
hogy zsidó.”*

---

zatlan kis csapat voltunk. A montreali McGill egyetem zsidó ifjúsági szervezetének, a Hillelnek a rabbija elintézte, hogy péntek esténként tehetősebb zsidó családoknál köszönthessük az ünnep kezdetét. Bár ezek a családok is csak tessék-lássék tartották a szombatot, többségünknek szégyenkeznie kellett, olyannyira leperegtek rólunk a zsidó vallási ismeretek az elmúlt évtized

során. Jómódú, jól táplált, öntudatos, sima modorú üzlemberek láttak vendégül bennünket az ünnepi vacsorára. Vendéglátóinkból is, házaikból is csak úgy áradt a bőség, akkora darab húsokat azóta sem láttam. Helyzetünkről, problémáinkról, lelkiállapotunkról fogalmuk sem lehetett. Amikor elmeséltük, hogy munkát keresünk, valami csodát vártunk tőlük, ehelyett velünk együtt böngésztek az újsághirdetéseket. Ez volt az első találkozásunk a kapitalizmussal. Az is felettébb különös volt, ahogyan némelyik házigazda rámutatott feleségére vagy vejére, netán azok fényképére: „A vejem, 40 000 dollár évente.” Az egyik fiút a következőképpen figyelmeztette házinénije, egy „öregkanadás” magyar asszony: „Aztán rendesen ruházkozzon ám, mert különben azt találják majd hinni, hogy a pénzét nőkre költi, vagy ami még rosszabb, könyvekre.” Túlon túl leegyszerűsítettnek és anyagiasnak találtuk azt a világot. Az egyik munkaadóm imígyen foglalta össze „életfilozófiáját”: Megvan a kosztja meg az ágya, a spórolt pénzből meg még kalapot is vehet. Mi más kell egy fiatalnak?

Egy jól szituált, beérkezett, magyarul beszélő orvosnő a következőképpen biztatott: „Majd megkapjátok az első

csekketeket, és minden oké lesz.” Nekünk nehezebb sorsunk volt, mint a Nyugat-Európába került egyetemistáknak. Kanadában a hallgatók rendszerint munkával tartják el magukat. Belsőszülött kanadai szülő ritkábban segíti gyermekét tanulmányai során. Az is gyakori, hogy a diákok lakbért fizetnek szüleiknek.

Egy zsidó munkaügyi szervezetnél

dolgozó újdonsült magyar barátom segítségével sikerült zsidó üzemekben meg áruházakban kisebb munkákat vállalnom. Ezek a munkahelyeken mindenki jiddisül beszélt, és roppant csodálkoztak, hogy nem értem a saját nyelvemet. Keleti meg felvidéki zsidók voltak. Máig sajnálom, hogy akkori bizonytalan helyzetemben és gyökertelenségemben nem tudtam igazán értékelni ezt a sokszínű, egzotikus várost, ahonnan, sajnos, hamar elkerültem, s amelynek „pesti” magyar kávéházi élete után sokáig honvágym volt, és amelyet, a kezdeti nehézségek miatt akkor nem tudtam kellőképpen megkedvelni. Időnként látom akkori magamat, aki szakállas, pajeszos zsidó eladóktól kuglófot meg bejglit vásárol egy elvárásolt zsidónegyedben. Sajnos, a múltba visszalépni csak a képzelet képes.

Szokatlan és örvendetes volt számunkra az a nyíltság, ahogy a zsidóság a vallását gyakorolhatta, az a (kissé önmotogató) zsidó jelenlét, újságjaikkal, héber nyelvű trikóikkal, nyilvánosan meghirdetett bármicvóikkal, ünnepeikkel. S ami később már természetesnek tűnt, hogy a zsidó ünnepekről mindenki tudott, benne vannak a nap-tárban, szóval az egész demokratikus légkör. Mi Magyarországon megszoktuk, hogy amikor a vallásra terelődik a szó (budapesti éveim nem sűrű randevú során a lányok rögtön rákérdeztek: „Te katolikus vagy?”), gyorsan témát váltunk, vagy zavartan kibámulunk az ablakon; hogy zsidóságunk házi használatra való, bizalmas dolog. Kanadában erről nyíltabban beszélnek, legalábbis a zsidók, ami eleinte irritált is engem. Amikor például egyik diákom, akinek felfedték mivoltomat, átkiáltott a busz egyik végéről a másikra: „Was macht der Yid?”, ez a nyilvános leleplezés körülbelül úgy hatott rám, mintha lezsidóztak volna. Én, személy szerint mindig is úgy gondoltam, hogy minden zsidó életében van egy pillanat, amikor elmondja egy másik zsidónak, hogy ő is zsidó. Továbbmegyek. Az illegalitásban vagy inkognitóban élő zsidót magát is óhatatlanul megkísértheti az antiszemizmus szele. Szinte elhiszi, hogy tényleg olyan, amilyennek mondják.

Emlékszem, mennyire elámultunk, sőt meghatódtunk, amikor angol nyelvtanfolyamunk kezdetén a kanadai nyelvtanár a zsidókat nem a reformátusok és katolikusok után, hanem azok között vette számba, feltehetően az iskolarendszer miatt, ugyanis a zsidó gyerekek általában protestáns iskolába jártak. Az emigrációban is tapasztaltam antiszemizmust egy-egy magyar diák-társam részéről. Az egyik emlékezetes eset az volt, amikor a 60-as évek közeli keleti háborúja idején egyikük megjegyezte: „Már ők is látják.” (Ti. az arabok.) Egy másik eset, amelyről nem tudom eldönteni, hogy büszke legyek rá, vagy szégyelljem, amikor egy magyar nőismerősöm, akihez korábban gyengéd szálak fűztek, megjegyezte valaki-

---

*„Minden zsidó életében
van egy pillanat, amikor
elmondja egy másik zsidónak,
hogy ő is zsidó.”*

---

nek: „Azért még vannak rendes zsidók, itt van például a Vámai.” Érthetően jól esett Kanadában az a demokratikus, toleráns légkör, az emberi méltóságnak és tartásnak az a soha nem ismert, fel-emelő érzése.

Kezdeti kanadai tapasztalataimat általánosságban úgy foglalhatnám össze, hogy mindaz, ami Kanadában akkoriban tetszett, nem is elsősorban az ot-tani élet pozitív oldalai, hanem inkább az, hogy megszűntek mindazok az okok, amelyekről otthon félni kellett. Béklyóinktól megszabadultunk, de a szabadságnak még nem állt módunkban maradéktalanul örülni. A szabadság meg, mint tudjuk, olyan dolog, amelynek inkább csak a hiányát vesszük észre.

Elegendő-e mindez ahhoz, hogy feladjuk igazi énünket, és csatlakozunk egy olyan közösséghez, amellyel csak igen kevés affinitást érzünk? Amikor egyszer-egyszer tanulatlanabb kelet-európai zsidóknak megemlítettem, hogy készülök Európába, sőt urambocsál, Magyarországra, értetlenül néztek rám: „Oda? Ugyan minek? És nem kár a pén-

zért?” Egyszer egy zsinagógai rendezvényen egy, a belorussziai Minszkből kivándorolt néni mellett ültem, aki ezt mondta: „Kijön az ember Kanadába, keres magának egy testhezálló templomot. Ennyi. Minek ugrálni?”

Titkos kódok kapcsolnak össze a zsidókkal, bárhol is éljek. Mégis erősebb ez a szál a kelet-európai vagy kelet-európai érdeklődésű zsidókkal. Eltérő történelmi tapasztalataik következtében az észak-amerikai zsidóknak (és nem csak a zsidóknak) másmilyen a humoruk, a saját kárunkon is, a másén is kevésbé nevetnek, viselkedési kódexaik szerint ez nem is ildomos. Ugyanakkor jóval öntudatosabbak, számukra a zsidóság egy természetes állapot. Mint mindent, a holocaustot is komolyan veszik, komolyabban, mint én, aki átéltem. Talán ők a normálisak, az egészségesekek. Az idősebb korosztállyal más a helyzet, bennük még néha fellelhetők a kelet-európaiság nyomai, akár a nagyszüleim is lehettek volna. Ugyanezt tapasztaltam Izraelben is, a bevándorlókkal jobban tudtam szót érteni, mint a szabrékkal.

Azt is hozzá kell még tennem, hogy mindez kevésbé vonatkozik a zsidóság intellektuálisabb, kozmopolitább rétegeire. Vagy ki tudja? Időnként eszembe jut Scheiber professzor egy megjegyzése. Amikor arról beszéltem neki, hogy az amerikai értelmiségi nők nem öltöznek annyira, azért, hogy az „eszükért szeressék őket”, a főrabbi úr finom ironiával ezt válaszolta: „Az eszükért?”, ám ebből a kulturális elitből jóval nagyobb százalék él az USA-ban, mint Kanadában. Az igazsághoz tartozik az is, hogy egy zsidó rendezvény vagy csoportosulás jóval élénkebb, nyüzsgőbb, érzelmekkel telibb, mint egy angol-kanadai összefüvetel, érződik rajtuk egy másik kultúra.

A kanadaiak igen becsületos és törvénytisztelő emberek. Az első években, amikor segéd munkásként áruházakban dolgoztam, csodálkoztam, hogy munkatársaim milyen gonddal bántak az árukkal és eszközökkel, mintha azok legalábbis az övék lennének. Persze ez nevelés és szokás kérdése. Itthon, a „nép országában”, ak-

koriban mindenki lopni próbált megcsalni (az észak-amerikai diákok értelenül állnak szemben a puskázással is, amit felháborítónak tartanak), és fűtült a társadalmi tulajdonra. A lojalitást, jóval később, egy más szinten is észleltem a kanadai zsidóknál, az ország, a kormány, Izrael iránt. A zsidóságot az *establishment*, a hivatalos Kanada részének láttam. Egy ilyen, nagyon vékonyka réteg Magyarországon is volt a háború előtt, talán most is van. Errefelé mindenestre a zsidók mindig marginálisabbak voltak. Be kell vallanom, hogy én jobban érzem magam egy kételkedő, rebellis, ellenzéki értelmiségi zsidóság között, mint egy lelkes, egy emberként tapsoló tömegben. (Ma is égnek áll a hajam, amikor magyarországi koncerteken el kell viselnem ezt az egyhangú, szinte kötelező, lélektelen, ütemes tapsot. Akár a Rákosi-rendszerből ittlejített, akár valamiféle hazafias ingermozgás ez, amit nehezen viselek.)

Ugyanakkor megpróbálom megérteni is a kanadai zsidókat. Minden okuk megvan arra, hogy elégedettek legyenek országukkal, életükkel. Jómagam viszont, bármennyire is semmiért nem adnám, hogy zsidó vagyok, nem szeretek semmiféle többséghez sem tartozni, valahogy megszoktam már a kisebbségi életformát, a többrétegű diaszpórát, a mindenholi más-ságot. Soha nem éreztem, hogy egy hullámhosszon vagyok a *mainstream*-mel, sem ott, sem itt. Kívülálló vagyok, mint Kafka K-ja. Az emigráció (külső vagy belső) nagyobb szabadságot, nagyobb mozgásteret nyújt az embernek. Közösséghez tartozni pedig csak mértékkel szabad: abban a pillanatban, amikor bármely közösség értékeit teljes mértékben elfogadjuk, megvan a veszélye annak, hogy a kritikáról is megfeledkezünk. Arról nem is beszélve, hogy az abszolút azonosulás más közösség rovására is történhet.

Befejezésül hadd említsem meg emigrációm korai éveinek egyik kedves könyvét, az angliai Mikes György *How to be an alien*-jét (Anglia papucsban; tükörfordítása: Hogyan legyünk idegenek?). A válasz a címben feltett kérdésre a korabeli vicc szerint az volt: It is easy. Mi sem könnyebb.

A közösségi jóvátétel parlamenti vitája

Már 1947 óta működnie kellene a Zsidó Helyreállítási Alapnak, amelynek felállítására a párizsi békeszerződés is kötelezte Magyarországot.

Mi a tartalma, miért a késlekedés, hogyan fogadták a kormány előterjesztését a képviselők, mindez kiderült az Országgyűlés 1996.

szeptember 11-i, majdnem egész napos ülésén, amely a Magyar Zsidó Örökség Közalapítvány előkészítéseként a kormány javaslatát kezdte megvitatni. A vélemények sokféleségét a parlamenti jegyzőkönyv alapján vázoljuk fel.

Terjedelmi okokra tekintettel csak a végül elnapolt vita legizgalmasabb részleteit közöljük, az élőbeszéd esetlegességeivel együtt.

DR. SZENT-IVÁNYI ISTVÁN KÜL-ÜGYMINISZTERIUMI ÁLLAMTITKÁR:
A HAZAI ZSIDÓ SZERVEZETEK-KEL MEG TUDTUK FOGALMAZNI...

Előterjesztésünk a párizsi békeszerződés 27. cikkének 2. pontjával foglalkozik, fontos ponttal, amely kimondta:

„A magyar kormány mindazoknak a személyeknek, szervezeteknek vagy közösségeknek összes javait, jogait és érdekeit, akik – illetőleg amelyek – egyénként vagy mint összességek tagjai, faji, vallási vagy más, fasiszta szellemű zaklató rendszabály tárgyai voltak, amennyiben azokra nézve örökös nem jelentkezett, át fogja ruházni az ilyen személyeket, szervezeteket vagy közösségeket Magyarországon képviselő szervezetekre.”

Tehát ez az a kötelezettség, amely Párizsban keletkezett, s amit a magyar Országgyűlés akkor törvénnyel meg is erősített. Ennek következtében föllállt egy helyreállítási alap, 1947-ben ez megkezdte a működését, '48–49-ben a kommunista hatalomátvétel és az új típusú hatalomgyakorlás következtében ennek a működése szünetelt, és gyakorlatilag, érdemben a törvény végrehajtása soha nem történt meg.

Az Alkotmánybíróság 1993-ban, a 16-os számú határozatában kötelezte a kormányt, hogy 1993. december 31-ig tegyen eleget ezen kötelezettségének.

Kitartó erőfeszítések eredményeképpen 1994 júliusára jutottunk el odáig, hogy a hazai zsidó szervezetekkel közösen meg tudtuk fogalmazni azoknak az elveknek az összességét, amelyek alapján szeretnénk ennek a – most már több mint kétéves – alkotmányos mulasztásnak eleget tenni.

Mint tudják, ez a megállapodás kiterjedt arra, hogy az egykori helyreállítási alap funkcióját egy új közalapítvány veszi át, a közalapítvány kuratóriumába mind a zsidó szervezetek képviselői, mind a magyar kormány képviselői közösen delegálnak tagokat, s ez a közalapítvány fogja a közalapítvány javára

ítélt vagyon hozadékát kezelni, illetve arról a későbbiekben rendelkezni.

Fontos, hogy ez a döntés kimondta azt is: a zsidó közösségnek juttatandó vagyon csak Magyarországon használható fel, csak Magyarországon élő személyek és szervezetek céljaira.

Szeretném még egyúttal azt is elmondani, hogy egy nemzetközi kötelezettségről is van szó. A párizsi békeszerződés teljesítéséről. Erre tehát fokozott figyelmet fordítanak az ebben részes államok is, a világ vezető országai, ezt volt hivatva jelezni az a tény is, hogy Eisenstadt nagykövet úr, az Egyesült Államok volt brüsszeli nagykövete Clinton elnök megbízottjaként foglalkozott általában a kelet-európai zsidóság kárpótlásának kérdésével és azon belül is a közösségi javak kérdéseivel, vele is több megbeszélést folytattunk, s úgy tűnik, hogy ma mindenki, minden érintett egyet tud érteni azokban az alapelvekben, amikről ez a határozat szól.

Ez a határozat azonban csak az első lépés. Minden további lépés önök elé fog kerülni, tisztelt képviselőtársaim, hiszen természetesen a vagyoni juttatás mértéke, illetőleg az egyes ehhez szükséges törvénymódosítások az önök hozzájárulását és az önök támogatását is igénylik.

DR. TORGYÁN JÓZSEF (FKGP): **MIÉRT CSAK A MAGYARSÁGRA HÁTRÁNYOS RÉSZT AKARJÁK VÉGREHAJTANI?**

Két országgyűlési határozati javaslatot adtam be, ezt támogathatják, igen tisztelt képviselőtársaim, és számos módosító indítványt adtam be, ahol ízekre szedem a párizsi békeszerződés 27. cikk (2) bekezdésével kapcsolatos kormányálláspontot, és úgy gondolom, hogy ha a feladata magaslatán állt volna az emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság, ebben az esetben az érdemi kérdésekkel kellett volna foglalkozniuk, tehát többek között azzal a ténnyel, hogy miért csak a kedvezőtlen részét akarják végrehajtani a párizsi békeszerződésnek, a magyarságra hátrá-

nyos részét, miért nem az egész békeszerződést, tehát a magyarságra kedvező részeket is, amelyeknek a végrehajtásáról senki egyetlenegy szót a magyar kormány részéről, de az emberi jogi, kisebbségi bizottság részéről sem szolt.

GELLÉRT KIS GÁBOR (MSZP), AZ ORSZÁGGYŰLÉS EMBERI JOGI, KISEBBSÉGI BIZOTTSÁGÁNAK ELNÖKE: **ERKÖLCSI KÁRPÓTLÁST HE- LYESLÜNK...**

Újfent egy kárpótlási törvény van a Ház előtt. A Magyar Szocialista Párt álláspontja a kárpótlással kapcsolatosn akkor is, ma is ismert volt. Az eljárást magát nem tartottuk helyesnek, nem tartottuk politikailag, gazdaságilag megalapozottnak, erkölcsileg azonban igen. Mindenfajta kárpótlást azok javára, akik itt a történelem során, 1938–39-től kezdve magyar állampolgárként kénytelenek voltak az államtól elszenvedni, erkölcsileg helyeseljük kárpótlásban részesíteni.

Az Alkotmánybíróságnak az idevonatkozó határozata ezt a történetet egész pontosan végigköveti. Úgy gondolom, azok okulására is, akik esetleg felületesen olvasták el a határozatot, részleteiben idéznem kell belőle:

„1944. április 16-án kelt a Sztójay-kormányban a zsidók vagyonának bejelentése és zár alá vétele tárgyában kiadott rendelete.

Bejelentési kötelezettség alá esett a tízezer pengő értéket meghaladó minden vagyontárgy. Bejelentési és letétbe helyezési kötelezettség alá estek az aranyvegyületek, bányá- és hordalék-aranyak, úgyszintén a platinából, aranyból vagy a nemesfémek felhasználásával készült tárgyak, igazgyöngyök, drágakövek. 1944 áprilisában további rendeletek alapján a zsidó származású lakosságot gettókba telepítették, és elrendelték a még meglévő vagyontárgyai, vagyona elkobzását is. A Magyar Királyi Legfőbb Számvevőszék elrendelte a zsidó lakosságtól elvett arany, platina és ezüst ékszerek, valamint egyéb vagyontárgyak felkutatását és

összegyűjtését. E célból kormánybiztosság alakult.

A zsidó lakosságtól utóbb elvett ékszerek és vagyontárgyak egy része elismervény nélkül, a városi és községi nyilaskeresztes pártirodákhöz került. A háborús helyzet alakulására 1944 októberében mindezeket és a pénzügyi igazgatóságon lévő értékeket az ország nyugati részébe szállították.

1945 májusában a szállítmányt, minthogy Ausztriának a francia hadsereg által elfoglalt részében állomásozott, a francia hadsereg lefoglalta és Párizsba szállította. '48 tavaszán Párizsból visszaszolgáltatták az általuk lefoglalt készleteket.”

A történet vége 1949-cel zárul. Az egységes letétkezelés végrehajtása érdekében a pénzügyminisztériumi letétek, így az ékszerek és mind a többi egészét a Nemzeti Bank vásárolta meg.

Az átvizsgált iratanyagban utalás található arra nézve, hogy előírták a muzeális tárgyaknak a múzeum részére történő átadását. Ezek után a zsidó helyreállítási alap beolvadt a boldogtalan emlékeztető Állami Egyházügyi Hivatalba, gyakorlatilag szünetelt mindaz, ami a helyreállítási alap munkájával kapcsolatosan terhelte volna az államot. Ezért jogos és alapos az Alkotmánybíróságnak az a döntése, hogy a békeszerződés jelzett pontjait nem hajtotta végre a magyar állam. Az országgyűlési határozat szempontjából figyelemmel kell lennünk az 1. pontra is, hogyha a visszaállítás lehetetlen, e tekintetben megfelelő kártalanítással tartozik a magyar állam. Ez sem történt meg. Ennek is most kell bekövetkeznie.

TORGYÁN JÓZSEF (FKGP): **EL- ÉVÜLT KÖVETELÉS...**

A 27. cikkely (2) bekezdése, amely a kormányzati előterjesztésben szerepel, 12 hónapos teljesítési határidőt ír elő, a 12 hónap a párizsi békeszerződés hatálybalépésétől számít, tehát a kihirdetés napjától. Messze elévült követelésről van itt szó, és ha megvizsgálják a párizsi békeszerződés mellékleteit, akkor láthatják, hogy például az V. melléklet b) pontja külön foglalkozik az elévülési idővel, de az elévülés később is szóba kerül, amikor is egy olyan határidőt állapít meg, amely 1948. december 31. napjáig terjed.

A Kiszgazdapárt álláspontja szerint a kormányzati betérjesztés érdemi tárgyalásra alkalmatlan, nem állít fel ugyanis egy olyan leltárt, amelyből meg lehetne állapítani, hogy eddig milyen teljesítések voltak, nem tartalmaz egy limitet, nem mondja meg, hogy mi a teljesítés felső határa.

Igen tisztelt képviselőtársaim, úgy beszélni egy előterjesztésről, hogy ne tudjuk, miről van szó, csak arról, hogy majd az alapítványba mennek a vagyonok, ráadásul nemcsak azok a vagyonok, amelyek az egyéb kárpótlásnál lehetséges kárpótlási tételként szerepeltek, tehát a készpénz, illetőleg a kárpótlási jegy és az átváltható életjáradéki részek, hanem ezen felül ingatlanok, muzeális értékek, tehát olyan teljesítések, amelyek nem szerepeltek az egyéb kárpótlások vonatkozásában. Ez pedig legalábbis alkotmányellenes, mert diszkriminatív a magyar állampolgárok egy részét tekintve.

Szabó Zoltán államtitkár úr azt mondta, hogy az összes zsidó vagyon értéke, kiegészítve az elmúlt évtizedek alatt felhalmozódott kamatokkal és az elmaradt haszonnal, körülbelül akkora összeg, amely a nemzeti összvagyonnal lenne egyenértékű. Most ő nem mondja, hogy az egész nemzeti összvagyon adjuk oda, de ha egyszer ez az alapja a kárpótlásnak, akkor kérdezem, igen tisztelt képviselőtársaim, hogy mi marad a magyarságnak az 1100 éves kárpát-medencei tartózkodása kapcsán? Az Egyesült Államok, Egyesült Királyság és a Szovjetunió voltak jogosultak a párizsi békeszerződéssel kapcsolatos valamennyi kérdéskörben dönteni. A szövetséges hatalmak felelőssége is felmerül tehát, és a kárral kapcsolatban is, ami a magyarságot érte.

DR. VASTAGH PÁL IGAZSÁGÜGYMINISZTER: AZ ÉRINTETTEK NEM MAGYAROK?...

Képviselő úr, az ön hozzászólását alapjaiban kell visszautasítanom. Ön következetesen és tévedhetetlenül az egész javaslatot úgy exponálja, mint ami a magyarsággal, a magyarság érdekeivel ellentétes, a magyarság számára hátrányos. Akkor ebből az a következtetés adódik, hogy a javaslat által érintettek nem tekinthetők a magyarság részeinek? A magyarsággal ellentétes ér-

dekeket hordoznak? Ez a gondolatkör nem ismeretlen. Kérem, képviselő úr, ha ön ezt nem így gondolja, akkor szíveskedjen a parlament nyilvánosságáig elvinni ezt a gondolatmenetet korigálni. (Dr. Torgyán József bekiabálása: „Bocsánatot kérek!”)

Ha egy külföldi, történetesen egy nagyhatalom diplomatája hallgatja az ön beszédét, akkor egyszerűen nevetésgésnek tartja mindazt, amit mond, mintha nem lett volna egy második világháború, abban a magyarországi szerepvállalás, amelynek nem lett volna következménye a megszállás... Minthogyha nem tudná azt a frakcióvezető úr, hogy a békéket általában a győztesek diktálják. Ez az ország nem volt és nincs abban a helyzetben, hogy ezeket a békéket, Trianontól kezdve Párizsig, kezdeményezhetné felülvizsgálni. Ön egyszerűen egy nagyhatalmi pózban tetszeleg itt a pulpituson, és ez egyszerűen nevetséges és veszélyes.

GYIMÓTHY GÉZA (FKGP): VISSZAUTASÍTJUK, MÍG VIDÉKEN A PARASZTSÁG KÁRPÓTOLVA NEM LETT...

Feltesszük a kérdést: a negyvenévi kommunizmus után egyedül csak a zsidóság szenvedett olyan károkat, amelyet – a párizsi békeszerződés most kiragad, egy cikkelyből kiragadva egy paragrafust – próbálja kárpótolni a kormány. Visszautasítjuk azt a magatartást, hogy a kormány a 28 százalékos ellenzéket is fel akarja arra használni, hogy ezt a kérdést megoldja, míg vidéken a parasztság kárpótolva nem lett. Míg a vidéki papság vagy a felvidéki magyarság például, amelyek áldoztak, és semmi kárpótlást igazában nem kaptak, és még most sem történt meg a kárpótlásuk. Ezek a néprétegek, csoportok nem kaptak valódi kárpótlást.

Nem lehet kiemelni, tisztelt államtitkár urak, nem lehet kiemelni – és főleg azt a cinizmust –, amikor az ellenzéki képviselőket, akik nem egy párt véleményét, mint a frakcióvezető is, hanem az egész magyar nép akarát képvisel-

jük. (Felzúdulás a kormányzó pártok padsoraiban.) Mert önök két éve a programban azt ígérték, hogy a kárpótlást lezárják rövidesen. És hol van? Két és fél év elmúlt a kormányzásuk óta, és hol a kárpótlás? A vagyon- és egyéb kárpótlások lezárásához hosszú-hosszú időszak kell, és ezért, ha önök kiragadnak akár a nemzeti zsidóság – amelyet nagyon becsülünk és mindig a magyarság szerves része volt és sokat tettek a magyarságért –, de akkor önök hasonló súllyal a többi magyar népréteget, akár a felvidéki magyarságért is ugyanúgy próbáljanak kárpótolni. Köszönöm szépen. (Taps az FKGP soraiban.)

DORNBACH ALAJOS (SZDSZ): MÉRTÉKTARTÓ KÁRTALANÍTÁS...

Az Alkotmánybíróság határozata a sok oldalon keresztül igen pontos tényállást regisztrál. Nagyon pontos elemzőmunka előzte meg, levéltári közlemények jelentek meg. Ezeknek a vagyonoknak a volumene, sorsa nagyobb mélységben semmiféle további elemzőmunkával nem lenne tisztázható. A '45 után egyéb módszerekkel, az államosításokkal megsemmisített vagy illegitim módon eltulajdonított vagyonoknak a mértékét sem lehet pontosan meghatározni.

Lényegében részleges, már-már jelképes mértékű kárpótlást képes alkalmazni a magyar állam, így nincs is értelme, hogy elkezdjünk centiző, méricskélő, forintokra menő kárfelmérést végezni, itt nem kártérítésről van szó. Arra a magyar állam, sajnos, képtelen, és belátható időn belül képtelen is lesz. Éppen ezért az Alkotmánybíróság megfelelő, méltányos, arányos kártalanítást irányzott elő, aminthogy a kárpótlási törvényeink is hasonló mértékeket alkalmaztak.

A Német Szövetségi Köztársaságban 1952-ben Adenauer kancellár, amikor a zsidó közösségek képviselőivel szerződést kötött a zsidó közösségi kártalanításra – bár ott személyi kártalanításról is szó van –, már akkor méltányos, az ország teherbíró képességét figye-

lembe vevő kártalanítást helyeztek kilátásba. Olyan megfogalmazásokat használtak, hogy „arra törekszenek, hogy méltányos kártalanítást nyújtsanak” tíz éven belül. Ott sem vállaltak egzakt kötelezettségeket. Nyilván itt is egy lojális, mértéktartó kártalanításról lehet szó.

DR. SEPSEY TAMÁS (MDF): MÁR A 2. SZÁMÚ KÁRPÓTLÁSI TÖRVÉNY RENDEZTE...

Az örökös nélkül meghalt személyek vagyonának a felmérése nagyon nehéz. Hiszen ebből le kell folytatni kétfajta eljárást, vagyis le kellett volna folytatni, egyrészt az élők utáni, mármint akiknek van örököse, és ebből lehet visszakövetkeztetni a meghalt örökös nélküliek vagyonára. Figyelembe kell venni még azt is, hogy akiktől olyan vagyont vettek el, amelyeket aztán az úgynevezett 2. számú kárpótlási törvény már rendezett.

DR. ISÉPY TAMÁS (KDNP): EGY ÉV ALATT 18 SZERVEZETTEL KELETT TÁRGYALNI...

Tíz percbe nagyon nehezen bezsúfolható a Kereszténydemokrata Néppárt, a Fidesz Magyar Polgári Párt és a Magyar Demokrata Fórum egyeztetett, együttes állásfoglalását tartalmazó felszólalásom. A korábbi kormány idején tagja voltam a majdnem ugyanilyen összetételű, a kormány által a tárgyalások lefolytatására kijelölt bizottságnak. Ellenzékiként is meg tudom erősíteni – az annak idején kormánypártiként megfogalmazott – alapelvet, hogy a kormánynak nemcsak jogi, hanem erkölcsi kötelessége ennek a problémának a rendezése.

Viszont ne tessenek az indokolásban egyértelműen azt állítani, hogy a korábbi kormány által folytatott tárgyalások nem vezettek eredményre, mert a való tény az, hogy nem fejeződtek be. És a kettő különbség. Közel álltunk ugyanis a befejezéshez.

A ma is érvényben lévő 1946. évi

XXV. törvénycikk alapján próbáltuk annak a módosításával, működtetni kívántuk az országos zsidó helyreállítási alapot, a Mazsihisz el is készítette a saját törvénymódosítási tervezetét, viszont a tárgyalásban részt vevő szervezetek között vita volt az intézőbizottságban a jelölési jogosultságról, ugyanakkor a vagyontömeg felméréséhez és a kárpótlási jogosultság megállapításához szabad kutatási lehetőséget biztosítottunk.

Egy év alatt 18 szervezettel kellett tárgyalni, 18 szervezet között egyeztetni, hogy ki jelöl majd az intézőbizottságba. Meg kell kérdezni a tárgyalópartnerektől, hogy milyen erőszakosan törekedtünk a konszenzus létrehozására, milyen erőszakosan próbáltunk egyezséget teremteni az egymással vitázó szervezetek között, hogy ki jelölhessen majd az intézőbizottságba, és végig azt hangoztattuk a tárgyalások folyamán is, hogy tessenek, itt van a kutatási lehetőség, a vagyontömeget tessenek megpróbálni.

Azt a javaslatot is megtettem, hogy nem fogjuk kémi a hagyatéki eljárásnak a lefolytatását, mert az ismeretlen örökösök vonatkozásában legalább három év egy hagyatéki eljárás lefolytatása.

A kormány, valahogy úgy érzem, hogy bülbül-hangú tárgyalásokat folytat a történelmi egyházak képviselőivel, szórja az ígéretek, ugyanakkor nem tesz semmit. Mert az nem nevezhető előrehaladásnak, hogy az országos zsidó helyreállítási alap felélesztése helyett most közalapítványt kíván létrehozni, ugyanakkor a tartalmi elemek – amelyek lényegesek lennének – ugyanott állnak, ahol álltak 1994-ben.

A lázas sietségre egyébként jellemző – ha meg tetszenek nézni a 2079/1995-ös kormányhatározatot –, 1996. április 30-i határidőt jelöl meg. És valahogy most már szeptemberben járunk.

A létrehozni kívánt közalapítvány alapító okiratának a tartalmi elemei és a kárpótlásra jogosultak köre ismeretlenek. Le kell folytatni az ismeretlen örö-

kösök vonatkozásában a hagyatéki tárgyalásokat? Ez lehetetlen, ez legalább öt év. Ismeretlen a kárpótlással érintett vagyontömeg. Az intézőbizottság vagy a kuratórium összetétele, az alap vagy a vagyon kezelése és felhasználása. Tehát ezek a tartalmi kérdések mind ismeretlenek, és valójában úgy néz ki a kérdés, hogy ezzel a javaslattal a kormány egy biankó meghatalmazást vagy csekket akar kiállítani az Országgyűléssel, és annak az üres részeit majd később ő tölti ki azzal az alapító okirattal, amelyhez már nem kell az Országgyűlés hozzájárulása.

A kérdést meg kell oldani. Ezzel egyetértünk. Változatlanul állítom, hogy nemcsak jogi, hanem erkölcsi kötelezettség is. Ez a határozati javaslat azonban a problémát nem megoldja, hanem görgeti maga előtt, és az Országgyűlésre akarja hárítani a kormány felelősségét és mulasztását, ehhez az ellenzék nem lehet partner.

DR. SZENT-IVÁNYI ISTVÁN KÜLÜGYMINISZTERIUMI ÁLLAMTITKÁR: NAGYON NEHEZEN JÖTT LÉTRE AZ EGYETÉRTÉS A ZSIDÓ SZERVEZETEK KÖZÖTT...

Nem kerülte el a frakcióvezető úr figyelmét, de úgy látom, mások figyelmét sem – mégis úgy tesznek, mintha nem tudnának róla –, hogy ez a felhatalmazás nem teljesen üres. Ebben fontos elemek meg vannak határozva. Olyan fontos elemek, amiben nagyon jó lenne, ha egyet tudnánk érteni. Hiszen azok az elemek, amelyek arra vonatkoznak, hogy „szakaszos” és „részleges”, hogy csak Magyarország területén használható fel ennek a hozadéka, ezek fontos tartalmi kérdések, mert nagyon jó lenne, ha a kormány érezhetné a parlament támogatását is.

És végezetül arra szeretnék kitémi, amire Isépy képviselő úr egy kérdést tett föl, tehát valójában az ő előadásából a válasz is világosan kikerekedik. Miért húzódott ez az ügy? Hát legyünk őszinték, azért húzódott, Isépy frakcióvezető úr, aki részt vett egy korábbi bizottságban és itt utalt is rá, éppúgy tudja, mint mi. Nagyon nehezen jött létre az egyetértés azokban az alapelvekben, amelyeket mi idehoztunk, és nagyon nehezen jött létre az első szintű egyetértés a különböző zsidó szerveze-

tek között. Ezt mi nem tudtuk fölgyorsítani, tehát ezért minket nehéz lenne – és hiba lenne – vádolni.

DR. SZÁJER JÓZSEF (FIDESZ): A KÉT KORMÁNYPÁRT A VALÓSÁGBAN AKADÁLYOZZA A KÁRPÓTLÁST...

A kormánynak nem az a feladata, hogy időhúzással különböző javaslatokat terjesszen ide olyan jellegű felhatalmazásokra, amelyekre egyébként a felhatalmazása van, hanem az, hogy terjessze be ide azokat a kárpótlási törvényeket, amelyekről döntení lehet.

A két kormánypárt egyszerűen egy látszatot akar kelteni, hogy ő elkötelezett híve a zsidókárpótlás megvalósításának, a valóságban pedig ezt akadályozza.

DR. TORGYÁN JÓZSEF (FKGP): A TELJES NEMZETI VAGYONIG MINDEN...

A kormány azt mondja, hogy a törvényjavaslatban meg kell teremteni a közalapítvány részére történő kárpótlási jegy kiadásának jogcímét. Ezek után bead a külügyminiszter egy országgyűlési határozati javaslatot, és itt azt mondja, hogy a közalapítványnak juttatandó vagyoni körrel – ingatlan, muzeális értéktárgy, életjáradékra váltható kárpótlási jegy, készpénz – rendelkezzen. De hogy mennyi ingatlan, mennyi muzeális értéktárgy, miként jogosult erről rendelkezni?...

Bemegy valaki a Nemzeti Múzeumba és rámutat, hogy ezt kérem, ezt kérem, emezt kérem – szóval valami olyan dillettáns az előterjesztés... Tehát a két forinttól kezdve a teljes nemzeti vagyoni minden szóba kerülhet ezek szerint! Azért mondjuk mi azt, hogy tessék már végre egy konkrét előterjesztést tenni. Arról lehet tárgyalni, erről nem. Még akkor is azt állítom, hogyha önök emiatt minket antiszemizálnak.

DR. SZABÓ ZOLTÁN MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUMI ÁLLAMTITKÁR: TORGYÁN ÚR HAZUDOZIK...

Nemcsak az Alkotmánybíróság ítéletének értelmében, hanem fizikailag sem lehetséges egy teljes körű kárpótlás. Én nem azt mondom, hogy a teljes nemzeti vagyonnal azonos, hanem hogy azzal összemérhető összeg jönne ki.

Unalmas és úgy gondolom, hogy a tisztelt Ház tekintélyéhez nem is méltó, hogy minden alkalommal felálljak és elmondjam, hogy Torgyán képviselő úr szokása szerint hazudozik.

DR. TIMÁR GYÖRGY (FKGP): NE-HOGY SEMMIBŐL TÁMADT SZERVEZETEK JUSSANAK HOZZÁ...

Rendkívül hiányolom ennek a joganyagának azt a részét, amelyik az úgynevezett ellenőrzésre vonatkozna. Ugyanis tarthatatlan, hogy bármilyen vagyon bármilyen kuratórium rendelkezésére legyen bocsátva anélkül, hogy az érintett és jogosultakhoz való jutás utólagos ellenőrzése ezzel kapcsolatosan fel sem merül. Szeretném, ha éppen ezen hiányosság miatt a kormány valóban a parlament elé terjesztené a végleges joganyagot, hogy ebből a szempontból is megnyugtató legyen, hogy nem egyes személyek vagy egyes – hirtelen a semmiből előtámadt – szervezetek jutnak ehhez hozzá, hanem igenis azok a károsultak, akiknek ezt a parlament és a kormány szánja. *(Taps a jobb oldalról.)*

DR. AKAR LÁSZLÓ PÉNZÜGYMINISZTERIUMI ÁLLAMTITKÁR: NE HÚZÓDJON MÉG EZER ÉVIG...

Természetesen az éves költségvetés keretében vagy egy költségvetési tartalékból kell arról dönteni, hogy milyen pénzüsségeket fordítunk erre a célra. Az is nyilvánvaló, hogy az életjáradékra váltható kárpótlási jegy-konstrukcióhoz törvényalkotásra van szükség, amit annak rendje és módja szerint elő kell terjesztenie. Itt most az volt a szándék, hogy egyrészt egy politikai jóváhagyást kapjunk a parlamenttől a tekintetben, hogy hogyan rakjuk össze, milyen tételekből ennek a közalapítványnak az induló vagyonát, és ennek megfelelően milyen törvényhozási aktusokat kezdeményezzünk. Tűzzünk ki egy pontos határidőt, hogy ne húzódjon el még ezer évig, hanem hogy ez év október 31-ig ezeket a javaslatokat meg kell tenni.

DR. BALSAI ISTVÁN (MDF): A KORMÁNYPÁRTOK SEMMILYEN KÁRPÓTLÁSRA NEM ADTÁK SZAVAZATUKAT...

Tisztelt mindazon pártok képviselői, akiknek a nyilatkozataiból az volt kiérezhető, mintha az előző kormány elodázta volna a kárpótlást! Az önök pártjai soha semmilyen kárpótlási törvényt nem szavazott meg ebben a parlamentben hat év óta. Szeretném önöket emlékeztetni arra, hogy nemcsak zsidó kárpótlásra, semmilyen kárpótlásra nem adták önök a szavazatukat. Ezzel szemben beadványok tömkelegével bombázták az Alkotmánybíróságot annak érdekében, hogy a kárpótlási folyamatok minél tovább tartsanak, és ez a helyzet, ami most előállt, nem az akkori koalíciós partnerek munkája kapcsán alakult ki. Igenis, az önök pártjai tettek meg mindent annak érdekében, hogy ne kelljen kárpótlási ügyekben a kormánynak felelősséget vállalva valóban az ügyeket elintézni.

DR. TORGYÁN JÓZSEF (FKGP): HÁROMSZÁZ ÉV MŰLVA JÖHET EGY ZSIDÓ SZERVEZET...

Ha megkérdez a kisunokám, hogy mondd, nagypapi, ötven év múlva az én unokámnak kell-e majd zsidó kárpótlást fizetnie, nem tudom megmondani neki, mert nem tudom, hogy melyik az a szervezet, amelyik jogosult ebben álláspontot nyilvánítani. Az államtitkár úr azt mondta a korábbi felszólalásában, hogy az összes többi igény elévült, egyedül ez nem évült el. Nem tudom, mikor fog elévülni, tessék már megmondani, mert nekem fogalmam sincs, ötven év múlva, újabb ötven év múlva elévül, vagy csak háromszáz év múlva, vagy akkor sem. Akkor megint jöhet valaki, vagy mondhatja valamilyen zsidó szervezet, hogy kérem, ez a megállapodás nem jó, mert ez sérti a zsidóság jogait. Tehát én kérem, hogy tessék már precíz, elfogadható javaslatot ideállni, mert erről nincs mit tárgyalni. Ismétlem: kérem, vonják vissza. *(Taps az ellenzéki pártok padsoraiban.)*

DONÁTH LÁSZLÓ (MSZP): MIELŐTT AZ EMBER OLTÁR ELÉ MENNE, KELL HELYREHOZNI A BŰNT...

Van valami hasonlóság a múlt heti zsinagógai együttlétünkön (a *Dohány utcai zsinagóga újjáavatására céloz a képviselő – a szerk.*), Torgyán úr. Ön volt ott, Isépy úr, Orbán úr mellettem. Jó három órán keresztül – most már négy órája, öt órája itt ülünk ebben az inkább szatócs-, mint zsinagógai hangulatban. Volt egy furcsa, megfoghatatlan, később néven nevezhető hiányérzetem a zsinagógában. A legkülönfélébb szónokok, rabbi mondtak köszönetet a magyar államnak, amely nem kímélvén a pénzt, egymilliárd-kétszázmillió forintot biztosított arra, hogy Európa legnagyobb zsinagógája újra rendbe tétessék.

Egyetlenegy rabbi vagy zsidó előjáró nem akadt, aki azt mondta volna, hogy bárcsak egy maradt volna életben a 600 ezer közül, akit megöltek.

Őn itt azzal jön elő, az unokájának kell-e fizetni? Tudja, mit mondom én önnek? Amíg magyar nemzet létezik, addig magyar ember nem feledkezhet el arról a gaztetről, amit a Sztójay-kormány és a megelőző kormányok elkövettek. (*Taps.*) Ha ez mégis így történne, akkor ön is, meg én is, az egész munkálkodásunkkal ebben a Házban haszontalannak bizonyulunk. Az egy más kérdés, hogy bár összetartozik a példabeszéddel, hogy itt sem fáj senkinek, csak a pénz nagysága, miből áll majd össze a vagyon, miközben ha az ember kárt okozott – és ezt önnek, aki sűrűn szorongatja a Bibliát jobbjaiban, tudnia kellene –, hogy addig kell megbékélni felebarátainkkal, míg az úton együtt vagyunk velük, és addig kell helyrehozni a bűnt, a lopást vagy bármilyen egyéb gaztettet, mielőtt az ember az oltár elé menne.

Bujkál az igazság az ön szavaiban, csak mindig félig. Az Alkotmánybíróság felhívására az e tárgyban lefolytatott vizsgálat alapján a pénzügyminiszter és a Magyar Nemzeti Bank elnöke írásban egybehangzóan úgy nyilatkozott, hogy

a Magyar Nemzeti Bank ez idő szerint eredetben nem őriz olyan nemesfém tárgyakat, rúd- és törtaranyat, drágakövet, amelyeket az 1600/1944. ME-rendelet alapján helyeztek letétbe, vagy a rendelet 17. § (3) bekezdése alapján kerültek elkobzásra.

Torgyán úr! Nincs meg a kitorrt aranyfog, a jeggyűrű, a nyaklánc és a többi érték, amelyet a magyar állam ezen Ház képviselőinek az I., II. zsidótörvény alkalmával való szavazása nyomán elrabolt emberektől. Ha önnek van jogérzéke, van emberi tisztessége, akkor legkevesebb, csöndben marad, ha nem tud egyetérteni azzal, hogy ennek valamely töredéke azoknak, akik még életben vannak, juttassék vissza.

DR. SEPSEY TAMÁS (MDF): AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK KORMÁNYA ÖTVEN ÉVIG ELFELEJTKEZETT A BÉKESZERZŐDÉS E CIKKELYÉRŐL...

Ha közel ötven évvel a békeszerződés aláírása után még mindig azzal „fenyegetnek” minket, hogy fokozott figyelmet fordítanak a részes államok, és említik az Amerikai Egyesült Államokat is, akkor hadd szabad legyen megkérdezni: ötven év alatt mit tettek a részes államok a végrehajtás fokozott figyelemmel kísérése érdekében? Akkor hadd szabad legyen feltennem azt a – nyilvánvalóan költői – kérdést, hogy ötven év alatt az Egyesült Államok kormánya elfeledkezett arról, hogy van a békeszerződésnek egy ilyen cikke? Ötven év alatt, amikor nyújtották a kölcsönöket Kádár János kormányának – de előtte még voltak más kormányok is –, akkor eszébe sem jutott senkinek, hogy a békeszerződés ezen rendelkezését nem hajtottuk végre?

Amikor Horn Gyula miniszterelnök úr mindig arra hivatkozik, hogy ő kért elsőként bocsánatot a magyarországi zsidóságtól, akkor elfeledkezik, hogy ez '44-ben, 45-ben, 46-ban megtörtént. S ez az 1946-os törvény – megelőzve a párizsi békeszerződést – már kimond-

ta, hogy a magyar állam nem kíván örököse lenni azon vagyontárgyaknak, amelyeket a holocaustban elpusztult személyek után egyébként örökölné, hanem létrehozta az Országos Zsidó Helyreállítási Alapot, amely ezt a vagyont a túlélők segítésére fogja fordítani. Igencsak eufemisztikusnak éreztem azt, hogy a kormánypárti képviselők, államtitkárok, miniszterek minduntalan arra hivatkoznak, hogy a közismert történelmi körülmények miatt ennek a jogszabálynak a végrehajtása nem történt meg. Ezért igyekeztem hangot adni annak, hogy tessenek megkérdezni, hogy mik voltak azok a közismert történelmi körülmények, amelyek miatt nem történt meg egy hatályos magyar törvénynek a végrehajtása, és kiknek volt azért ebből előnye.

DR. TIMÁR GYÖRGY (FKGP): A KORMÁNY GYŐZŐDJÖN MEG RÓLA, HOGY A TÁRGYALÓPARTNEREK VALÓDI TAGSÁGGAL RENDELKEZNEK-E...

Soha senki nem nyújthatja ki a kezét semmilyen szervezet álarca alól, hogy egy meglévő család anyagi jellegű igényeit érvényesítse a saját javára. Szervezeteket említettem. A törvény, a párizsi békeszerződés szóhasználata szerint.

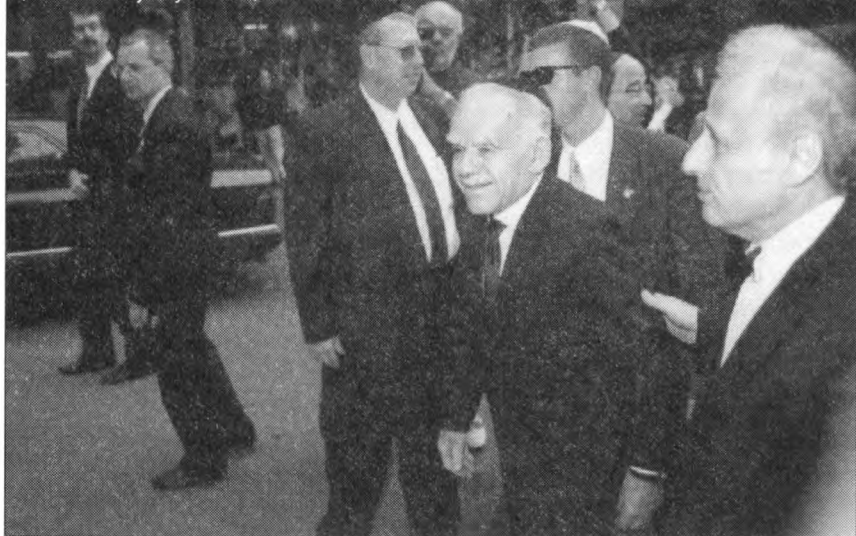
Indítványozom, hogy akkor, amikor ezeket a szervezeteket elfogadja tárgyalópartnernek, a Magyar Köztársaság kormánya győződjön meg róla, hogy ezeknek a szervezeteknek az alapszabályszerű tevékenységébe beletartozik-e az anyagi jellegű érdekképviselés, illetőleg rendelkeznek-e valódi tagsággal, ennek a méretével, hány tagjuk van. Miután csak a tagság arányában jogosultak álláspontjukat kifejezni, és akceptálni a kormánnyal szemben a lehetőségek szerinti megállapodást. Az lenne a valódi cél, az lenne a valódi humanum és a valódi igazságtétel, hogyha azoknak a személyeknek, akik saját megkínzott sorsukon keresztül áldozatai voltak, részt vevő áldozatai voltak a holocausti népi társnak és ma még élnek, azoknak a 80-90 éves életkorban lévő személyeknek a végső napjait próbálna meg a kormány valamilyen formában az életminőségük javítása vonatkozásában vagy azon keresztül lehetővé tenni.

*Zoltai Gusztáv
az új iskola
építéséről
és a visszakapott
ingatlanokról*

„Mindent a törvényeknek megfelelően, pályázat útján csinálunk”

Zoltai Gusztáv Jichak Samir volt izraeli miniszterelnököt kíséri a Dohány utcai zsinagóga ujjáavatásán
(Fotó: Dunajszky Gábor)

Szeptemberi számunkban közöltük a Miniszterelnöki Hivatal információja alapján, hogy az 1948-as és a rákövetkező években államosított egyházi ingatlanok jelentős hányadát az 1991. XXXII. törvény alapján a kormány visszaadja. A hitközségek hetvenet természetben kapnak meg, hatvannégyért pedig pénzbeli megváltásként 14 milliárd 626 millió forintra számíthatnak. Ezek felhasználásáról beszélgettünk Zoltai Gusztávval, a Mazsihisz és a BZSH ügyvezető igazgatójával.

– Hány épületet kapunk vissza Budapesten, és ezek közül mennyit érint a pénzbeli megváltás? Milyen ez az arány vidéken, és mi volt a hitközség szempontja, amikor pénzt kért bizonyos ingatlanokért?

– Az augusztusi, de nem végleges megegyezés szerint Budapesten hetvenhét ingatlan jár nekünk, ebből huszonkettő kerül tulajdonunkba és birtokunkba, a vidéki ötvenhétből harmincháromért kapunk pénzt. Abból indultunk ki, hogy azok az ingatlanok, amelyekre – már az egyházak érdekében – elidegenítési és terhelési tilalmat mondtak ki, de még nem biztos visszadásuk, rettenetes veszélybe kerültek, ugyanis jelenlegi használóik karbantartást nem végeznek, mire visszakapjuk, tönkremennek – lásd az Amerikai úti kórház tüdőosztályának esetét, amely, hogy beköltözhetővé váljék, százmillió forintba került. Ennek megelőzésére született az egyházak közös javaslata: kapjunk pénzbeli megváltást, arra pe-

dig garanciát. A miniszterelnök úr garanciája ellenében azt kérte, hogy a törvényben elfogadott 2001. január elsejéig tartó törlesztési határidőt hosszabbítsuk meg tíz évvel. Csak azt kérjük vissza, amit valóban tudunk használni! Ezeket egyaránt megkapják a működő kis és nagy hitközségek, hasznosíthatják bérbeadással, a befolyt pénzt támogatásra, temető-karbantartásra stb. fordíthatják, de el nem idegeníthetik.

A Miniszterelnöki Hivatal a hasára ütött?

– Hogyan védhető meg majd az inflációtól a 14 milliárd 626 millió forint, amit a visszajáró, de vissza nem adott ingatlanokért kértünk?

– Én ezt a számot nem ismerem!

– A Miniszterelnöki Hivatal hivatalos közlése a Szombat kérdésére...

– Az összes történelmi egyház számára...

– Nem, ezt mi kapjuk!

– Ez az összeg hasra ütés. Az infláció-

val szembeni védelemről határozott választ nem kaptunk, bár ragaszkodunk ahhoz, hogy vegyék figyelembe az inflációs rátát.

- Hol és mire használják az ingatlanokat vagy azok pénzbeli ellenértékét?

- Megoldatlan például mostanáig az úgynevezett szakzociális ellátás, ami a szellemi fogyatékosok gondozását jelenti, és akik jelenleg együtt vannak az újpesti otthon öregjeivel.

- Kaptunk egy óvodát a Bécsi úton. Azzal mi lesz?

- Elcseréltük az Ungvár utcai óvodával, így mentesültünk annak addigi havi 500 ezer forint bérleti díjától.

- A Liget fasori volt árvaházzal mi történik?

- Már három éve eladtuk, abból kerekedett ki a kórház rekonstrukciója.

- Hogyan történik egy ház „vissza-foglalása”? Ki dönt további sorsáról, hogyan irányítják, hiszen hetven ingatlanról és töméntelen pénzről van szó...

- Hogy használunk vagy bérbe adunk egy-egy épületet, az kollektív döntés kérdése. Egyrészt az előljárásságok foglalkoznak ezekkel, továbbá műszaki szakembereket veszünk igénybe.

- Beleszólhat a döntésbe az a budapesti templomkörzet, amelynek területén az érintett ingatlan található?

- Mivel ezeket a körzeteket a BZSH tartja fenn, a döntés is megilleti, ennek ellenére az érintett körzet majd kiemelt támogatást kap!

Folyik már a tervezés vagy még nem?

- Bár 1993 tavaszán kijelentetted, hogy annak az évnek az őszén az Aboinyi utcában lesz az Anna Frank tanévnyitója, be kell látnunk, hogy a pénzbeli megváltás jobb megoldás. Egy új iskola felépítésére egymilliárd-ötszáz-huszonhétmillió-százötvenezer forintot kapunk 2000. március 31-ig, amiből első részletként 225 millió márciusban már megérkezett a hitközségbe.

- Örülök, hogy erről beszélhetek. A közgyűlés, az előljárásság, a volt diákok baráti köre végül erre mondott igent. A tervezés, az alapozás, illetve az építési engedélyek beszerzése folyamatban van...

- A tervezést ki végzi?

- Ez túlnő a hitközség lehetőségein, műszaki tudásán, és személyi okból is, plusz még mivel ez olyan állami pénzből épül, amit nagyon szigorúan ellenőriz majd az Állami Számvevőszék, ezért mindent hivatalosan, a törvényeknek megfelelően, pályázat útján csinálunk, nyilvános pályázaton...

- Tehát a tervezés már valamilyen sikeres pályázat alapján kezdődött el?

- Természetesen! Egy külső céget továbbá kötelezettség nélkül bíztunk meg azzal, hogy tanulmányterveket készítsen, tehát magyarul: mi az, ami elfér a telken, mi az, amit meg lehet valósítani, milyen Köjál-, tűzoltósági stb. engedélyek szükségesek.

- Ez a társaság előnyben lesz egy esetleges pályázaton...

- Nem lesz.

- Hiszen hónapok óta ismerkedik a feladattal, amíg a többi pályázónak majd kapkodnia kell. Gondolom, a tanulmányt sem ingyen készítik!

- Természetesen a tanulmánytervet ki kellett fizetnünk.

- Erre ment el a 225 millió kamata?

- Nem, a pénz megvan, az valami jelentéktelen, én most nem akarok...

- Nem fillérpontosságra gondoltam...

- Egy-két millió forint nagyságrendet jelent. Tehát gyakorlatilag minden hivatalosan, meghívásos pályázat útján zajlik. Én véletlenül tudom, mert nálam jártak, egyszerre nyolc nagy cég jelentette már be, hogy részt kíván venni a tervezésért és kivitelezésért induló versenyben.

- Tehát lehet, hogy a tervező és a kivitelező ugyanaz a cég lesz?

- Ezt nem tudom, valószínűleg nem. Olyannyira vigyázunk arra, hogy itt bármiféle gyanú fel ne merülhessen, hogy még a megbízásokat, a pályázatok elbírálását is külső cégre bizzuk, mint tettük ezt a Dohány utcai templom felújításánál, hogy a Kommunális Beruházó Vállalatot bíztuk meg a műszaki ellenőrzéssel. Most ismét egy céget fogunk megbízni e műszaki ellenőrzéssel. A pályázat meghirdetését is rájuk bíztuk. Ők fogják szakvéleménnyel elénk tárnai javaslatokat, hogy ki az, akit ők javasolnak majd a beruházónak, és utána nagyobb plénum dönt.

- Ez a nagyobb plénum mit jelent?

- Nyilván ebben már a saját főmémőki gárdánk benne van, és az előljárásság is belevonjuk. Az iskolának 1998 júniusában berendezve kell állnia. Azt is tudomásul kell vennie a pályázóknak, hogy az állam az építésért járó utolsó összeget csak 2000-ben utalja át.

- A hitközségek az államosított ingatlanokból ugyan négyszázat igényeltek vissza, s vélhetően ebből százharmincnégy teljesül, de ez is nagy esemény. Mégis a zsidóság a Szombat szeptemberi számának cikke előtt csupán néhány mondatos, a kormánytól származó hírből hallott róla. Miért nem szerepelt a Mazsihisz és a BZSH nyitott és zárt képviselő-testületi ülésein, vagy a hitközségek lapja hasábjain?

- Ezt a kritikát el kell fogadnom. Beszélek vezetőtársaimmal és megteremtjük a nyilvánosságot. De máris nyitottak vagyunk az ingatlanokkal kapcsolatos információkra, semmilyen kérdés vagy kérés elől nem zárkozunk el...

V. E.

Az ügyvezető igazgatóval szeptember 11-én délelőtt készítettük a fenti interjút, amelyben azt közölte, hogy az új hitközségi iskola építésének előkészületeként egy tanulmányterv készül, amelynek alapján írják ki majd a tervpályázatot.

Szeptember 16-án délután megtudtuk, hogy a **Kreatív 2000 Kft.** tizenöt munkatársa már dolgozik a terveken. A díjban megállapodtak, s a munka előrehaladott állapotban van: egy hónapon belül elkészülnek az Anna Frank iskola új épületének tervei.

Találós kérdésünk az olvasóhoz: vajon öt nap alatt (a kétnapos Ros Hasanát is figyelembe véve) kiírhatta-e a hitközség a pályázatot, beérkezettek-e a pályamunkák, és megszülethetett-e a Zoltai Gusztáv által említett „meghívásos pályázat” tervezésre vonatkozó végredménye?

A helyes megfejtést beküldők között, a hitközség közreműködésével, iskolaépítési kivitelezési megbízásokat sorsolunk ki.

Új tanház: Budapest Kólél

Talán kevesen tudják, hogy a Budapesti Ortodox Hitközség Dob utcai épületében már több mint egy éve működik egy kis tanház, kólél, amely a hét minden napján várja a zsidó vallás és hagyományos irodalom iránt érdeklődőket.

A Budapest Kólélt eddig egy lelkes amerikai rabbi, Dávid Zitter vezette, aki szabadidejében látta el a tanházzal kapcsolatos feladatokat.

– Úgy tudom, az ön családjának nincs semmilyen múltbeli kötődése Magyarországhoz. Miért döntött úgy, hogy Budapestre jön tanítani?

– Rabbiniikus tanulmányaim befejezésekor érdeklődtem, hol tudnék elhelyezkedni. A feleségem is vallástanár, ezért nagyon örültünk, amikor a Wesselényi utcai *Amerikai Alapítványi Iskola* állást ajánlott mindekkettőnk számára.

– Hogyan vetődött fel önben az ötlet, hogy szabadidejében tanházat szervezen és nagy óraszámban tanítson?

– Amikor két éve megérkeztem Magyarországra, láttam, hogy a gimnáziumon kívül is óriási az igény a vallási ismeretek oktatására. A Kazinczy utcai zsinagógában, ahol délutánonként imádkozom, azzal a kéréssel fordultak

hozzám néhányan, hogy az istentiszteletek után ülünk le közösen tanulni. Kezdetben csak este tartottam órákat, de néhány hónap alatt annyira megnőtt az érdeklődők száma, hogy elkezdtem délutánonként is foglalkozni a hallgatókkal. Ma már a hét minden napján, délelőtt és délután is tanítok. Szervezeti szempontból fordulópontot jelentett a tavalyi év, amikor hivatalosan is elismertettük ezt az „intézményt”, amely alapítványi formában működik. Ezúton is szeretném megköszönni **Andrew Moskowitz** professzornak, nyugalmazott egyetemi tanárnak, **Székely Gábor** Budapest korábbi főpolgármester-helyettesének, **Domonkos Dánielnek**, az Alapítványi Iskola tanárának, **Szabó Smuelnak**, az ortodox hitközség alkalmazottjának, hogy segítettek áthidalni a kezdeti nehézségeket és ma is fegyellemmel kísérik a kólél működését.

– A kólél szó valószínűleg ismeretlen legtöbb olvasónk számára.

– Legegyszerűbb úgy elmagyarázni, hogy közben áttekintjük a vallásos zsidó oktatás izraeli rendszerét. Az általános iskolás korú gyerekek a héderben kezdik el tanulmányaikat. Ez a szó szóbat jelent, és arra a helyiségre utal, ahol az oktatás folyik. A következő szint a jesiva. A kifejezés magyarul azt jelenti, hogy „ülve tanulni”. A jesivai tanulmányok két részből állnak: a „kis jesiva” a gimnáziumi szintnek felel meg, míg a „nagy jesiva” a felsőfokú oktatási

A Dvar Jerusalamim előtt (jobbról balra) Baruch Horowitz rabbi, dékán, a magyar származású Yoel Schwartz rabbi, a Közép-európai Program vezetője, Raab Zoltán, Mezei Márk magyarországi hallgatók, Dávid Zitter rabbi

intézményekhez hasonlít leginkább. A kólél a vallásos oktatási rendszer legmagasabb szintje, ahová a már jesivát végzett, családos férfiak járnak, hogy ismereteiket bővítsék. A szó jelentése: „mindent magában foglaló”, ezért az oktatáson kívül nagy, több szervezetet egyesítő karitatív intézményekre is használják. Mi azért adtuk tanházunknak a Budapest Kólél nevet, mert egyrészt a szó jelentésének megfelelően szeretettel várunk mindenkit, aki a zsidóság iránt érdeklődik, másrészt reméljük, hogy néhány év múlva lesz olyan tanítványunk, aki tudásában eléri a kólél-szintet.

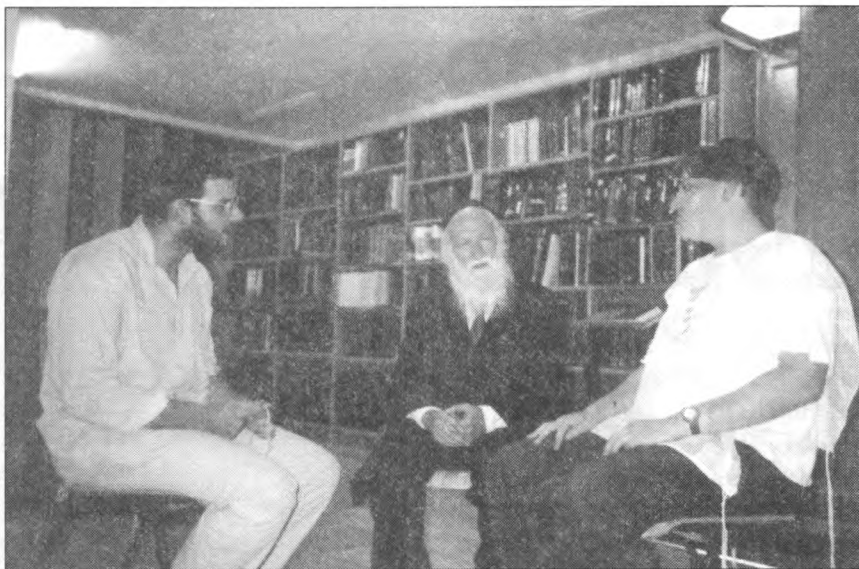
– Milyen tantárgyakat lehet tanulni?

– Talmudot, zsidó etikát, a vallási törvényeket, a Tóra heti szakaszainak magyarázatait, a maradék időben pedig azzal a témával foglalkozunk, amire a tanulók megkéremek. Fő célom, hogy megtanítsam a különböző vallási szövegek önálló feldolgozását, és így alkalmassá tegyem tanulóimat arra, hogy maguktól gyarapítsák tudásukat. Ez egy nagyon hosszú folyamat, amelynek még az elején tartunk, de mivel általában kis, két-három fős csoportokban

zajlik a foglalkozás, mindenki a saját szintjének megfelelő dolgokat tanulja, és így gyorsan fejlődhetnek. Angol az anyanyelvem és a jesivában héber nyelven tanítottak. Ezért általában ezt a két nyelvet használom az oktatásban. Azok számára sem okoztam talán problémát, akik nem beszélnek ezeket a nyelveket, mivel ismerem a tanításhoz szükséges magyar szókinccset, bár azt be kell vallanom, hogy a magyar nyelv-tan nem az erősségem.

– Kik járnak a kólélba?

– Az első hónapokban még csak négy-öt érdeklődő volt, a jelenlegi létszám harminc felett van. Többségük egyetemista vagy középiskolás, de akadnak olyan felnőttek is, akik munka

Baruch Horowitz rabbi, a Dvar Jerusala-jim vezetője és két budapesti hallgató, Rác András és Csereklje Viktor

David Zitter rabbi két tanítványával, Németh Zoltánnal és Hecker András-sal a Budapest Kólélban

után témek be. Egy héten egyszer általános iskolás korú gyerekek számára tartok életkoruknak megfelelő foglalkozásokat, s miután igény mutatkozott hölgyek részéről is, ma már részükre is tartok kedd délutánonként szemináriumot. A többség vallási háttere is nagyon eltérő: a legtöbben nem vallásos környezetben élnek, de van néhány olyan felnőtt, aki az ortodox hitközség tagja.

– Azt hallottam, hogy a Budapest Kólél közös programot indított egy izraeli jesivával.

– Tavaszi izraeli látogatásom során találkoztam a Dvar Jerusala-jim nevű jeruzsálemi jesiva vezetőjével, aki érdeklődött a magyarországi vallásos nevelés iránt. A nyáron Magyarországon járt, és bejelentette, hogy a kóléllal együttműködve intézetükben magyar nyelvű oktatást kezdenek, amely a Közép-euró-

pai Program nevet kapta, mivel a jesiva később a térség többi államában is szeretné felvenni a kapcsolatot a zsidó közösség vezetőivel, hogy onnan is tudjanak tanulókat fogadni. A jesiva mindent megtesz azért, hogy minél többen eljuthassanak hozzájuk, ezért a jelentkezők anyagi helyzetétől függően lehetőség nyílik a kinttartózkodás költségeinek nagy részét fedező ösztöndíjak elnyerésére. A Dvar Jerusala-jim jesiváról egyébként azt érdemes tudni, hogy nem vallásos környezetben nevelkedett fiatalok oktatására jött létre, s tanárainak egy része e körökben is elismert tudósnak számít. A tanulók többsége angol anyanyelvű, ezért az órák főleg ezen a nyelven folynak. A jesivának azért van némi magyar vonatkozása is: egyik rabbija Magyarországról ment ki Izraelbe és nagyon szívesen ad

órákat magyarul, másrészt az utóbbi néhány évben mindig voltak ott magyar diákok, például a már komoly tudással rendelkező **Turán Tamás**, aki óraadó tanár az ELTE hebraisztika szakán.

– További tervei?

– Sajnos lejárt a magyarországi munkaszereződésem, ezért Jeruzsálembé megyek, hogy ott tanárként részt vegyek a Dvar Jerusala-jim Közép-európai Programjában. A tanulás azonban nem marad abba, mivel felkértük egy amerikai jesivában tanuló fiatalembert, **Megyeri András**t, hogy intézze a kólél ügyeit, és folytassa a munkát. Ő már több hónapja Budapesten van és tartott néhány órát, ahol megfelelő tudásról és jó pedagógiai érzékről tett tanúbizonyosságot. Kérek mindenkit, akit érdekel a magyarországi vagy izraeli tanulás lehetősége, keresse őt a 227-7402-es telefonszámon.

Mogyoró András

*

Aki a Budapest Kólélt támogatni kívánja, az „Alapítvány a jövő Tóra-oktatásáért” Általános Értékforgalmi Bank Rt. 204-41966 számú forintszámlájára vagy a 287408 számú devizaszámlájára utalhatja adományát.

EGRI GYÖRGY

Sehová és mindenhová

Napló

Tizenkét diák és egy tanár. A tanár a 80-as évek közepén, a kisluk közül még egyik sem töltötte be a

hetvenötöt. 55 éves érettségi találkozót tartottak a budapesti zsidó gimnázium egykori növendékei, és ha ez a létszám gyémek is tűnik, tulajdonképpen világrekordnak tekinthető. Az osztálylétszám eredetileg 35 és 40 között mozgott, és ezeknek mintegy egyharmada túlélte a II. világháborút, a faszizmus szörnyű népirtását, majd az azt követő másik diktatúrát, amely ugyancsak tömegével lökte ki magából az ország tehetséges és tisztességes fiait. Így azt mondhatjuk, hogy 55 év után elég sokan jöttek el.

Mindenesetre jó alkalom volt arra, hogy ki-ki önmagában átgondolja, hová tartozik, esetleg azt is, hová kellene tartoznia. E sorok írójának ez különösen súlyos problémát jelent. 1956-ban hagyta el Magyarországot, mégpedig olyan körülmények és olyan előtörténet után, mely egyáltalán nem tette vonzó kilátásúnak azt, hogy magát magyarnak és zsidónak mondja.

Természetesen, mint minden más, fajtámhoz és korcsoportomhoz tartozó egyén, végigszenvedtem a II. világháború orosz frontjának munkaszolgálatának szörnyűségeit. Utólag nem tudnék számot adni, miért, de tény, hogy népünknek ahhoz a részéhez tartoztam, amelyik nem választotta újabb hazájáért Izraelt, hanem okkal vagy oktalanul, joggal vagy jogtalanul, tévhitel vagy igaz hittel úgy véltem, lehetséges lesz Magyarországon emberi életet teremteni kivétel nélkül mindenkinek.

Azt, hogy tévedtem, aligha lehetne vitatni. Hiszen néhány évnyi aktív politizálás után Magyarország legszörnyűbb koncentrációs börtöntáborában, Recsken találtam magam, majd a forradalomban való aktív részvételem után az észak-amerikai kontinensen, Kanadában telepedtem le, ahonnan csak 34 év után jöttem vissza. Kevésbé azért, mert úgy véltem, hogy Magyarországon jobban tudok élni, sokkal inkább, mert Shakespeare legszebb szonettjei sem dobogtatták meg angolul szívemet, de Arany János hőseposzainak részleteit napokon keresztül tudom felmondani. Ezzel a mondattal tulajdon-

képpen el is érkeztem cikkem alapgondolatához: hányféle nemzetiségi kötődés fér bele egy emberbe?

Magyarországon születtem és a magyart tekintetem, éreztem anyanyelvemnek, annak ellenére, hogy az első ebédelőasztali megszólalásom így hangzott: *bitte kérek szőlő-traubet*. Egész politikai és emberi hitvallásomat tagadnám meg, ha elfogadnám, hogy a nemzeti hovatartozást más is eldöntheti, mint a nemzeti nyelv használata. A magyar magyarul beszél, a brazil portugálul. A világban még ma is sok helyen viruló türelmetlen nacionalizmusnak oka nem lehet más, mint hogy a kisebbségektől a befogadó népek rendhagyónak érzik saját kultúrájuk használatát. Én magyarul beszélő zsidóként nőttem fel, és életem nagy részében nemcsak két néphez tartozónak éreztem magamat, hanem ehhez még csatlakozott a kanadai bábel szeretete is, tehát minden okom megvolt arra, hogy nemzetközinek minősítsem magam. Ezen az érettségi találkozón azonban mégis zsidó mivoltom került előtérbe. Nem kellett ehhez tolamakodnia, hiszen az, hogy ki minek minősíti magát, elsősorban a környezethez való azonosuláson múlik.

A kérdésekre, amiket itt önmagamnak felteszek, nem tudom pontosan a választ. Mégis hasznos lesz, mert olyan korban éltünk mi e földön, amikor a helyes válasznál fontosabb volt a helyes kérdés. A régi vicc jut eszembe a két boheréről, akik azon vitatkoznak, hogy szabad-e imádkozás közben cigarettázni? A rabbihoz fordulnak tanácsért, aki kijelenti, hogy imádkozás közben cigarettázni bűn. Most a másik boher kérdez: szabad-e cigarettázás közben imádkozni? Természetesen szabad, hiszen imádkozni mindig szabad. Na látod, állapítja meg a másik boher, kérdezni, azt tudni kell. Hát, azt hiszem, hogy kérdezni legalább tudok.

Ötödikes gimnazista voltam az egykori zsidó gimnázium Abonyi utcai épületében, és kétség nem férhetett hozzá, hogy én vagyok az osztály, de talán az iskola legrosszabb hitanosa. A héber nyelv kétségtelenül nagyon nehéz grammatikájával sehogysem tudtam megbirkózni, és hogy ne kelljen a hétféle igeörzs (amelyből ma már csak ötnek nevére emlékszem: *hifil, hofal, piel, puál, hiszpaél*) titkaiból felelnem, egy egész év minden hittanóráját a vécen töltöttem el. Kohn tanár úr, a későbbi tanfelügyelő, akit a nyilasok löttek le, üzenetet küldött szüleimnek. A zsidótörvények világában ő egyetlen tanítványát sem kívánja vallásból elbuktatni. Akármilyen rosszul válaszolok is, kegyelemből átenged. De ha a következő órán sem jelenek meg, én leszek a bukási tilalom alól az egyetlen kivétel.

Valóban átengedett és az akkori suhanc mivoltomban ak-

kor először találkoztam azzal a szolidaritásérzéssel, amely még akkor is összefogja a kiválasztott nép tagjait, ha különben tudásuk, érdeklődésük, meggyőződésük alapján tökéletesen különböznek egymástól.

Bizonyára szegény Kohn tanár úr is megbocsátott volna, ha megérhette volna. A nyelvtan tökéletes ismerete nélkül is sikerült jó zsidóvá válnom, amit bizonyíthat, hogy 22 éven keresztül a *Menora* című magyar nyelvű zsidó hetilap főszerkesztője voltam. Hogy mikor volt politikailag igazam, mikor nem, ezt talán csak későbbi korok történetírói tudják majd eldönteni, de annyit nyugodtan elmondhatok magamról, hogy az egykori rossz héber diák, a templomba alig-alig járó „ségec” tisztességgel letette a vizsgát a népéhez való tartozásból. Ezt talán bizonyítja az a Herzl-díj is, amit Izrael 25 éves fennállásának ünnepén Hans Habéval, dr. Teller Edével, Elie Wiesellel együtt kaptam meg.

Hogy a dolog azért mégsem ilyen egyértelmű, azt bizonyítja az esetem Csomai bácsival. Illő ilyenkor hozzátennem, hogy az Isten ne nyugosztalja még haló porában sem. Csomai Sopron megye főispánja volt Szálasi rémuralma idején. A felelőségre vonás elől Kanadába szökött, én ott találkoztam vele, amikor 1956 után engem is odavetett a sors. Természetesen nem szerettük egymást, de Kanada állami és társadalmi rendje olyan, hogy mindenki köteles mindenkit eltűni. A magyar kávéházban, ahová mindketten naponta lejártunk, rendszerint az ellenkező sarokban lévő asztalhoz ültünk le barátainkkal. Egyetlenegyszer történt, hogy kapcsolatunk egy pillanatra közelebbivé vált. Jól emlékszem erre az 1967-es júniusi vasárnapra. Hetilapom szerkesztőjeként a hatnapos háború idején arra vállalkoztam, hogy naponta fogunk megjelenni. Ez persze iszonyatos megterhelést jelentett, és én napokon keresztül alig aludtam valamit. Amikor vasárnap hajnalban megérkezett a hivatalos jelentés arról, hogy a Szentély hegye a Dávid-csillagos hadsereg kezén van, fáradságomat legyűrve lesétáltam Toronto magyar negyedének főutcájára. Az utca túloldalán egyszer csak megjelent Csomai. Amikor meglátott, átrohant az én oldalamra, karját szélesre tárta (lehet, hogy még meg is ölelt – nem tudom), és harsányan kiáltotta: Testvér, győztünk!

Az, hogy a Szovjetunió által fölfegyverzett és támogatott egyesült arab seregeket laposra verték Dajan katonái, akkora lelkesedést váltott ki belőle, hogy rajtam keresztül kívánta magához ölelni az általa olyannyira gyűlölt és megvetett zsidó népet. Én pedig azóta sem tudom eldönteni, hogy milyen mértékben lehet az átlagmagyarságnak megbocsátani 1944-et. S mert ezt nem tudom eldönteni, arra sem tudok egyértelműen válaszolni, hogy elsősorban zsidónak vallom-e magamat, avagy magyarnak. Vagy igaz lenne, hogy magyar zsidónak lenni egy teljesen külön kategória, amely nem tartozik sehová és éppen ezért mindenhová tartozik? Mint ahogy büszkén vallom magamat kanadainak is, és hálás vagyok annak az országnak, amely hosszú évekre befogadott anélkül, hogy elvárta volna tőlem az általános és ünnepélyes hűségnyilatkozatot.

JÁKOV BÁRZILÁJ

A föld gyümölcsét teremő...

*Az ősz jövetelével
háta fordítottam a betonfalaknak
s a hegyeknek indultam
úszó szeleket irányítani
s a tájnak szerető vad-ura lettem
vicceket mondvá a köveknek
kik nem nevettek
s a völgybe ereszkedve
homokban hemperegtem
s elterültem a földön
nyugtatva domború hasán kezem
mint valaha
várandós nő hasán.*

Lejárt immár a termékenység ideje.

(1995)

Rossz anya

*A gyülekezőtéren álltunk, Bergen-Belsenben,
az akasztófán hintázó
fél-embereket nézve.
Húgom úgy vélte, játszótéren van,
és jelezte anyámnak, hogy ő is szeretne hintázni.
De mikor anyám nem vitte magával a hintához,
így súgta fülébe:
„Tudtam én, hogy nem szeretsz te engem.”*

(1995)

Mulasztás

*Utoljára
a szemközti járdán
láttalak
izzott szemed
a vörös fényben
vártuk a zöldet
hadd lehesünk egy testté
de a lámpa
nem váltott.*

(1994)

Héberből fordította: Tarbay Dávid

Antiszemizmus – 1995

Az alábbiakban az *Antisemitism World Report 1996* (Jelentés a világban tapasztalható antiszemizmusról) című kiadványból közlünk néhány rövid részletet. A közel 350 oldalas kötet, amelyet immár ötödik éve ad ki az egyik legtekintélyesebb amerikai zsidó szervezet, az *American Jewish Committee*, átfogó képet igyekszik nyújtani a világ bármely táján előforduló antiszemita jelenségekről, azok súlyáról, társadalmi környezetéről és a hosszabb távú trendekről. 61 országot vizsgál meg közelebbről a kiadvány, melynek anyagát jelentős részben az érintett országok zsidó szervezetei vagy kutatói gyűjtötték össze. Ahol a megfigyelésre jelentős infrastruktúra állt rendelkezésre, ott kimerítően tárgyalhatták az antiszemita jelenségeket, másutt – konkrét adatgyűjtő apparátus hiányában – csak a főbb trendeket próbálhatták meg fölvezetni. Ez magyarázza a szembeötlő aránytalanságokat: legnagyobb terjedelemben az Egyesült Államokról olvashatunk a kiadványban, míg a virulens nacionalizmustól fertőzött kelet-európai országoktól jóval kevesebb információ áll rendelkezésre. (Ezzel egyébként a kötet szerkesztői is tisztában vannak.) Az alábbiakban a kötet bevezetőjéből idézzük az összefoglaló részeket.

Rasszista megnyilvánulások és viszonyuk az antiszemizmushoz

Az *Antisemitism World Report 1996* (továbbiakban: Jelentés – a szerk.) egyik legszembeötlőbb megállapítása a számos országban erősödő rasszista légkör. Részbe ez egy folyamatos trendnek, ahogy arra az 1992-es első Jelentés rávilágít, és amit azóta is minden kiadás kiemel. Dacára annak, hogy a kormányok és a nemzetközi testületek egyre inkább tudatára ébrednek a rasszizmus veszélyeinek, nem tesznek megfelelő intézkedéseket megfékezésére, amit pedig tesznek, az nyilvánvalóan nem hozza meg a kívánt eredményt.

Az emigránsok, menedékkérelmest, menekültek számát erősebben korlátozó intézkedések, melyek két éve kezdtek megszaporodni, folytatódtak 1995-ben és nemcsak Európában. Bár több kormány azt állítja, hogy az ilyen szabályozásokat a faji feszültségek csökkentése és a szélsőséges csoportok semlegesítése érdekében hozzák, sokan mégis úgy vélik, hogy ezekkel valójában – ha nem is szándékosan – rasszista érzelmeket szolgálnak. (...)

A rasszista megnyilvánulásokat elszenvető kisebbségek nagyjából ugyanazok, mióta az első Jelentés megjelent: így a romák – szerte Európában –, Németországban a törökök, az afrikai-amerikaiak az USA-ban, az ázsiaiak és a feketék Angliában, az észak-afrikaiak Franciaországban, valamint a sötét bőrűek Oroszország kaukázusi köztársaságaiból. A zsidók nem elsődleges célpontjai a faji erőszaknak, zaklatásnak, megfélemlítésnek és közmegejtésnek.

Általános vélekedés, hogy a felfokozott rasszizmus növekvő antiszemizmushoz vezet. Az 1995-ös jelentés azonban mintha nem támasztaná alá ezt az állítást. Az a meggyőződés sem tűnik indokoltnak, hogy miközben a rasszisták esetleg más csoportokat vesznek célba, csak a megfelelő pillanatra várnak, hogy igazi ellenségük és célpontjuk, a zsidók ellen forduljanak. Ideológiailag az antiszemizmus bizonyíthatóan a rasszizmus legmélyebben gyökerező, legerőteljesebb formája marad, szélsőséges csoportokból pedig, akik számára ez a központi dogmatár, nincs hiány. Annak azonban nincs jele, hogy a romák üldözése, a németországi törökök elleni faji erőszak, vagy az ázsiaiak zaklatása az Egyesült Királyságban igazából a zsidókra irányuló valamiféle pótcselekvés, illetve, hogy a rasszisták számára ezek a kisebbségek helyettesítik a zsidókat. (...)

A tavalyi Jelentés megállapította, hogy az antiszemizmus a korábnál kevésbé nyílt formában fejeződik ki, ennél fogva talán nehezebben vizsgálható. Az 1995-ös tények alátámasztják ezt az állítást, némi stabilizációt, sőt az antiszemizmus hagyományos megnyilatkozásainak csökkenését mutatják. Fontos felismerni, hogy a nyíltan fasiszta és náci ideológiák valamelyik változatát valló szélsőjobb csoportok nem szolgáltatnak elegendő támpontot az antiszemizmus mértékének megítélésére. Természetesen figyelni kell az ilyen csoportokra is, de ahogy az világosan kitűnik e kiadás bizonyítékaiból, ez a fenyegetés marginális.

Az antiszemizmus jelentősége az európai szélsőjobb számára

Amikor a Jelentés számba veszi a fasiszta és náci forrásokból merítő csoportok jelentőségét, különbséget tesz a gyakran nyíltan antiszemita, ám demokratikus választási harcban nem bocsátkozó, radikális és szélsőséges csoportok, valamint az olyan szélsőjobb oldali pártok között, amelyek nyilvánosan tartózkodnak az antiszemizmustól, hangoztatják, hogy ők már szakítottak fasiszta gyökereikkel és a politikai rendszer segítségével próbálnak hatalomra jutni.

E megkülönböztetés érvényes volt 1995-ben is: míg a két csoport közötti alapvető ideológiai rokonság erős maradt, útjaik erősen elágaztak. A választási elismerésre törekedő pártoknak – mint amilyen **Le Pen Nemzeti Frontja** Franciaországban, **Haider Szabadságpártja** Ausztriában és **Fini Nemzeti Szövetsége** Olaszországban – szilárd választói bázisuk van, néhány esetben jelentős helyi hatalommal rendelkeznek, Olaszországban pedig részt vesznek a kormánykoalícióban¹. Ha figyelembe vesszük, hogy milyen változékony szerencsével jártak azok a szélsőjobb oldali pártok, amelyek a második világháborút követő időkben próbálták a választások révén előrejutni, akkor a jelenlegi pártok erőfeszítéseit sikeresnek kell tartanunk. Régen a választási népszerűség ilyen kitörései egy idő után, alig pár éven belül a visszajukra fordultak. Most azonban semmi jele annak, hogy ezek a pár-

tok eltűnnének, sőt úgy látszik, szilárdan tartják magukat és továbblépésük – akár a kormányba is – nem zárható ki.

Miközben e pártok emigránsellenes érzelmei és politikája, rasszizmusa, valamint szélsőséges nacionalizmusa kristálytisztán látszik, jóval nehezebb azt meghatározni, hogy számukra mi az antiszemitizmus funkciója és jelentősége. Erős bizonyítékai vannak az antiszemitizmus megnyilvánulásainak helyi szinten (bár nem Olaszországban), a pártvezetők pedig időnként alig leplezett antiszemita célzásokat tesznek. Így történt ez 1995-ben is. Ám a zsidók nem elsődleges célpontjai ezeknek a pártoknak, annak is nagyon kevés jele van, hogy azzá lesznek, arra pedig semmi sem utal, hogy ezek a pártok csupán addig palástolják antiszemitizmusukat, míg hatalmat nem szereztek és akkor majd először is a zsidók ellen fordulnak. Nem mintha az ilyen megállapítás okot adna az elégedettségre, hiszen bármely politika, amely kisebbségek jogait csorbító módszereket alkalmaz, szükségképpen hat a zsidókra is.

Ami a különböző milíciákat illeti, annak ellenére, hogy időről időre elkövethetnek erőszakos, sőt néha gyilkos incidenseket – 1995-ben a legpusztítóbb az oklahomai bombamerénylet volt – nem jelentenek komoly antiszemita fenyegetést. Ezek gyakran feloszlanak, széthullanak, komoly hatásuk nincs a politika fővonulatára.

Szembesülés a múlttal Kelet-Európában és a Baltikumban

Az öt évvel ezelőttivel összevetve, Közép- és Kelet-Európában a helyzet (Oroszország kivételével) szilárdabbnak tűnik. Az akkoriban fenyegetően növekedni látszó antiszemita hullám, mely ezekben az országokban kárt okozott a zsidóknak és az újszülött demokráciáknak egyaránt, nyilvánvalóan alábbhagyott. Amíg az antiszemitizmust támogató pártok a kormányzó koalíciók kisebb tagjai Szlovákiában és Romániában², antiszemita megnyilvánulások ritkán bukkannak fel a politika főbb szinterein. Az olyan fenyegetőnek látszó pártok, mint **Csurka István Magyar Igazság és Élet pártja** vagy elhárányodtak, vagy nem fejlődtek tovább.

Mindazonáltal, ha az antiszemitizmus mégis nyilvánosan felszínre kerül, rendszerint nagyon harsány formát ölt és mélyen gyökerező, rosszindulatú sztereotípiákat használ ki. Ez történt Lengyelországban **Jankowski** atyával, aki egy gdanski prédikációban a zsidókat „sátáni mohósággal” vádolta, **Lech Walesa** korábbi köztársasági elnök jelenlétében. Ez történt Romániában is, amikor egy hetilapban a tulajdonos – aki nem más, mint a romániai környezetvédő mozgalom vezetője – közzétette cikkét, melyben gyakorlatilag „rituális gyilkossággal” vádolta a zsidókat. Ezek a példák jelzik, milyen messzire kell némely kelet-európai országnak eljutnia, míg végre antiszemita örökségével megbirkózik.

Oroszországban az antiszemitizmus továbbra is igen aktív, rengeteg kisebb-nagyobb mértékben antiszemita csoport működik, ilyen jellegű publikáció lát napvilágot. Mindazonáltal a rasszista megnyilvánulások többségét nem zsidók szenvedik el. Egy 1996 áprilisában az American Jewish Committee számára kiadott közvélemény-kutatás azt mutatja, hogy a zsidókkal szembeni ellenségeskedés viszonylag alacsony szintű. Ha a kommunisták szerzik meg az elnöki hatalmat³,

és a nemzeti erők befolyása nő, akkor ez a visszatérés egy autoritáriusabb hatalomhoz kevésbé liberális társadalmat jelent majd mindenkinek, nemcsak a zsidóknak. Ugyanakkor egyelőre megválaszolatlan kérdés, hogy mekkora az antiszemitizmus jelentősége a kommunista ideológia „új”, nacionalista verziójában, amit **Gennagyij Zjuganov**, az *Orosz Kommunista Párt* vezetője képvisel.

Kelet-Európa és a korábbi Szovjetunió antiszemitizmusával kapcsolatban az egyik legnehezebb probléma az, hogy miként kezelik a korábbi kommunista országok nem kommunista múltjukat (ezt a Jelentés korábbi kötetei is hangsúlyozzák). Ennek változatos formái vannak. Mindenekelőtt: gyors ütemben folyik a kommunista korszak előtti történelmi szereplők rehabilitálása, tekintet nélkül arra, hogy az illetőnek esetleg profaszista nézetei voltak, vagy éppen aktívan részt vett zsidóellenes tevékenységben. Noha az ilyen figurák rehabilitálásának csak ritkán, vagy egyáltalán nem fő oka antiszemita háttérük, a zsidók mégis érthető módon bizonytalanul érzik magukat ilyen légkörben, hiszen ez utat enged az antiszemitizmusnak (1995 áprilisában a szlovák zsidó közösség nyílt levelet tett közzé, amelyben kifejezte „növekvő féltelmét a fasizmus híveit rehabilitáló kampány miatt”). Természetesen az ilyen politika alapján aligha várható, hogy ezek az országok őszinte értékelést adnak az ottani antiszemitizmusról. Másodsorban tapasztalható egyfajta vonakodás a holocaustban való bűnrészesség elismerését illetően. Harmadrészt él egy hiedelem, miszerint a zsidók vezető szerepet játszottak bizonyos országok, mint pl. Lettország háború utáni szovjet megszállásában.

Antiszemita megmozdulások figyelése: hátráltató tényezők

A Jelentés korábbi kiadásaiban idézett számok összességükben a kérdéskör változékonyságát jelzik, illetve nem sugallják feltétlenül, hogy az antiszemita incidensek száma világszerte tartósan nőne. A Jelentés által feldolgozott öt év alatt egyetlen országban sem volt megfigyelhető folyamatos emelkedés.

Bár az ilyen a statisztikáknak kellő figyelmet kell szentelni – az antiszemitizmus helyzetét elemző minden átfogó értékelés tekintetbe veszi ezeket – az összeállításukkal kapcsolatban felmerülő kérdések némileg problematikusá teszik őket. Erősen megnehezíti az összehasonlítást a szabványos felmérési módszerek hiánya is.

Ugyanez igaz a statisztikák értelmezésére. Nem vonhatunk le statisztikákon alapuló következtetéseket anélkül, hogy ne vennénk figyelembe: az erőszakos cselekmények, szóbeli sértések viszonylagosak; hogy ne figyelnénk az antiszemita és a rasszista megnyilvánulások közötti kapcsolatra, a rasszista és az általában vett kriminális cselekmények arányában bekövetkező változásokra és így tovább. Szakszerű felmérés éppen azokban az országokban folyik, amelyek egyébként is a legjobban felkészültek az antiszemitizmus kezelésére. Azokban az országokban, ahol az antiszemitizmus igen aktív és dinamikus, továbbá ahol a kormány és a jogrendszer a legkevésbé felkészült, hogy az antiszemitizmust leküzdje – mint például Oroszországban – ott rendszeres megfigyelés nem folyik.

Holocausttagadás

A holocaust tényeinek nyílt vagy burkolt tagadása továbbra is az egyik alapvető eszköz az antiszemiták fegyvertárában. 1995-öt e téren kevés új cselekmény jellemezte, és egyre több bizonyítéka van annak, hogy e jelenség elleni formális és informális harc sikerrel jár. Belgiumból és Svájcól érkező beszámolók megállapítják, hogy a holocaustot tagadók tevékenysége csökken, mióta a holocaust tagadását büntetendőnek minősítő törvénycikk megszületett. A fő holocausttagadók, mint **David Irving**, 1995-ben viszonylag kevés publicitást kaptak nézeteik terjesztéséhez. Több országra növekvő nyomás nehezedik, hogy a holocaust tagadását törvényen kívül helyezze; ez is jelzi, hogy az antiszemizmus e formája milyen erős ellenszenvet és elutasítást ébreszt. Továbbá az American Jewish Committee által több országban lefolytatott közvélemény-kutatás is azt mutatja, hogy a holocaust tagadásával csak kevesen azonosulnak, bár az egész témáról való tudatlanság bizonyos helyeken arra utal, hogy e téren még több felvilágosításra lenne szükség. A legtöbbször hangoztatott félelem az, hogy a holocaust tagadása mértékadó véleményeket is befolyásol és ezáltal legitimitást nyer. Ez egyszer Franciaországban már lehetségesnek látszott, ahol a holocaust tagadását akadémikusok – bár nem történészek – egy csoportja is hirdette. De még Franciaországban is csökkent ez a veszély. (...)

Rasszizmus a cybertérben

A Jelentés elsőként bizonyította a rasszizmus és antiszemizmus terjedését a számítógép-hálózaton, jelesül az Interneten. Azóta ezzel a témával több szervezet foglalkozott, a kormányokat figyelmeztették a rasszista propaganda ilyen eszközökkel való terjesztésének veszélyeire, valamint sürgették a rendőrséget és a joghatóságokat, hogy tegyenek lépéseket. Ahol a számítógépen terjesztett anyag illegális, mert megszege az érvényben lévő, diszkriminációt és uszítást tiltó rendeleteket, ott a hatóságoknak fel kellene készülniük a vádemelésre. Azokat az indítványozott gyakorlati intézkedéseket, melyekkel az embereket megvédenék a nemkívánatos anyagok minden formájától, alkalmazni kéne az Interneten népszerűsített rasszista anyagokra is. Nem bizonyítható azonban az a nézet, miszerint a cybertér egyedül képes lenne mozgósítani a rasszistákat és antiszemitákat ott, ahol a propaganda terjesztésének más formái folyamatosan csődöt mondanak.

Az iszlám és arab antiszemizmus

A Jelentés elsőként vetette föl az iszlám forrásokból eredő antiszemizmus problematikáját is; itt különösen Nyugat-Európában élő személyekről és csoportokról volt szó. Ami a biztonságot illeti, úgy tűnik, az iszlám antiszemizmus növekvő veszélyt jelent a zsidók és a zsidó közösségek számára. Eltekintve azonban néhány 1995-ben lezajlott incidens-től, ez inkább potenciális, mint aktuális veszélynek látszik.

Az iszlám antiszemizmus szorosan kapcsolódik a Közel-Keleten végbement fejleményekhez. Bizonyos csoportok és vallási személyek átváltottak a Koránon alapuló antijudaizmusról egy olyan antiszemizmusra, melynek jellemzőit nyilvánvalóan az európai rasszista antiszemizmusból vették át.

Izraeli zászlón taposó Hezbollah-vezér

Továbbá, ahogy a békefolyamat előrehalad, az ilyen csoportok még elszántabban törekednek e folyamat megakadályozására, ennél fogva valószínűbb, hogy zsidó célpontokat választanak, egynek tekintve zsidókat és izraelieket.

Magán a Közel-Keleten az 1995-ös adatok a békefolyamat miatt az antiszemita nyomás bizonyos általános csökkenését sugallják. Ugyanakkor az Izraellel való kapcsolat fejlődéséből – amely a Jordániával megkötött béke és a palesztinokkal való kiegyezés eredménye – nem következik szükségképpen az, hogy az arab és iszlám világ kedvezőbb képet alakít ki a zsidókról. Egyre inkább kifejeződik az a félelem, hogy az izraeliek megpróbálják majd gazdaságilag uralni a Közel-Keletet – ahogy katonailag is tették –, bizonyosfajta gazdasági imperializmust működtetve. Ez a vélemény a zsidókról és az izraeliekről alkotott klasszikus antiszemita nézetekből táplálkozik.

Fordította Kovács Márta

Jegyzetek

¹ Amióta a Jelentés napvilágot látott, a jobboldali olasz kormánykoalíció már felbomlott (a szerk.).

² Amióta a Jelentés napvilágot látott, mind a Corneliu Vadim Tudor vezette *Nagyrománia Párt*, mind Gheorghe Funar *Román Nemzeti Egységpártja* kilépett a kormánykoalícióból.

³ Amióta a Jelentés napvilágot látott, a kommunista Zjuganov vereséget szenvedett Borisz Jelcintől.

Amióta 1976-ban Québecben első ízben került hatalomra a Parti Québécois (PQ), a francia többségű kanadai tartomány elszakadásáért küzdő nacionalista párt, Montréal több mint százezres zsidó közösségének minden hetedik tagja áttelepült Kanada politikai szenvedélyektől kevésbé fűtött, angol nyelvű vidékeire.

Québec: Kanada-hű zsidóság

Főként a fiatalabb, jól képzett, tehát mobilabb zsidók vándorolnak el a dimbes-dombos, katolikus templomokkal tarkított, európai architektúrájú Montréalból, hogy Vancouver, Ottawa és mindenekelőtt Toronto amerikai stílusú, felhőkarcolós metropoliszainak zsidó közösségeit gyarapítsák. Az elvándorló angol ajkú zsidók nyomán (az egész közösség ilyen) a frankofon hagyományokhoz közelebb álló marokkói zsidók (mintegy húszezen) pótolták a kiesést.

Észak-Amerika egyik legrégebb és legösszetartóbb zsidó közösségében az elszakadásról szóló legutóbbi, 1995-ös referendum előtti napokban tetőzött a nyugtalanság. A több mint kétszáz éves múltra visszatekintő montréalai zsidóság nemcsak hogy egyöntetűen a szeparatizmus ellen szavazott, hanem fenn hangoztatta Kanada-pártiságát, számos tagja pedig egyenesen vezető szerepet játszott az elszakadás elleni kampányban. Hasonlóképpen szavaztak a város egyéb etnikai kisebbségei is, akiket nem fűt a francia nacionalizmus, az elszakadással járó politikai zűrzavartól pedig nem sok jót remélnek. *„Miért támoogatnám az elszakadást, amikor a mostaninál jobb helyzetet biztosan nem eredményez, de rosszabbat esetleg igen?”* – kérdi egy nyugdíjas a város zsidó negyedében.

A 3 milliós város félmilliónyi angol ajkú kisebbsége (beleértve a zsidókat is) hosszú időn át kezében tartotta a gazdasági kulcspozíciókat, a francia nyelv elsajátítását nem tekintette különösebben fontosnak, és nemigen törődött a többségi francia lakosság neheztelésével. Utóbbiak dühe és frusztrációja

1945 előtt egyebek közt a szélsőjobboldali eszmék iránti fogékonyásban nyilvánult meg. 1945 után a québeci nacionalisták francia fasiszta kollaboránsok tucatjainak nyújtottak menedéket, Montréal zsidó negyedében pedig hulligánok randalíroztak. Egyebek közt ez is magyarázza a város zsidóságának mérsékelt lelkesedését a francia szeparatizmus iránt. A 4,7 millió szavazásra jogosult québeci polgár körében végül alig ötvenezres többséggel kerekedtek felül a Kanada-pártiak, mire **Jacques Parizeau**, a PQ vezére *„az etnikai szavazat és a pénz”* számlájára írta a függetlenségi törekvések vereségét. A megjegyzés első része valóban minden kisebbségnek, utóbbi azonban már elsősorban a zsidóknak szólt.

Miután Parizeau-ék pár éven belül alighanem új referendumot csikarnak ki, sokan a politikai instabilitás állandósulásától tartanak. Eladó vagy kiadó la-

kásokból már túlkínálat van, a beruházók pedig igen visszafogottak, aminek következtében a hajdan virágzó gazdaságú városban ma 11 százalékos a munkanélküliség. Ez persze újabb lökést ad az elvándorlásnak, amiben a zsidóság nem meglepő módon élen jár – egyrészt a diszkrimináció és bünbakkeresés iránti érzékenyebb „antennáik”, másrészt a mobilitást megkönnyítő jó infrastruktúrájuk miatt.

Pedig a montréalai zsidók egyébként mintaszerű közösséget alkotnak a diaszpórában. Egy 1991-es felmérés szerint a vegyes házasság aránya itt mindössze 6 százalék (!) és a nem zsidó partner az ilyen frigyek többségében is fölveszi hitvese vallását. A kohézió ilyen erős mutatóival egyetlen más város sem büszkélkedhet Észak-Amerikában. A családok kétharmada kötődik valamelyik zsinagógához (ezek többsége modern ortodox vagy konzervatív),

MACESZ-GATE Így nevezték a Pészach előtti hetekben a zsidó közösség körül kirobbant minibotrányt, melynek kiváltó oka az volt, hogy a québeci tartományi kormány Francia Nyelv Hivatala pénzbírsággal fenyegetett meg minden olyan forgalmazót, amely francia felirat nélküli kóser pészachi terméket árul. A hivatalt egy konkurens forgalmazó értesítette, sürgős cselekvést kérve, tekintettel arra, hogy a pészachi termékek csak néhány hétig kaphatók a boltokban. Az intézkedés nyomán néhány elárúsító visszavonta a vitatott árukat üzleteiből. Erre zsidó részről heves tiltakozás volt a válasz, majd hetekig tartó indulatos vita következett, melynek során az antiszemitizmus vádjai is elhangzottak. Egyesek úgy vélték, a helyi kormány így próbál kicsit kellemetlenkedni a nyíltan elszakadásellenes zsidó közösségnek. Miután az ügyet már az amerikai sajtó is bőven szellőztette, a kellemetlen helyzetbe került québeci kormány hivatalnokai végül beleegyeztek, hogy jövő évben az Egyesült Államokban készített és csak héber vagy angol felirattal ellátott macesz, kóser bor és más termékek is nyilvános forgalomba kerüljen – Pészach előtt hatvan nappal. Québec törvényei megkövetelik a francia feliratot, de vallási okokból megengedhető a kivétel. Az illetékes hivatal és a Kanadai Zsidó Kongresszus képviselői ezután tárgyalásokra ültek össze, hogy a hasonló esetek ezután elkerülhetők legyenek.

60 százalékuk adakozik a közösség éves pénzgyűjtő akciói során és a gyerekek 54 százaléka zsidó iskolába jár (!), de a más iskolában tanuló gyerekek döntő többsége is részesedik valamilyen zsidó oktatásban. Ha egy szülő biztos akar lenni, hogy gyereke megmarad a zsidóságban, a legjobb esélyek ebben a városban kínálkoznak. Mindez persze aligha véletlen. Kanadában történelmi okoknál fogva nem működik olyan erősen az „olvasztótégely”, mint az Egyesült Államokban, és ez még inkább igaz a kevésbé befogadó hajlandóságú francia tartományban. (Országuk nem olvasztótégely, hanem mozaik, ahol a kisebbségek fennmaradása államilag meghirdetett politika – mondhatják büszkén a kanadaiak.) Az is igaz, hogy az európaibb hagyományú Kanadában a közösségi élet számos intézménye – iskolák, templomok – részben állami támogatásban. Ennek jótéteményeire egyaránt jogosult a haszidok jesivája és a baloldali cionista iskola. A zsidó oktatás így a szerényebb jövedelműek számára is hozzáférhető, hiszen az alapítványi iskolák állami támogatás híján rendszerint magas tandíjkból kénytelenek fenntartani magukat. Ez még akkor is jelentős, ha tudjuk, hogy szociológiai vizsgálatok szerint a kanadai zsidóság az ország etnikai csoportjai között jövedelem, képzettség és a társadalmi státus számos más mutatója szerint a legkedvezőbb helyzetben van.

A montreáli zsidó közösség kifelé politikailag egységes, noha a francia ajkú marokkói szefárdok életmódjukban erősen elkülönülnek a kelet-európai bevándorlók leszármazottjaiból álló askenáz többségtől és előbbiektől időre felhánytorgatják, hogy közéleti súlyuk, jelentőségük elmarad a megérdemeltől. Mivel ma a francia nyelvismeret hiánya már komoly hátrányt jelent a munkavállalásnál, a szefárdok esélyei javulnak, de ez sem teszi őket feltétlenül Québec-pártiakká – a gazdasági és politikai stabilitás fontosabb számukra. Ha Québec független ország lesz, a zsidóság tömeges elvándorlása várható. Akiknek maradása a leginkább valószínű, azok a szefárdok valamint a haszid közösség tagjai. Az erősen befelé forduló, a külvilág dolgaival jóval kevésbé törődő haszidok számára efemer jelenség a külvilágban zajló minden politikai vetélkedés, amely elhomályosul a Talmud ragyogása mellett.

Gadó János

HÍRVILÁG

MINSZK: NYOLCVANEZREN FEHÉROROSZORSZÁGBAN A Keren Hajeszod európai igazgatói az idén Fehéroroszország fővárosában tartották szokásos évi konferenciájukat, hogy megismerjék Belorusszia zsidóságának életét, és tájékozódjanak az odaküldött segélyek felhasználásáról. Ebből az alkalomból a bécsi hitközség lapja, a *Die Gemeinde* munkatársai riportot készítettek az országban. A beszámolóból kiderül, hogy a 207 ezer négyzetkilométeren szétszórva él a nyolcvanezres létszámú zsidóság, nagyobb közösség csak Minszkben (12 ezer), Bobrujszkban és Gomelben (7-7 ezer), valamint Vitjebszkben (6 ezer) található. Minszkben, mielőtt a náci 1941-ben elfoglalták, a lakosság hatoda volt zsidó, és 18 zsinagógát tartottak fenn. Ma csupán egy imaházban jönnek össze szombaton és a nagy ünnepeken. Már ez is a vallási újjáéledés jele, amely Izrael és az USA zsidósága anyagi és személyi támogatásának köszönhető. A rabbi New Yorkból érkezett, míg az iskola vezetője, **Lev Ruderman** a város szülőtte, akinek az 1970-es években sikerült alijáznia, s 1993-ban tért vissza feleségével. Ruderman szervezte meg a 22 héber nyelvtanfolyamot, a hét cionista ifjúsági klubot és a nyári tábort, amelyen kétezer fiatal vett részt. A legaktívabb fiatalok abba az izraeli táborba kerülnek, ahol a FÁK országaiból már ötezren megfordultak, és ahonnan csak öt százalékuk tért vissza szülőföldjére. A *Die Gemeinde* munkatársai riportjuk végén azt a következtetést vonják le, hogy a belorusz zsidók 80 százaléka vegyes házasságban él ugyan, de közülük 50 ezren nem olvadnak be környezetükbe.

KRAKKÓ: A ZSIDÓ KULTÚRA FESZTIVÁLJA Az ünnepi hetet hatodszor rendezték meg a városban ez év júniusában, amelynek során bemutatták a háború előtti lengyelországi zsidó irodalom és zene legszebb alkotásait, és párat a néhány megmaradt festményből, szoborból. Bemutakoztak mai alkotók is. Többségük ugyan nem hivatásos művész, de a kegytárgyakat készítő ötvösök, a bibliai témákat textíliába szövők ugyanolyan elismerést kaptak, mint a neves külföldi alkotók. A fesztiválon ugyanis külföldiek is részt vettek: a művészek mellett társadalomkutatók, politológusok, filozófusok, akik Európa és Észak-Amerika zsidóságának mai helyzetét elemezték és fejtették ki elképzeléseiket a jövőről. Műsort adtak zenekarok, énekkarok, köztük Magyarországról a *Muzsikás* együttes.

BERLIN: ZSIDÓK VAGY NÁCIK NEVÉT VISELJÉK AZ UTCÁK?

A várost irányító szenátusban vita folyik az utcanevekről. A szociáldemokraták és a zöldek több baloldali egyesület és a szakszervezetek helyeslésével vissza akarják adni azoknak az utcáknak az eredeti nevét, amelyeket a hitleristák változtattak meg, illetve néhányat a faszizmus áldozatairól akarnak elnevezni. A *Spiegel* két vitás esetről számol be. A baloldali városatyák megőriznék a zsidó **Mathild Jacob** emlékét, aki a szocialista nőmozgalom egyik vezetője volt a városban a 20-as években és a 30-as évek első felében, és aki a theresienstadti lágerben pusztult el; a másik jelölt **Walter Benjamin** filozófus, irodalomkritikus, esztéta, aki Berlinről több szociográfiát írt, és 1939-ben a Gestapo elől öngyilkosságba menekült. Róla azt az utcát akarják elnevezni, amely 1936 óta egy antiszemita protestáns teológus és hatásos uszító, **Heinborg Seberg** nevét viseli, akinek hírhedt mondása volt: a zsidók halálos ellenségei minden kultúrának.

BUENOS AIRES: MEGERŐSÍTETT VÉDELEM A hitközség nagyobb létszámú őrseget kért intézményeihez, mert ismét támadástól tartanak. Az argentin fővárosban 1992-ben merényletet követtek el az izraeli követség ellen, két évvel ezelőtt pedig bomba robbant a hitközség művelődési házában, 84, többségében nem a hitközséghez tartozó járókelő áldozatot követelve. A kérésre az argentin kormány egy különleges rendőri osztagot állított fel, amelynek egyetlen feladata a zsidó vallási és társadalmi élet céljait szolgáló épületek őrzése. Ezzel egy időben 11 millió pesót utalt át egy új kulturális centrum felépítésére, egymilliót pedig az 1994-es áldozatok emlékművének felállítására.

Puhuló hadsereg?

Jichak Mordeháj izraeli védelmi miniszter ez év augusztusában a hadsereg egyik bázisán a bevonuló újoncknál tett látogatást.

A vizitáció kissé másként zajlott, mint arra számíthatott: az újoncok egy része – a tévékamerák előtt – kerek perccel közölte vele: nem kívánnak elit alakulatokban szolgálni.

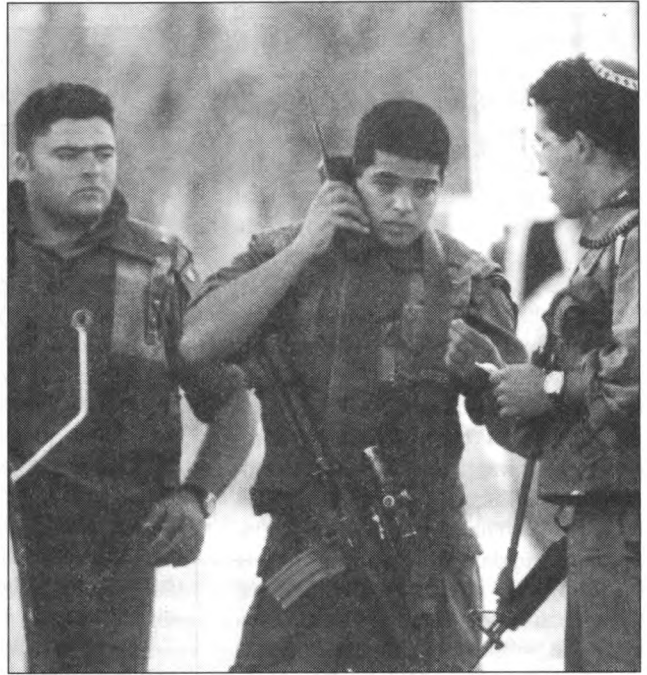
A vonakodó újoncok láttán megdöbben hadügyminiszter vizsgálatot rendelt el: tényleg hanyatlak-e a hadsereg morálja?

Kevesebb, mint ötvenéves történelme során Izrael négy nagy és győzelmes háborút vívott agresszív szomszédaival. A szorongatott helyzet és a fényes helyállás következtében az izraeli hadsereg, a *Cahal* osztatlan társadalmi megbecsülést élvez, külföldi zsidók körében pedig valóságos legenda övezi. Ennek megfelelően a fiatalok között a katonai pálya népszerű, és a katonai elit alakulatokban szolgálni tisztesség és dicsőség, hiszen ilyen alakulatok nevéhez fűződik több fényes haditett, mindenekelött az entebbei túszzabadítás.

Legalábbis mostanáig így volt ez. Ám az „úttörőkorból” felnőttkorba lépő izraeli társadalom számtalan problémája a hadsereget sem hagyta érintetlenül. A nyugati civil társadalmak beszivárgó antimilitarizmusa, a spártai fegyelmet és önfeláldozást kikezdő fogyasztói kultúra, a katonai fenyegetést csökkentő békefolyamat, a baloldali pionírszellem hanyatlása a hadsereg számára kedvezőtlen körülményeket teremtett.

Uzi Landau, a Kneszet Külügyi és Hadügyi Bizottságának elnöke szerint a folyamat nem új: akkor kezdődött, mikor az Intifáda idején az elit alakulatok katonái tíz-tizenkét éves kődobáló fiúkkal találták szemközt magukat. Ez összezavarta a katonákat (és az Izraelt eddig feltétel nélkül támogató külföldi zsidóság egy részét is): ilyen ellenséggel szemben nem lehet hősiiesen harcolni.

A miniszter által kezdeményezett vizsgálat egyik megállapítása az volt, hogy a *motiváció nem az egész hadseregen belül csökken: a magasan kvalifikált állomány morálja töretlen* (legfeljebb a rekrutációs bázis változott meg: korábban a baloldali kibucok adták az elit egységek színe-javát, ma a vallásos hit már jóval erősebb motiváló erő.) A problémák inkább a gyalogságnál mutatkoznak, ezen belül is elsősorban a tartalékosoknál. A *Cahal* történetében eddig nem fordult elő az, ami idén júliusban: a Jordánon (innen várták a legkevésbé a

Izraeli katonák: „munkában”...

...és pihenőben

támadást) átcsapó arab terroristák egy izraeli őrzőjárat három tagját megölték, a maradék kettő pedig (felületes kiképzésen átesett új bevándorló) fedezékbe szaladt és ott „dekkolt”, míg a támadók zsákmányként elvitt fegyvereikkel nyugodtan távoztak. „A katonák már nem találják föl magukat olyan remekül, a gyalogság híres improvizáló képessége csökkent” – állapította meg a vizsgálat. Ennek egyik oka a kiképzés körülményeinek megváltozása. Az ennek során bekövetkezett halálos balesetek (melyek miatt a szülők komoly tiltakozó mozgalmat indítottak) megelőzésére, igen részletes szabályzatot dolgoztak ki, a kiképző tisztek pedig aggályosan ügyelnek ennek betartására. Így ugyanis elkerülhetik a balesetek miatt rájuk háruló felelősséget. Mindennek eredményeképpen a balesetek száma valóban drasztikusan csökkent, de a beléjük nevelt ragaszkodás a szabályzathoz harci helyzetben

csökkenti önállóságukat, helyzetfelismerésüket, rögtönzőképességüket.

Problémákat okoz a békefolyamat következtében relatíve csökkenő katonai költségvetés is (a 80-as években még a költségvetés 25 százalékát, idén már csak 10 százalékát fordítják a hadseregre), ami egyfelől persze öröndetes tény, másfelől azonban gondok forrása. Mivel a Közel-Keleten sok minden elképzelhető, Izraelben a kedvező fejlemények ellenére sem zárják ki egy újabb háború lehetőségét. A vezérkar ezért a „jövendő harcterére”, a hadsereg korszerűsítésére, a fejlett technika megvásárlására összpontosított, míg a „napi rutin”, a meglévő ember- és anyagi állomány fenntartása háttérbe szorult. Ez is érezte hatását a terroristaelhárítás, a határőrizet terén. Aggasztóan alacsony szintre csökkentek a hadsereg municiótartalékai, erősen előregedett a gépjárműállomány egy része. A Jordán-parti kudarc után a hadsereg vezetése megváltoztatta a tartalékosok képzésének rendjét. Míg korábban csak néhány órát szántak sok évvel korábban szerzett katonai tudásuk fölelevenítésére, most már többnapos gyakorlat keretében gondoskodnak erről.

A fejlett társadalom másik átka (vagy – nézőponttól függően – áldása) a magas bérek is nehezítik az izraeli vezérkar dolgát. Mikor **Ehud Barak** tábornok 1991-ben vezérkari főnök lett, a hadsereg költségvetésének 52 százalékát fordították beszerzésre és 39 százalékát fizetésekre. Barak csökkenteni próbálta a személyi költségeket, ám mérsékelt sikerrel: ma már a Cahal büdzsájének 48 százaléka vándorol a kato-

nák zsebébe. Ez hallatlan pazarlás – háborodik föl számos szaktekintély. És valóban: *az izraeli hadsereg e tekintetben egyedülálló a világon. A tisztek átlagosan kétévenként számíthatnak előléptetésre (az arab hadseregekben erre 3-6, a nyugati világ ármádiáiban 4-8 évet kell vámi), negyvenéves koruk táján magas ranggal nyugdíjba vonulhatnak (!) és szakismereteik birtokában jó eséllyel kezdenek polgári karriert.* A hadsereg így temérdek pénzt és szakismeretet dob ki az ablakon – érvel jó pár szakember és azt javasolják, hogy a nyugdíjra jogosító legalacsonyabb életkor 55 év körül legyen. Az érintettek viszont rámutatnak, hogy a világ egyetlen hadseregében sem nehezedik olyan hatalmas felelősség a tisztekre, nincsenek olyan sok veszélynek kitéve, mint az izraeliek, hiszen az ország két szomszédjával hivatalosan még háborúban áll – a terroristák állandó rajtaütéseiről nem is beszélve. Az egyedülállóan kedvező feltételek a katonaság megbecsülését hivatottak kifejezni.

Ori Orr, korábbi védelmi miniszterhelyettes, egykor maga is a hadsereg vezető tábormokainak egyike, mindenfajta radikális átrendezést korainak tart. Véleménye szerint ezt legálább öt éves, tartós békének kell megelőznie a legveszélyesebb szomszédokkal, Szíriával. Ez pedig – tekintettel a Golán ügyében egyelőre áthidalhatatlannak tűnő nézeteltérésekre – távoli álomnak tűnik. A hadsereg morálja miatt Orr nem aggodódik. A Jordán partján elszenvedett fiaskót egyedi, kivételes esetnek tartja. *„A mai tisztek a legjobbak, akik valaha is szolgáltak a hadseregben”* – állítja.

A Moszad új vezetője

Az izraeli titkosszolgálatot világszerte a Moszaddal (Le Modiju ve le Talfkidim Majuhadim, azaz Hírszerzés és Különleges Műveletek Intézete) azonosítják, és valóban, a leglátványosabb tetteket ez a szervezet hajtotta végre (például 1961-ben Eichmann argentinai elfogása és Jeruzsálembé szállítása, az 1972-es müncheni olimpián meggyilkolt izraeli sportolók merényletével való leszámolás), a katonai hírszerzést azonban az AMAN végzi, míg a belső elhárítás a Sabak feladata.

A nyáron nyugugalomba vonult, eredetileg nyelvész-történész **Mose Savit** hét éves parancsnoksága alatt a szervezet több kudarc is érte. Legsúlyosabb hiányosságának róják fel, hogy nem volt információja Kuvait iraki lerohanásának előkészületeiről – bár azt más országok kémiszolgálata sem fedte fel. Annak ellenére, hogy Savit idején min-

den szükséges technikai eszközzel ellátták a Moszadot, így már 1989-ben fellőtték Izrael első kémműholdját, az *Ofek-1*-et, nem ismerték a rakétakilövő helyét, illetve nem tudtak a mozgó kilövőkről. A mai napig kétséges, hogy van-e Szaddám Huszeinnek vegyi fegyvere, bár a Moszad állítja, hogy Irak még öt-tíz évig képtelen kémiai háborúra... Kudarcként tartják számon ügynökök lebukását, köztük azt a négyet, akik a ciprusi fővárosban, Nicosiában, az iráni követség építkezésén kőművesként lehallgatókészüléket akartak a falakba beszerezni. Az új főnök, **Dani Jatom** tábornok eredeti képzettsége matematikus-fizikus-kibernetikus. Katonaként egy elit egységben szolgált, több kommandóakcióban vett részt, így például Lodban visszafoglalták a terroristák által eltérített Sabena repülőgépet, míg Bejrútban 12 repülőgépet

robbantottak fel retorzióul egy eltérített El-Al-járatért.

Jatom katonai államtitkár volt Rabin és Peresz mellett, és annak a Savitnak lépett a helyére, akinek nézetei a palesztinokkal és a szírekkel szembeni politikáról az övénél közelebb állnak a mai kormányhoz.

Ekron¹: egyike az öt, Bibliából ismert filiszteus városnak (Asdod, Askelon, Gáza, Gát, Ekron). Egyes tudósok – a bibliai leírás alapján – a Kibbuc Revadim területén lévő Tel Miqnével azonosítják. E helyen 1981-től egy amerikai-kanadai-izraeli expedíció folytat ásatásokat, T. Dothan és S. Gittin professzorok vezetésével. Miqnében i. e. 1200 körül új kultúra jelenik meg, a filiszteusoké, és a város felvirágzik. 1000 után súlyos csapás éri Miqnét. Ezt követően a város kultúrája elveszíti „filiszteus” sajátosságait, egyre inkább asszimilálódik a környék sémi kultúrájába. Az i. e. 712-ben bekövetkezett hódítást követően asszír, majd egyiptomi uralom alatt éli a város második virágkorát, a régió olívaolaj-iparának központjává válik. 603-ban II. Nabú-kudurri-uszur végleg elpusztítja a várost. Tel Miqne és Ekron azonossága ezek alapján nagyon valószínű, de még nem bizonyított.

Ezt írhatta egy naprakész, képzeletbeli lexikon Ekronról, 1996 tavaszán, elutazásom előtt. Mellette, a képzeletbeli térképen, megtaláljuk Asdodot, Askelont, Gázát szép sorban, a tengerparton, míg Ekront és Gátot kicsit beljebb. De utóbbiak mellett egy-egy kérdőjel is figyelmeztet a térkép hipotetikus voltára.

Az önkénteseket Kibbuc Revadim szélén, egy sátozó táborban szállásolták el. A társaság főleg amerikaiakból és kanadaiakból állt, néhány angol, egy

EKRONBAN RÉGÉSZKEDTEM

Egy kérdőjel lekerül a térképről

lengyel, egy izraeli, egy koreai diák színesítette a képet. Délelőttönként előadást hallgathattunk Izrael régészetéről, valamint az ásatási módszerekről, majd az előző nap „kitemelt” cserépdarabokat sikáltuk. Déltől este 8-ig ástunk a tel-en²: 5x5 méteres „square”-ekben dolgoztunk háman-háman, egy „munkavezető” (ún. square supervisor) és két önkéntes (volunteer).

A héthetes munka néha monotonnak tűnt, de gyakran történt valami érdekes esemény: a szomszédban egy női alakot ábrázoló kerámiafigurát ástak ki, áttettk ideiglenesen más „square”-re dolgozni, új réteget értünk el... Utólag visszatekintve, jó volt, hogy ilyen sokáig dolgoztam az ásatáson: sok mindent csak az ásatás vége felé érttem meg. *A régészet lényege nem különböző tárgyak kiásása!* A legelső a rétegek azonosítása (sok esetben csak a szakértő szem veszi észre, hogy új réteghez

érkeztünk, máskor ez utólag derül ki), valamint ezek datálása. Utóbbi legfontosabb és legpontosabb eszköze a nagyszámban talált cserépdarabok stílusának meghatározása. Egy cseréptalp, -fűl vagy -perem alapján néha 20-30 év pontossággal is megadható az adott réteg kora. Csak a rétegek datálását követheti minden más, bennük talált lelet és épületrész korának, funkciójának és így jelentőségének meghatározása.

Az ásás vezetői a munka minden részletére éveig visszamenően emlékeznek, mégis mindenről részletes feljegyzés, fénykép és alaprajz készül, így az ásás folyamata utólag teljesen rekonstruálható. Például egyszer, valamely, általunk kiásott réteg funkciójának meghatározásához előkeresték a szomszédos „square” korábban kiásott megfelelő rétegeinek fotóit.

A talált cserépdarabokat vödörökbe gyűjtöttük, melyek lelőhelyét pontosan rögzítették a későbbi azonosítás céljából. A cserepeket másnap reggel megtisztítottuk, különválogattuk a kor meghatározás szempontjából érdekesebb darabokat (talpak, fülek, peremek, festett részek), majd következett a „cserépolvasás” (az ásás vezetői, Trudi és Sy, meghatározták, mely típusú, stílusú edények részeitől van szó), végül a „jelölés”, azaz tintával ráírtuk minden egyes fontosnak ítélt darabra a számát.

Mosás közben a szerencsésebbek

egy-egy darabon néhány betűs szófoszlányra leltek, és ezért jutalomban részesültek. A legnagyobb jutalmat mégsem cserépdarabkán talált feliratra adták ki. Július első hetében az egyik „csapat” elfordított egy követ, mely egy faldarabnak támaszkodott. Ez eddig teljesen szokványos, minden követ, melynek az aljánál már mélyebbre ástunk (azaz „lebegett” a kő), mi is félredobtunk. Viszont, ez esetben, a kő hátán néhány karcolatra lettek figyelmesek az önkéntesek. Megtisztították a kő felszínét, és kiderült, hogy egy négy-öt soros feliratról van szó. Több napos izgalom következett, majd az ásás vezetője bejelentette, hogy a kővön az i. e. VII. századból származó, föníciai betűkkel írt templomi felirat található. *Egyedülálló* a lelet, mivel tartalmazza a város, vala-

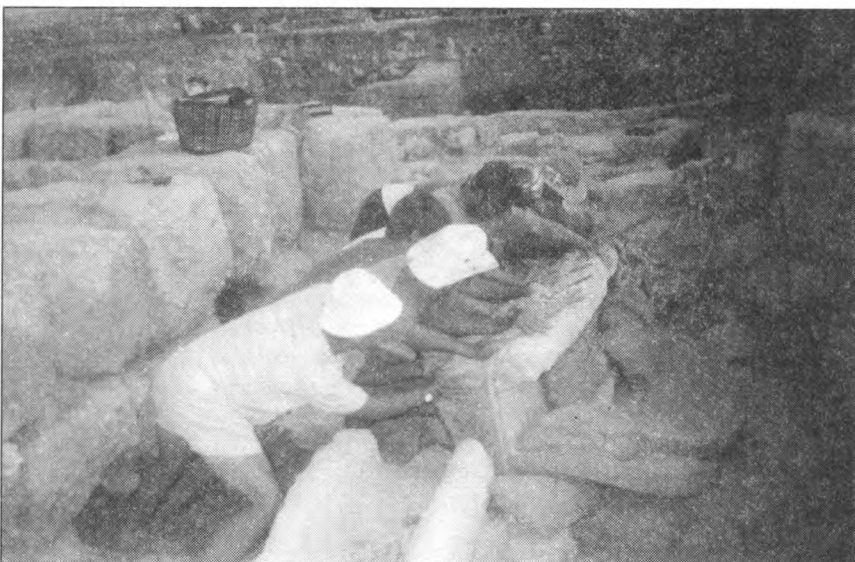
mint két királyának a nevét is! Az izgalom a tetőfokára hágott: Ekron vagy sem? A válasz: igen, Ekron az, ahol ászunk! A két, i. e. VII. századi király nevét (Achis, aki a felirat szerint egy istennő részére emelte ezt a templomot, valamint apja, Pádi) egyébként ismertük már előzőleg asszír forrásokból (Achist Ikauszu néven), így az új szöveg tökéletesen egybevág korábbi ismereteinkkel.

Ekron neve mellől így került le a kérdőjel az ásás utolsó évében.

Bíró Tamás

¹ Lásd még: Szombat 1993/1, 22-23. oldal: Frojimovics Kinga – Horváth Rita: Bibliai olajváros, Régészeti ismerkedés Ekronnal

² Tel: jellegzetes domb a Közel-Keleten, mely úgy jött létre, hogy a különböző kultúrák a korábbi korokból származó települések romjait feltöltötték, és arra építkeztek

◀ Munka közben „Repül a nehéz kő...”: az elforgatott követ kiemelik. ▼

▲ Nincs lehetetlen a régész számára: „mi van a vízvezető csatorna alatt? Nyilván egy másik!”

VENDÉGMUNKÁSOK IZRAELBEN

Zsidó állam vagy multikulti?

Tel Aviv 360 ezer lakosából becslések szerint mintegy 60 ezer a vendégmunkás. A sokáig elszigetelt Izraelre hirtelen zúdult rá a fejlett világ egyik jól ismert jelensége: az illegális munkavállalók szinte kezelhetetlen problémája.

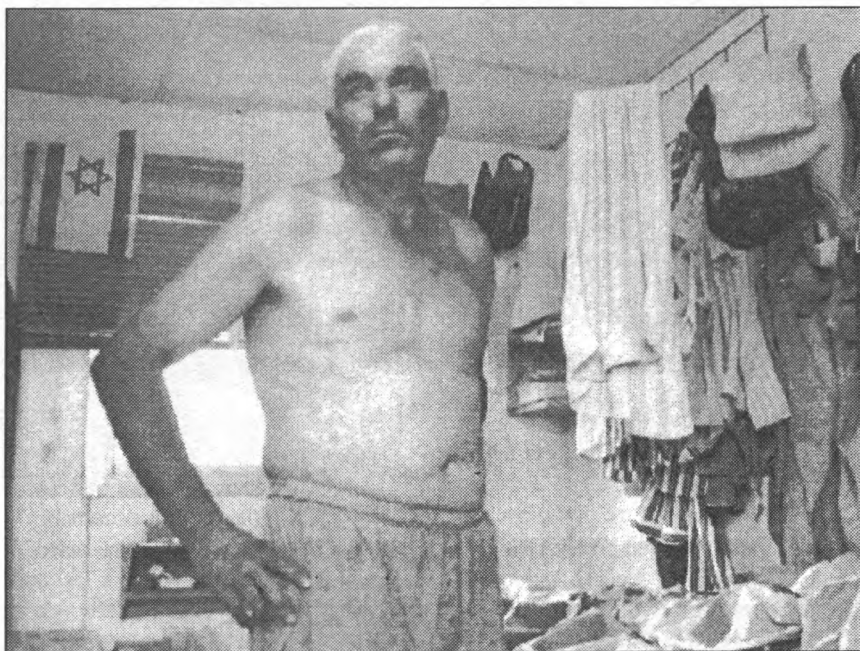
meg az új helyzetet. „Mohón bámulják a nőket – panaszolják egyikük a Jerusalem Report hasábjain –, este nyolc óra után már nem is merek kímenni.”

A távoli országokból érkező vendégmunkások nagyobb számban három évvel ezelőtt kezdtek beáramlani, mikor a szélsőséges palesztin szervezetek merényleteinek a hatóságok úgy igyekeztek gátat vetni, hogy hosszabb-rövidebb időre lezárták a gázai és a nyugati parti átkelőket. A terroristák ugyanis innen érkeztek Izraelbe. Több tízezer palesztin vendégmunkás rekedt Izrael-

függés végét jelentették. Élet- és munkakörülményeikkel nem sokat foglalkoztak.

Nem is zavartak mindaddig sok vizet, amíg számuk el nem érte a lakosság öt százalékát. Ez már akkora tömeg, ami hatással van az egész lakosságra. Az izraeliek hirtelen szembetalálták magukat a vendégmunkások – a fejlett világban régóta jól ismert – problémájával: a nyelvet nem beszélő idegenek helyzetével való visszaéléssel, illegális munkavállalással, tartózkodási engedély hiányával, névházasságokkal, az ország állampolgárainak nyújtott kedvezmények igénybevételével adó fizetése nélkül, a szociális hálózat túlterhelődésével stb. A vendégmunkások jelentős része – mostoha életkörülményeik ellenére – jóval többet keres, mint odahaza, ezért nem igyekszik hazamenni, sőt gyakran maga után hozatja családját is. Az engedéllyel itt dolgozók számát százezerre becsülik és ugyanennyire azokét, akiknek jogi helyzete rendezetlen (turistavízummal jöttek az országba vagy munkavállalási engedélyük lejárt), és így hivatalosan nem is léteznek.

További gondot jelent, hogy Izraelben az állampolgárság a vendégmunkások számára jóval nehezebben megszerzhető, mint nyugaton. Erre, az országban töltött 10-20 év sem jogosít fel, mert Izrael csak a zsidók számára bevándorló ország. Ez különösen a vendégmunkások az országban felnövő gyerekeit fogja érinteni, akik izraeli iskolákba járván nyilván izraeli tudattal is rendelkeznek majd – miközben helyzetük jogi rendezésére nem lesz sok esélyük (Izraelben az sem kap automatikusan állampolgárságot, aki az ország földjén születik) – hacsak a jelenlegi jogszabályok nem változnak. Nincs azonban olyan számottevő politikai erő Izraelben, amely az ország zsidó jellegének „fellazítását” zászlajára tűzné, és egy kanadai vagy ausztrál jellegű multikulti bevándorló országban gondolkodna. A vallásos és nacionalista pártok

Román vendégmunkás Izraelben

Tel Aviv egyik lerobbant déli lakókerületében található az ország legnagyobb vendégmunkás-negyede, ahol kelet-európaiak, afrikaiak, közel- és távol-keletiek, indiaiak, filippinók, latin-amerikaiak élnek megejtő tarkaságban. Ellátásukról gyors ütemben fejlődő infrastruktúra – peep-show-k, olcsó üzletek és nyilvánosházak gondoskodnak. A szomszédságukban élő izraeliek – akiknek eddig csak a négy égtáj felől érkező zsidó testvéreik különbözőségével kellett megbirkózniuk – nehezen emésztik

len kívül, és belépésüket egyre jobban megszigorították. Miután a sűrűn ismétlődő zárlatok nehéz helyzetbe hozták a munkaadókat, logikus volt a gondolat, hogy politikailag veszélytelen (lehetőleg nem iszlám országból származó) vendégmunkásokat alkalmazzanak. Az elsősorban thai, romániai és fülöp-szigeti munkavállalókat a közvélemény megkönnyebbülten üdvözölte, mivel a kiszámíthatatlan palesztinoktól való

választási győzelmével éppen az ellenkező szándékok erősödtek fel. „Zsidó államot hoztunk létre, nem menedék-helyet afrikaiaknak és ázsiaiaknak” – jelentette ki **Avraham Ravic**, az Egyesült Tóra Zsidóság pártjának parlamenti képviselője. A hírek szerint hasonlóan instruálta a Sasz párti munkaügyi minisztert, **Avraham Jisajt** pártjának szellemi vezetője, az agg **Joszéf Ovadja** rabbi. Jisaj nemrég a vendégmunkások hazaküldése mellett foglalt állást.

A palesztin vendégmunkások esetében mindezek a problémák nem léteztek. Az ország területén kívül laktak, jogi helyzetük rendezett volt, nem akartak Izraelben letelepedni, zsidókkal névházasságot kötni, nem zsidó imaházat építeni. Így ma már sokan visszakívánják azt a jóval egyértelműbb helyzetet, mikor a „vendégmun-

kás” szó egyértelműen csak palesztint jelenthetett.

Még a fentitől is eltérő speciális problémát jelentenek az Egyiptomból és Jordániából érkező illegális vendégmunkások. A határon ők is turistának mondják magukat, majd miután munkát találtak, szintén hosszú távú tartózkodásra rendezkednek be. Ők azonban egészen bizonyosan nem akarnak izraeliek lenni, hanem Izrael arab lakosságába olvadnak majd be, amitől egy másik demográfiai bomba ketyeg majd gyorsabban. Az arab lakosság kétes lojalitása Izrael iránt itt még további aggodalmakra adhat okot. Az elszigeteltség korszakában Izrael szorgalmazta a kapcsolatok élénkítését e két országgal – ma már okokat keres, hogy megtagadja a vízumot a munkát keresők hadától.

Fájdalommentes megoldás a bajokra

aligha van. Ha a létező problémákról nem vesznek tudomást, akkor tovább nő a törvénytelen munkavállalók száma, fokozódnak a szociális feszültségek, tovább fejlődik a törvénytelen munkavállalók foglalkoztatását, ellátását, szórakoztatását szolgáló illegális infrastruktúra. Ha megpróbálják rendezni az illegális munkavállalók helyzetét és tartózkodási engedélyt adnak nekik, minden bizonnyal további tízezreket vonzanak az országba. Kiszuppolni őket reménytelen vállalkozás: a munkaügyi minisztérium csekély apparátusa az elmúlt fél évben 500 hazatoloncolást kezdeményezett – könnyű kiszámolni mennyi idő kell, míg mind a százezer illegális bevándorlóra sor kerül. Izraelt is utolérte a fejlett nyugat sorsa: a thai, romániai, afrikai stb. vendégmunkásokkal „törököt fogtak”. **G. J.**

HÍREK

CSALÓKÁK A STATISZTIKÁK, amelyek szerint az egykori Szovjetunióból érkezett mintegy 600 ezer bevándorló életszínvonala gyors ütemben közelíti az izraeli átlagot – jelentette ki **Juli Edelstejn** abszorpciósi (kb.: beilleszkedési) miniszter, aki az „oroszk” pártja, a *Jisrael Ba-Allija* listáján került a kormányba. A miniszter egy 500 fős minta alapján készült vizsgálat eredményeit olvasva nyilatkozott. A vizsgálat szerint például az új bevándorlóknak immár 50 százaléka rendelkezik autóval (az izraeliek 70 százaléka) és 80 százaléka már lakást vásárolt magának. Edelstejn nem vitatta az eredményeket, azt hogy az új bevándorlók „beilleszkednek az izraeli mozaikba”, de hangsúlyozta, hogy a „teljes potenciál” jelentős része még kihasználatlan: a 20–40 közötti korosztály minden munkát elvállal, hogy megélhetéshez jusson. Jobb álláslehetőségekre van szükség – mondotta – és több figyelemre a 45 fölöttiek részére.

HA PERESZ NYERT VOLNA **Jair Hirsfeld**, az oslói megállapodások egyik fő izraeli szakértője Jichak Rabin és Simon Peresz kormányában, a zsidó telepések erősen jobboldali hangvételű lapja, a *Nekudah* hasábjain azt mondta, hogy nagy vonalaiban már készen állt a megállapodás Jeruzsálemről. Eszerint Jeruzsálem arab többségű negyedeit elismerték volna, mint a palesztin állam fővárosát, a Templomhegyen fölvonták volna a palesztin zászlót. A telepések 70 százaléka izraeli fennhatóság alatt maradt volna.

NÁTÁN SCSARANSZKIJ, aki az egykori Szovjetunióban ismert zsidó ellenzéki volt, az általa alakított *Jisrael Ba-Allija* párt választási kampánya során azt hangsúlyozta, hogy a kielégítő feltételek megléte esetén további egymillió bevándorló érkezhetne a szovjet utódállamokból. Ennek megvalósulására egyelőre kevés jel utal: az idei év első hat hónapjában 33 ezren érkeztek a régióból, 1500 fővel kevesebben, mint 1995-ben.

BONYODALMAK AZ ORIENT HOUSE KÖRÜL

A költői elnevezésű épület, valójában a palesztinok kelet-jeruzsálemi főhadiszállása, gyakori bonyodalmak okozója. A Jeruzsálemben látogató EU-politikusok ugyanis – gesztusként a palesztinok iránt – gyakran fölkeresik az intézményt, amit a város egésze fölötti szuverenitásra igényt tartó Izrael erősen sérelmez. Az ilyen látogatások már számos ízben adtak okot surlódásra, Netanjahu, az új miniszterelnök pedig kilátásba helyezte, hogy ha ez a gyakorlat folytatódik, bezáratja az intézményt. A konfrontációt elkerülendő a nyugati diplomaták fenntartják ugyan elvi igényüket a látogatásra, de „előfordulhat, hogy erre valamilyen okból nem kerül sor”. Föltehető, hogy az EU hivatalos képviselői a látogatástól eltekintenek, tagországaik képviselőinek pedig ez ügyben szabad kezük adnak.

„TISZTESSÉGTELEN ÖLTÖZET” Az izraeli oktatási minisztérium női alkalmazottai a választások óta újabb gonddal kénytelenek szembenézni: amennyiben autójukat a munkahelyüket környező – túlnyomóan ultraortodoxok által lakott – utcák valamelyikében hagyják, délutánra jó esélyük van, hogy összepiszkolva és kiszúrt gumikkal láthatják viszont a járművet. A jobboldal választási sikerén felbuzdult *haredi* hívek a nők „tisztességtelen öltözékét” kifogásolják, amely többnyire nadrágból és rövid ujjú blúzból áll – tekintettel a jeruzsálemi hőségére. A fenti inzultusok még visszafogottan mondhatók, mivel kődobálásra, autóbitorgatóra és fizikai inzultusra is sor került már (utóbbi *haredi* nők részéről). A közösség egyik rabbija ezért halahikus döntést tett közzé, amely tiltja az erőszakos cselekedeteket, amelyek árthatnak a vallásosok ügyének.

Hasonló ügyben keletkezett feszültség a Supersol izraeli szupermarket-hálózat egyik üzlete körül: miután a menedzserek a környék ultraortodox lakóit kívánták megnyerni, bevezették a nők számára kötelező, illő öltözetet: térdig érő szoknyát és könyékig érő ujjú blúzt. A kritériumnak meg nem felelő vásárlókat nem engedik be a boltba. Emiatt baloldali aktivisták tüntettek az üzlet előtt és bojkottra felhívó petíciót köröztek, amelyet több százan írtak alá.

BOLLÓK JÁNOS

Vitatható Philón-értelmezés?

(Válasz Visi Tamásnak)

Mielőtt **Visi Tamás:** *Egy vitatható Philón-értelmezés* című vitairatának (*Szombat*, 1996. VIII./3., 24–27.) végigolvasása után bárki végképp elbizonytalanodnék, hogy milyen könyv ismertetését és kritikáját olvasta, emlékeztetném, hogy **Philón Alexandri-nosz** *Mózes élete* című művének modern fordításáról van szó, amely az Atlantisz Kiadónál jelent meg 1995-ben, tízoldalas előszóval és összesen százötvenhét rövid, az olvasó tájékoztatását szolgáló jegyzettel. Az egészet – beleértve a fordítást is – én készítettem. V. T. az előszó egy mondatának és három jegyzetemnek szentelte tiszteletre méltóan terjedelmes és impozáns tudományos apparátust felvonultató írását. Akár büszke is lehetnék, hogy végre van egy munkám, melynek, lám, minden sora jelentős, ha V. T. ezt nem azért tette volna, hogy ezek alapján megkérdőjelezze egyrészt adataim megbízhatóságát, jegyzeteim filológiai pontosságát és az előszóban röviden kifejtett Philón-értelmezésem tudományos megalapozottságát. „Azon túl, hogy a bevezetőben és a jegyzetekben számos pontatlanságot és néhány kirívó tévedést találunk, a fő kifogás az, hogy B. J. magyarázatai félrevezető képet nyújtanak Philónról és az alexandriai zsidóságról” – írja. A szerkesztő nagyon jó érzékkel vette észre, hogy V. T. véleményének és mondandójának ez a lényege, éppen ezért mint a vitairat egyik kulcsmondatát, kellőképpen ki is emelte, hogy jó szerkesztőként megkönnyítse az olvasó dolgát. A következőkben erre a számomra nem túlságosan hízog, az olvasót pedig korántsem biztos, hogy objektíven tájékoztató összegezésre, s ezen belül V. T. érveire kívánok reflektálni.

A két „kirívó tévedés”-em egyikével kezdem, azzal, hogy Nüsszai Szent Ger-

gely kappadokiai egyházatya 390 körülről származó, *Mózes* című írását nem soroltam a monográfiák közé. Ha műfajilag van különbség monográfia és a szabad akarat problémáját tipologikus-allegorikus bibliaértelmezés formájában tárgyaló, teológiai munka között – amelyet rövid, Mózes életének főbb mozzanatait ismertető, exegetikus rész vezet be és alapoz meg (amelynek azonban „a szakirodalom szerint” is legfeljebb Órigenész homiliái révén volt Philón Mózesre nem „a legfőbb”, hanem csak egyik forrása) –, akkor vélhetően V. T. szenved komoly fogalomzavarban. Ha nincs különbség, akkor én. Ennek eldöntését az olvasóra bízom. A másik, hasonló „tévedés”-em már a Philón-értelmezéssel függ össze, ezért azzal a későbbiek során foglalkozom.

Az első jelentős *filológiai pontatlanságom* V. T. szerint az, hogy a Philónnál előforduló „látható hang” (*phóné horaté*) magyarázatok jegyzetemben (II. könyv, 65. jegyz.) a Septuagintára hivatkozom (*pasz ho laosz heóra tén phónén* Ex. 20,18), s ezzel azt „sugallom”, hogy Philón itt is a hetvenes fordítás szövegét tartotta szem előtt, holott – szerinte – ez esetben „a héber szöveg – *ró'im qólót* – szó szerinti értelme (...) pontosan megegyezik a Septuagintáéval”. Nos, ki kell ábrándítanom: a *ró'im qólót* és a *heóra tén phónén* szó szerinti jelentése nem azonos. Nemcsak és nem elsősorban azért, mert a *qólót* t. sz., a *phónén* pedig e. sz. – ennek a különbségnek itt nincs értelem-módosító jelentősége –, hanem azért, mert e két szó jelentése nem pontosan fedi egymást. A *qól* jelentésköre meglehetősen tág: jóformán minden akusztikus jelenség, így a „mennydörgés” jelölésére is használható és használatos, görög megfelelője tehát az *ékhé* vagy *ékhosz* volna, ezzel szemben a *phóné*

– a latin *vox*-hoz hasonlóan – mindekelőtt a tagolt (emberi) beszéd, ritkábban az állatok vagy hangszerek hangjának jelölésére szolgál, még csak elvétve sem alkalmazták azonban természeti jelenségre. Ezt azért fontos hangsúlyoznunk, hogy világossá váljék: a Septuaginta szövegétől nem vezet út a „katolikus” (és más) modern bibliafordítások „mennydörgés”-éhez; ilyen értelmezés csak a héber *qól/qólót* alapján lehetséges, a Septuaginta szövege alapján nem. (Csak mellékesen jegyzem meg, hogy V. T. állításával ellentétben a modern bibliafordítások nem a *qólót*-ot, hanem a közvetlenül utána olvasható *lappídím*-et értelmezik „villámok”-nak.) Mindebből az következik, hogy a Septuaginta fordítása nem szó szerinti, hanem értelmező fordítás, mely a *qólót*-ot nem a tízparancsolat kihirdetésének természeti kísérőjelenségeként, hanem Isten beszédhangjaként fogja fel. A *qól* természetesen – az imént említett tág jelentésköre folytán – ezt az értelmezést is lehetővé teszi.

V. T. azonban ennél sokkal tovább megy. Miután felvilágosít arról, hogy a kontextusban a tízparancsolat kihirdetéséről van szó – no comment –, elegáns nagyvonalúsággal gyorsan idéz két, a bibliai helyhez fűzött, szerinte azonos értelmű kommentárt, az egyiket a *Mekiltá*-ból, a másikat Philóntól (*De Decalogo* 46), azt bizonyítandó, hogy „Philón értelmezése teljesen belesimul a rabbinikus zsidó hagyományba”, és az én félrevezető jegyzetemmell ellentétben „nem speciálisan philóni konstrukcióról van szó”. Lássuk tehát, hogyan hangzik a *Mekilta* V. T.-től idézett mondata, és mit mond ugyanerről Philón a *De Decalogo* megfelelő helyén!

Mekilta, Jitró Bahódes IX: „...látták a tüzes ígét, amint kijött Isten szájából (*ró'in dábár sel 'és jócé mippí hagge-búrá*) és a kőtáblára vésődött.”

Philón a *De Decalogo*-nak egy teljes fejezetében (IX 32–35) foglalkozik azzal, hogy a tízparancsolat kihirdetését előadó bibliai fejezetben mit kell értenünk az „isten hang”-on, a *theia phóné*-n. Még a gondolatát is visszautasítja annak, hogy a kinyilatkoztatás emberi beszédhez hasonló formában történt: „Eszünkbe se jusson ilyesmi! Mert Isten nem olyan, mint az ember, nincs szüksége sem szájra, sem nyelvre, sem hangképző szervekre.” (*De Decalogo* IX 32.) Isten valójában természeti csodát művelt (*thaumaturgészi*): a levegőben tökéletesen harmonikus zenei hangot teremtett meg, mely sem élettelen tárgy, sem lélekkel bíró élőlény hangjához nem hasonlított, hanem „világossággal és egyértelműséggel teljes, értelmes lélek volt” (*pszükhén ogikén anapleó szaphéneiasz kai tranotétosz*), amely azután mozgásba hozta és áttüzesítette a levegőt, és a harsonához hasonló, tagolt hangot hallatott (IX 33). (Aligha szorul külön bizonyításra, hogy Philón itt a Bibliában szereplő mennydörgést, villámlást és harsonahangot próbálja együttesen értelmezni.) Az így megteremtett, majd a levegőt mozgásba hozó és áttüzesítő, tökéletesen harmonikus hang áradt azután gyors egymásutánban alá az ég közepéből (*ek meszu uranu*), s vált a hallószervek számára megszokott beszéddé, amely azonban inkább látható volt, mint hallható (IX 46–47). Philón mindezt saját magyarázataként adja elő (*engüatai de mu ton logon ho nomosz*), és értelmezése megbízhatóságának alátámasztására itt idézi a Septuaginta szövegét: *pasz ho laosz heóra tén phónén*, amiben megerősítését látja annak, hogy Isten beszéde nem olyan, mint az emberé: az emberé hallható, Istené látható, „mert amiket Isten mond, azok nem szavak, hanem tények (*u rhémata esztin, all erga*: XI 47). Az így kapott kinyilatkoztatást véste rá (*enekharaxe*) azután Mózes a kőtáblákra (XII 50).

Ha tehát a *De Decalogo*-t összevetjük a *Mekilta* idézett részével, szerföltött érdekes eredményre jutunk. 1) A *Mekiltában* a törvény *Isten szájából* hangzik el, Philónnál az *ég közepéből* árad; 2) a *Mekiltában* Isten igéjéről (*dábár*) van szó, Philón tagadja, hogy Isten beszéde „szavakból” (*rhémata=dábár=verba*) áll; 3) a *Mekiltában* a tízparancsolat ma-

gától vésődik fel, Philónnál viszont Mózes vési fel a kőtáblákra. Vagyis: amíg a *Mekilta* következetesen kitart az antropomorfizáló előadásmód mellett, Philónnak minden igyekezete arra irányul, hogy a kinyilatkoztatást adó Isten alakját megfossa minden antropomorf vonásától. Philón a maga értelmezését saját kútféjéből meríti, a *Mekilta* szerzője pedig világos, hogy nem Philón nyomán jár. A V. T.-től idézett két hely között tehát annyi csupán a hasonlóság, hogy a Biblia „mennydörgés”-ét mindkettő Isten beszédhangjának fogja fel. Ez viszont már a Septuaginta értelmező fordításában, a *phóné*-ben adva volt. Philón életművébe a *phóné horaté* közhelyszerűen tér vissza Isten kinyilatkoztatásának jelölésére, s a „láthatóság”-on Philón görög ismeretelméleti iskolázottságának megfelelően a kinyilatkoztatás „evidens” (*enargész*) voltát érti. (Többek között a *De Decalogo* IX 46-ban is: ta legomena hutosz *enargósz* etranuto.)

A másik kirívó filológiai pontatlanságot V. T. a *Khananész* (*Chananes*) személynevet magyarázó jegyzetemben (I. könyv, 59. jegyz.) véli felfedezni. Ennek kapcsán először szükségesnek tartja, hogy felvilágosítson arról – és ezt didaktikailag bizonyos vonatkozásban kétségkívül helyes példával illusztrálja is –, hogy „a Septuaginta a héber tulajdonneveket nem ragozza”. (Hozzátehetjük: „általában”, mert éppen a *Mózes*-t történetesen ragozza.) Ezen akár meg is sértődhetnék, ha annyira sértődős volnék, amennyire arcátlan V. T. vitastílusa. Ezt azonban nem teszem, hanem inkább bíráló megjegyzéseinek jogosságát igyekszem mérlegelni.

A *Khananész* Philón Mózesében (I 250) kétséget kizáróan személynév. Mivel a Biblia héber szövegében a *hakkenaaní* névelős forma, egyértelmű, hogy nem lehet személynév, és hasonló okból nem lehet az a Septuaginta *ho Khananisz*-a (más szövegvariáns szerint *ho Khananiosz*-a) sem. Az csak V. T. légből kapott feltevése, hogy „a »kánaáni« jelzőt Philón tulajdonnévként, a királynevekként érti”. Philón minden jel szerint tudott annyira görögül, hogy biztosra vehetjük: nem követett el ilyen hibát. Nem látom tehát szükségét annak,

hogy megváltoztassam álláspontomat, mely szerint Philón a *Khananész* személynevet illetően mindkét hagyománytól eltér. Ez jegyzetem lényege és expressis verbis megfogalmazott mondanója.

A teljes szószerkezet a héberben: *hakkenaaní melek-Arad*; ennek pontos fordítását V. T. helyesen adja meg: „a kánaáni, Arad királya”. Az én jegyzetemben is szó szerint ez áll, azzal a különbséggel, hogy hiányzik belőle a vessző. Hogy miért, annak firtatása értelmetlen volna, tény, hogy az valóban pontatlanság a jegyzetemben. Egyáltalán nem értem viszont V. T. saját – helyes – fordításának okfejtését, mely szerint: „a »kánaáni« jelző... nem a városra, hanem a királyra vonatkozik”. A héberben „a kánaáni” valójában a mondat alanya, szófajlag főnévi értelemben használt melléknév, az „Arad királya” pedig ennek az értelmezője. Seholy sem találom viszont a „kánaáni”-nak V. T.-től kétszer is hangsúlyozott jelzői funkcióját.

Ami a Septuaginta *ho Khananisz baszileusz Arad*-jának értelmezését illeti, ahhoz előzetesen két megjegyzésválom van. 1) A héber szöveg pontos görög megfelelője *ho Khananisz ho tu Arad baszileusz*, nem pedig *ho Khananisz ho baszileusz Arad* volna. 2) Ha valaki valóban filológusi pontosságra törekszik, és nemcsak annak látszatát akarja kelteni, akkor a kérdéses szempontból megvizsgálja az illető mű szövegét, azaz jelen esetben legalább a *Numeri*-ben utána néz annak, hogy „a klasszikus görög nyelvérzék”-től függetlenül, az appozícióként álló főnevek és városnevek előtt a Septuaginta fordítója használja-e vagy sem, és ha igen, hogyan használja a „szabályosan” mindenképpen oda kívánczó névelőt. Ha ezt megteszi, akkor rájöhet arra, hogy a tisztséget jelölő appozíciók előtt általában használja (3,4: *enantion Arón tu hireosz, 21,26: esztin gar Eszebón polisz Széon tu baszileosz tón Amorraión* stb.), gyakran azonban elhagyja (21,21: *prosz Széon baszilea Amorraión* stb.). Hasonló a helyzet az úgynevezett genitívus geographicusszal: (1,19: *en té erémó té Szina*, illetve 3,14: *en té erémó Szina*; mindkét jelenség egyszerre ugyanazon a mondaton belül: 10, 13: *en té erémó Szina... en té erémó tu*

Pharan; sajátosan a „király” szóval alkotva szerkezetet: 21,33: *Óg baszileusz tész Baszan*, 22,10: *Balak... baszileusz Móab* stb.). Ám mindezeknek a hebraizmusoknak közös vonásuk az, hogy valójában nem okoznak értelmi zavart. A *ho Khananisz baszileusz Arad* viszont – éppen a *ho* névelő miatt – nem rejti magában a héberével azonos értelmezés lehetőségét. A *Khananisz* itt csak a király jelzője lehet, a mondat alanya nem; a szerkezet két lehetséges fordítása tehát: „Arad kánaáni királya” vagy „a kánaáni király, Arad”. Hogy a *Septuaginta* szövege a hébernek pongyola, esetleg egyszerűen csak rossz fordítása-e, vagy pedig az eltérés oka valami másban keresendő, azt nagyon nehéz eldönteni egy olyan szöveghely esetében, ahol maga a bibliai hagyomány is bizonytalan: a szír fordításban például *Arad* helyett *Gadar* olvasható. Meglehet, hogy a jegyzetben talán az első értelmezési lehetőséget is fel kellett volna tüntetnem, de mert az lényegében egybeesett volna a héber értelmével, feleslegesnek tartottam. Feladatom ugyanis nem a héber és a görög szöveg egymáshoz való viszonyának tisztázása, hanem a *Khananész* személynév értelmezése volt.

A harmadikként felrótt filológusi kifogás V. T. szerint sem hiba, hanem inkább csak gyarlóság, pontosabban fájdalmas hiányosság: Celofhád lányainak örökösödése kapcsán ugyanis nem tértem ki jegyzetemben a zsidó örökösödési jog részletkérdéseire. Persze sok mindenre nem tértem ki a többi jegyzetemben sem, mert nem tudományos kommentárról van szó. Kétségtelen, Philón Mózesében ezt a helyet szokás úgy kiemelni, mint amely a legszorosabb rokonságot mutatja a palesztinai hagyománnyal. S hogy miért óvakodtam mégis az állásfoglalástól? Azért, mert a V. T. által egyértelműen rabbinikusnak titulált érvtípus, a *kal-vahomer* (könnyebből a nehezebbre – a szerk.) – latin megfelelőjeként nyilván a *fortiorit*, nem pedig a *forteriorit* akart ími – a görög és a római rétorikának is kedvelt „érvtípusa” (nem egyedül én képviseltem ezt a nézetet!), és Philón esetében az ilyen „kettős hasonlóságok” engem mindig elbizonytalanítanak.

Persze nemcsak a jegyzetekben, hanem az előszóban sem tértem ki (és ezek után sem témék ki) több olyan kérdésre, melyek tárgyalásának elmaradását V. T. a súlyos hiányosságok közé sorolja – így például Philón és a rabbinikus irodalom kapcsolatára. Ha ugyanis V. T. ezen a rabbinikus irodalomnak Philónra gyakorolt hatását érti, azért nem, mert az ilyen címen számon tartott irodalom jelképesen is csak Kr. u. 70-nel kezdődik, és Philón ekkor már rég halott volt – halálát általában a Kr. u. 40-es évekre teszik –; ha viszont azt érti rajta, hogy Philón hatott a későbbi rabbinikus irodalomra, azért nem, mert én végig szoktam olvasni azt a szöveget, amelyet elemzek, különösen akkor, ha bizonyítékként idézem.

Reuel (vagy Jetró) lányai történetének philóni változatában ugyanis Mózes két dolog miatt háborodik fel a pásztorok magatartásán: egyrészt mert visszaélnék a lányok fizikailag gyengébb voltával, és erőszakot alkalmaznak velük szemben, amikor igyekeznek elhajtani az ivóvíztől azok állatait, másrészt mert ezzel „más munkájának a gyümölcsét” akarják elorozni (I 10, 53). Mózes felháborodásának oka tehát egyszerre etikai és jogi természetű. A jogtalanságot elkövetni készülő pásztorokhoz intézett beszédének ominózus mondata teljes terjedelmében így hangzik: „Ezek a lányok derekasan viselkednek, *semmitől* sem húzódoznak, *amit tenni kell*, ti legények meg lányok módjára kényeskedtek” (I 10,54). A „*semmitől, amit tenni kell*” (*méden... tón prakteón*) kimaradt V. T. idézetéből, és valószínűleg nem véletlenül: ebből ugyanis bárki számára világossá válhatna, hogy Philón Mózesének még csak meg sem fordul a fejében azon felháborodni, hogy a lányok maguk húzták fel maguknak a vizet – hogy a pásztorok húzzák fel helyettük, ezt legfeljebb méltányosnak tartaná, éppen a női nem viszonylagos gyengesége miatt –, ő valójában az igazságtalanságon: az erőszakon és a másé eltulajdonításán háborodik fel, magát a vízhozást pedig a pásztorokhoz és sajátosan az itatáshoz szükséges tennivalók közé sorolja. Philón történetéből nehéz lett volna azt a tanulságot levonni, hogy „a férfi dolga a víz felhúzása, a nőé az itatás”, ami a rabbinikus iratban szerepel

(Exodus Rabba I 32), és amit V. T. Philón hatásának példaként idéz.

Pontosan a V. T.-től kihagyott elem indokolja azt is, hogy kénytelen voltam eltekinteni az etimológiailag pontos fordítástól; ha ugyanis a *neanieuontait* „férfiasan viselkednek”-nek fordítottam volna, abból az következett volna, hogy általában csak a férfiak teszik azt, amit tenni kell, a nők nem – aminek végképp semmi köze sem lett volna a szöveghez. Éppen ezért megköszönöm V. T. segítőkész gesztusát, hogy jegyzetében igyekezett kijavítani, pontosabbá és egyértelműbbé tenni fordításomat, egyelőre azonban kitarok a magamé mellett, még ha az nem annyira szellemes is.

Egyébként V. T. olvasási készsége más vonatkozásban is célirányosan szelektívnek látszik. Különösen szembeötlővé válik ez a tulajdonsága akkor, amikor nem kevesebbet állít, mint azt, hogy kizárom, méghozzá „elvi szinten”, mindennemű kapcsolat lehetőségét Philón és a Biblián kívüli, zsidó szóbeli hagyomány között. Ez az állítása a legnagyobb csúsztatás az egész vitairatában, sőt több annál. A mindössze tízoldalas, rövid bevezetőmben ugyanis – utána néztem – egészen pontosan háromszor említem különböző összefüggésben a zsidó hagyományt mint Philón egyik fontos forrását – az egyik helyen kiemelten –, és a jegyzeteimben is többször hivatkozom rá. Egyébként az „intelligens olvasó” számára, akit V. T. megidéz, és akit olyannyira félt félrevezető jegyzeteim káros hatásától, tulajdonképpen ez a magától értetődő, nem pedig az, hogy Philón a Bibliát csak görög fordításban ismerte. Ha ugyanis Philón vallásos zsidó volt – miként azt is állítom, hogy az volt –, akkor nyilvánvalóan vallásos életet is élt, ehhez pedig szervesen hozzátartozott az Írás magyarázata és értelmezése is.

V. T.-nek mindezek tudomásul nem vételére és teljes figyelmen kívül hagyására természetesen azért volt szüksége, hogy eme kreált álhiányosság ürügyén előadhassa részint közhelyekből, részint azonban egészen egyedi ötletekből álló, a maga egészében pedig meglehetősen abszurd elméletét a hellenisztikus kori és Kr. u. I. századi zsidóság szellemi egységéről, amelyen belül nem volt különbség Palesztina, Alexandria és általában a diaszpóra kö-

Viszontválasz Bollók Jánosnak

Bollók János válasza meggyőzött arról, hogy első dolgozatommal kudarcot vallottam. A jelek szerint nem sikerült Vitapartnerem számára világossá tennem, hogy milyen megfontolások alapján részesítettem kemény kritikában a Philón-kötetben található állításokat. Kritikám valóban kemény volt, azonban végig arra törekedtem, hogy az állítások szerzőjét személyében ne bántsam meg. Hogy ez mennyire sikerült, annak eldöntésére az érintett – Bollók János – a leginkább illetékes. Éppen ezért szeretném Bollók Jánost nyilvánosan megkövetni arcátlan vitastílusomért.

Ami Vitapartnerem ellenérveit illeti, azok többsége – az én véleményem szerint – irreleváns; az általam nyújtott kritika félreértésen alapszik. Terjedelmi okokból csak néhány érv megválaszolására van lehetőségem.

1. B. J. ezt írta: „...az ókorból – a Bibliát leszámítva – az egyetlen Mózes-monográfia ránk maradt...” Nos, ha Vitapartnerem fogalmai szerint a Biblia (!) Mózes-monográfiának számít, akkor kénytelenek vagyunk a fogalmat olyan tágan értelmezni, hogy nemcsak Nüsszai Szent Gergely említett értekezése, hanem néhány apokrif irat vagy akár a Misna is annak számíthat (hiszen a Misna is Mózes törvényeit tárgyalja, akárcsak a Pentateuchus). Bírálatom ebben az összefüggésben értendő.

2. „...a Septuaginta fordítása nem szó szerinti, hanem értelmező fordítás, amely a *qólót*-ot nem a tízparancsolat kihirdetésének természeti kísérőjelenségeként, hanem Isten beszédhangjaként fogja fel.”

A „természeti jelenség” kategóriára való hivatkozás anakronizmus. A vilámlás Vitapartnerem, a Kedves Olvasó és az én számomra is természeti jelenség csupán, semmi több. Nem így az ókori izraeliták számára! A „mennydörgögni” ige a bibliai héberben nem személytelen kifejezés, mindig Istent értik alanyként hozzá (*Elohim natan et-qolo* – Isten adta az Ő hangját, tkp. kiáltott).

A 18. zsoltár és más szövegek alapján világos, hogy a bibliai ember a mennydörgést, *minden egyes mennydörgést*, Isten valóságos kiáltásaként, beszédhangjaként élte meg.¹ A „természeti hang” és „beszédhang” közti különbség, amire B. J. hivatkozik, a bibliai ember számára nem létezik. Amikor a Septuaginta tehát „Isten beszédhangjaként” értelmezi a *qol* szót, a bibliai világmép keretein belül marad, pontos, szó szerinti fordítást ad.

Az érv mindentől függetlenül is irreleváns. A kérdés ugyanis nem az, hogyan lehet egy szöveget általában érteni, hanem az, hogy hogyan értették *de facto* az ókorban. Dolgozatomban ókori források idézésével mutattam meg, hogy az autoratív zsidó hagyomány már az ókorban is „csodálatos, látható hangként” értette ezt a szót, akárcsak Philón. Természetesen nem állítottam, hogy az idézett Mekilta-szakasz teljesen megegyezik a De Decalogo hivatkozott részével.² Mindkét forrást pusztán annak kimutatására idéztem, hogy a „látható hang” elképzelése egyaránt megtalálható Philónnál és a rabbinikus iratokban, továbbá, hogy a tízparancsolatra vonatkoztatják (ami önmagában véve nem nyilvánvaló³). Ez az elem tehát összeköti Philónt és a rabbinikus zsidó hagyományt és nem szétválasztja – ahogy B. J. jegyzetéből következik.

Vitapartnerem válaszirata mindezt egyáltalán nem vonja kétségbe, hanem annak tárgyalásába fog, hogy a modern szótárak milyen jelentést tulajdonítanak a *qol* szónak. Véleményem szerint ez teljesen lényegtelen kérdés. B. J. érveléséből pusztán annyi következik, hogy a Septuaginta fordítói nem Gesenius héber szótárát használták, Philón pedig figyelmen kívül hagyta a modern magyar biliafordításokat.

3. B. J. szerint lehetséges, hogy az Arad szó genitivusban áll, és ez esetben a görög szöveg „lényegében egybeesett volna a héber értelmével”. Fenttartja viszont, hogy lehetséges a szót nominativusként, a király neveként érteni. Ezzel egyetértek. Csakhogy a kér-

dés ismét nem az, hogyan lehet egy szöveget érteni, hanem az, hogyan értették ténylegesen az adott korban. Vitapartnerem megtakaríthatna volna magának a hosszas nyelvi elemzéseket, csak azt kellett volna igazolnia – források felmutatásával –, hogy *de facto* létezett az ókorban olyan értelmezési hagyomány, amely az Arad szót a király neveként érti. A Septuaginta szövege ugyanis önmagában véve nem elégséges bizonyíték erre. Feltételeznünk kell, hogy mind a Septuaginta készítői, mind Philón ismerték annyira a Bibliát, hogy tudták, az Arad szó földrajzi név, ezért az előbbieket genitivusnak szánták, az utóbbi pedig genitivusnak értette a szó esetét. Ha a görög verzió nyelviileg érthető úgy, hogy „lényegében” megegyezik a héberrel, akkor nem vagyunk jogosultak a Septuaginta és a héber szöveg eltéréséről beszélni. Ebben az esetben megalapozatlan dolog pusztán a Septuaginta alapján egy önálló értelmezési hagyományt posztulálni.

Saját megoldási javaslatomat illetően csak annyit jegyeznék meg, hogy az természetesen nem „csak V. T. légből kapott feltevése”, hanem ezen a ponton az egyik legnagyobb valaha élt Philón-filológus, Leopold Cohn magyarázatát követem.⁴ Érthetetlen továbbá számomra, hogy egy olyan kitűnő klasszika-filológus, mint B. J., hogyan feledkezhetett meg arról, hogy a Philón korában beszélt görög nyelv, a *koiné* gyakori jelensége, hogy a személyneveket névelővel látják el.⁵ Aligha okozott gondot Philónnak, hogy a *ho Khananisz* kifejezést személynévként értse.

4. Jetró lányainak történeténél a B. J. által hiányolt mondatrészt én is lefordítottam – saját felfogásomnak megfelelően. Vitapartneremet talán az tévesztette meg, hogy az idézőjel nem a megszerencsésőbb helyre került. Mindkét forrás szerint Mózes azt veti a lányok szemére, hogy nem férfihoz illően, hanem „lányosan” viselkednek, ezzel szemben a lányok „férfiasan” viselkednek. A szembeállítás világos mindkét szövegben, ezért joggal beszélhetünk

párhuzamról. Vitapartneremnek igaza van abban, hogy szövegeink között vannak különbségek, ez azonban egyáltalán nem zárja ki a hatás, a szövegek közti kapcsolat lehetőségét.

5. Pontosán ezt írtam: „B. J. azonban, úgy látszik, elvi szinten zárja ki a midrás és Philón közti kapcsolatokat...” Véleményem szerint, ezt lehetetlen másképp érteni, minthogy a rabbinikus zsidó hagyományról van szó, és nem valami homályos szájhagyományról, vagy Josephusról, vagy a Biblia apokrif könyveiről, amelyekre B. J. valóban hivatkozik. Vitapartnerem válaszirata pedig minden kételyt eloszlat azt illetően, hogy B. J. valóban „elvi szinten zárja ki a midrás és Philón közti kapcsolatokat”. Ha tehát csúsztatás történt, azt nem én követtem el.

6. A rabbinikus irodalom olyan irodalmi egységekből épül fel, amelyek szövegben keletkeztek, és évszázadokon keresztül szóban hagyományozódtak. Egy hagyomány keletkezése és írásba foglalása között évszázadok is eltelhettek. Hogy ez a szóbeli hagyomány már Philón korában is létezett, azt minden kétséget kizáróan tanúsítja Josephus, az Újszövetség és maga Philón.⁶ A kor vallási életét pedig a farizeusok és a saduceusok vitája határozta meg, ami éppen erről a hagyományról folyt. Nagyon is lényeges kérdés tehát, hogy Philónt milyen viszony fűzi a rabbinikus hagyományhoz, ezért semmi sem indokolhatja a rabbinikus források figyelmen kívül hagyását. Ezek nélkül nem rajzolható meg Philón korának zsidó szellemi élete, sem Philón helye ezen a világon belül. Olyan ez, mintha valaki úgy tárgyálná Philón és a görög filozófia kapcsolatát, hogy nem tesz különbséget az epikureus és a sztoikus vagy a platóni és az arisztotelészi filozófia között.

7. A jeruzsálemi központ (Szanhedrin) döntéseinek elfogadását a Tóra írja elő (Deut 17,8–12).⁷ Ezt Philón – mint vallásos zsidó – bizonyára tiszteletben tartotta. Mellesleg a jeruzsálemi Szanhedrin határozta meg a vallási ünnepek időpontját. Világos tehát, hogy az alexandriai zsidóság rendszeresen érintkezett Jeruzsálemmel – a diaszpórába küldött követek révén⁸ –, továbbá, hogy elemi vallási kötelezettségek teljesítése is a Szanhedrin tekintélyéhez kapcsolódott.

8. Philón héber nyelvtudásának kérdését nem tudjuk biztosan megítélni.⁹ A görög nyelv mindenestre eléggé el volt terjedve Palesztinában ahhoz, hogy az érintkezésnek nyelvi akadály ne legyen. Nem kívánom megismételni érveimet, melyekkel azt igazoltam, hogy léteztek „kommunikációs csatornák” a zsidó közösségek között (pl. a zarándoklatok), és hogy Philónnak nem kellett kifejezetten Jeruzsálemben utaznia ahhoz, hogy a hagyomány „hatása alá kerüljön”.¹⁰ Egy példával szeretném érzékeltetni a történelmi körülményeket.

B. J. elképzelhetőnek tartja, hogy Pál apostol helyenként Philónnal vitatkozik, noha Pál sehol sem utal explicite Philónra.¹¹ Fogadjuk el ezt az állítást premisszaként. Nincs okunk feltételezni, hogy Pál kifejezetten a kereszténység hatására ismerkedett volna meg Philón eszméivel. Gondolom, B. J. is lehetségesnek tartja, hogy a kisázsiai görög nyelvű diaszpórából származó Pálhoz már megterése előtt is eljuthattak az alexandriai filozófus tanai. De ki is volt valójában Pál? Nem más, mint a tarzusi Saul, aki Rabban Gamliélnál, a Szanhedrin vezetőjénél tanulta a Tórá, és saját bevallása szerint fanatikusan ragaszkodott a farizeus hagyományokhoz.¹² Ha Saul nem változtatja meg vallását, és van olyan szerencsés, hogy túléli a zsidó háború borzalmaikat, akkor lehetséges, hogy Rabbi Saul néven a Misna egyik nagy tanítóját tisztelhetnénk benne. Kérdésem már csak az, hogy, ha Vitapartnerem elképzelhetőnek tartja, hogy Rabban Gamliél ezen jeruzsálemi tanítványa ismerte Philón gondolatvilágát, akkor miért nem feltételezhetjük ugyanezt Rabban Gamliél többi tanítványáról, a Misna és a Talmud bölcseiről?

9. B. J. munkáját nem azért minősítettem félrevezetőnek, mert néhány részletkérdésben eltér a véleményünk, hanem azért, mert abban tudományos problémák helyett autoriter kijelentéseket találunk; nincsen bibliográfia – semmilyen formában sem –, így a magyar olvasó meg van fosztva a tájékozódás lehetőségétől. Ezek a megállapítások pedig B. J. válaszirától függetlenül érvényben maradnak.

Jegyzetek

¹ Jób 40,9; 1Sám 12,7; vö. Driver, S. R.: Notes on the Hebrew Text and the Topography of the Books of Samuel (Oxford, 1966) p. 95

² B. J. a Mekilta elemzésekor ismét elköveti azt a hibát, hogy az eredeti héber szöveg helyett egy magyar fordításra támaszkodik. A *mippi ha-gevura* („Isten szájából”) az én pongyola fordításom szerint) *terminus technicus* a rabbinikus héberben, amely az isteni kinyilatkoztatásra utal. Nem implikál azonban antropomorf istenképzetet. (Vö. Urbach, E.: *Ha-Zal. Pirke emunot ve-deot*. Jerusalem, 1982, pp. 71–74) Sabbataj Bass (17. sz.) kommentárja szerint a kifejezés funkciója az, hogy jelzi, hogy a tízparancsolat hangjáról van szó (ami isteni kinyilatkoztatás – *joce mippi ha-gevura*), és nem az Ex 19,16-nál szereplő hangról. (Vö. *Szifté Hakhamim* ad Rasi Ex 20,15). B. J. elemzésének vannak még vitatható pontjai; semmiképpen sem jogosult a végkövetkeztetés, miszerint „a Mekilta következetesen k tart az antropomorfizáló előadásmód mellett”.

Fontos látni, hogy az érv logikai hibát (*non sequitur*) is tartalmaz. Két szöveg közt fennálló különbségből nem következtethetünk arra, hogy a szövegeknek semmi közük egymáshoz, mert ezzel a logikával azt is igazolhatnánk, hogy Philón nem ismerte a Bibliát vagy Platón filozófiáját – ami abszurdum.

³ Vö. bBerakhot 6b; Ramban ad Ex. 20,15

⁴ Cohn, L.: Beitrage zur Textgeschichte und Kritik der Philonischen Schriften. Hermes, XXXVIII (1903) pp. 521–522.

⁵ Moulton, J. H.: Einleitung in die Sprache des Neuen Testaments, (Heidelberg) 1911. pp. 132–133.

⁶ Josephus: A zsidók története XIII, 10,6; Márk 7,3, Gal 1,14; Philón: Hüpothetika apud Eusebius: Preapar. Evang. VIII, 7,6; vö.: Strack, H. L.: Einleitung in Talmud und Midrasch (München, 1969) p. 9

⁷ Vö. mSzanhedrin 11,2; Philón: De Spec. Leg. IV, 190–192

⁸ Vö. bSzanhedrin 11b; yHorajot 3,4 48a; Ap csel 9,2

⁹ Műveiben találhatóak héber etimológiák. Néhány helyen a Biblia héber szövegét követi a Septuaginta általunk ismert szövegével szemben (pl. Mózes élete I,283 [Num. 23,19]). Ez persze nem elégséges bizonyíték.

¹⁰ A rabbinikus hagyomány nem kizárólag a palesztinai zsidóság hagyományát jelenti – sem önképe, sem a modern kutatások szerint. Vö. Grabbe, L.: Philo and Aggada. A Response to B. J. Bamberger (The Studia Philonica Annual. Vol. III. 1991) különösen p. 161

¹¹ Vö. Cullmann, O.: Az Újszövetség krisztológiája. (Bp., 1990) pp. 150–152

¹² Ap. Csel. 22,3; Gal. 1,14

Bevezetés

a Herzl-dokumentumokhoz

A Herzl Naplók teljes magyar fordítása még várat magára, bár G. Gerő László 1933-ban megjelent (Herzl Tivadar Naplójából Bp. 1933. Magyar Zsidók Pro-Palesztina Szövetsége) s az első konstantinápolyi utat leíró fordítása létezik, s további részleteket találunk Halász Zoltán ez évben kiadott Herzl-monográfiájában (Bp., 1995).

Az olvasó az alábbiakban hat Herzl-dokumentummal ismerkedhet meg. Ebből négy naplórészlet és két levél. Az írások 1899 és 1902 között keletkeztek, talán a legaktívabb időszakban. Herzl mutualista társadalomról szóló, a konstantinápolyi amerikai követtel, a magyar potentátokkal és a szultánnal folytatott tárgyalásait leíró, valamint a zsidó egyetem megalapítását kérő és a Rotschild lordot meggyőzni szándékozó levele mögött ugyanaz az ember

rejtőzik. Céljára kitaróan összpontosít, de közben figyel a helyi színekre is.

Fordításom a német (Briefe und Tagebücher 1–3. Hrsg. von Alex Bein, Hermann Grove, Mosche Schaerf, Julius H. Schoeps Berlin–Frankfurt/M.–Wien Propylan Verlag, 1985) és az angol (The complete diaries of Theodor Herzl Vol. 1–5 Edited by Raphael Patai Transl. from German by Hary Zohn New York–London, 1960) kiadás alapján készült.

Az angol változat adatai:

- 1899. június 21. (7. k.) Vol. III. 851–852.
- 1899. december 29. (7. k.) Vol. III. 899–900.
- 1900. február 5. (7. k.) Vol. III. 903–904.
- 1901. május 19. (9. k.) Vol. III. 1110–1120.
- 1902. május 3. (11. k.) Vol. IV. 1274–1275.
- 1902. augusztus 22. (12. k.) Vol. IV. 1347–1348.

A 100 éve megjelent Zsidó Állam alkotójára saját szavával emlékezünk.

N. A.

Herzl: Naplók és levelek

1899. június 21.

Tegnap reggel lementem a régi rue Cambonon a Tuilerie kertekig, ahol most egy autókiallítás van. Az autómobilokat mintha éppen a számunkra készítették volna. Cementútjaink, ennél kevesebb vasútvonalunk lesz és már a kezdetektől fogva a közlekedés új formáit fogjuk kialakítani.

Amikor ilyen gondolatokkal elhagytam a kiállítást és kimentem a kertekbe, hirtelen mitológiai szobrokkal övezett téren találtam magam, pontosan ott, ahol 4 évvel ezelőtt ugyanekkor, sétálás közben kigondoltam a „Zsidó Állam”-ot. És megérintett a hely szelleme, s az azóta feledésbe merült társadalmi reformtervek ismét foglalkoztatni kezdtek. A kiállításon láttam az amerikai „Cleveland Car”-t, a lehető legjobb gépkocsit. A francia autók túl bonyolultak ahhoz, hogy dolgozni lehessen velük. Úgy tűnik, hogy a „Cleveland Car” korunk utolsó szava. Akkumulátorral működik, melyet – és ez igaz – minden 100 kilométeren újra kell tölteni.

Az elektromosság reléi, ahogy egykor a postalovoknál. És még ma is praktikus, feltételezve, hogy elég újratöltő állomás van azon a területen, ahol valaki vezet. Egy kooperatív társadalom az ilyen autók tulajdonosait – az egyéni verseny hiányában – el tudja látni állomásokkal.

Ez további ötleteket adott nekem, a minden területen fejlődő mutualizmusét (a szó most, írás közben jutott az eszembe, tegnap – a Tuileries-ben hiába próbáltam szavakba önteni a fejemben lévő eszmét). A mutualizmus – számomra – a kapitalizmus és a kollektívizmus közötti középútnak tűnik. A „termelői” és „fogyasztói” kooperatívák csak a kezdetek, a mutualizmus alapelveinek kifejeződésai. Ez már a bécsi újságalapításnál is a szemem előtt lebegett: előfizetők és hirdetőik mint a tömegterjesztésű újság társkiadói.

Feltételezem, hogy az amerikai biztosító társaság is ezen az elven alapul. Tanulmányozni fogom a mutuais társadalmat.

Bécs, december 23.

Tegnap beszéltem az átutazóban lévő konstantinápolyi amerikai követtel, Oscar Strauss-szal...

Átlag alatti magasságú, sovány, vöröses-ritkás szakállal, görbe orrú, zsidó típusú fülekkel.

Gyér haj, 48 éves, száraz, jó megjelenésű és egészen rokonszenves a becsületes szemei miatt.

5 perc után már azonos nyelvet beszélünk, bár azzal kezdte, hogy emlékeztetett, hogy indiszkrét ember hírében állok. Nem vádolt tapintatlanság-

gal, bár ily nagy ügyben ezt nem lehet az emberektől megspórolni. Ő maga nem volt sem cionistabarát, sem cionistaellenes, hanem a hivatalos álláspontot képviselte.

Így szükségtelenül fogadtatta meg velem azt, hogy semmit se fecsegek ki a beszélgetésünkből.

Palesztinát számunkra elérhetetlennek tartja. A görög és római egyház nem engedi át nekünk. Azt mondtam, hogy csak Rómát tartom ellenzőnek. Elfelejtettem, hogy mélyebb okát adjam ennek: hogy csak a római katolicizmus olyan ökumenikus, mint a zsidóság. Róma a gazdag testvér, aki gyűlöli a szegény testvért. A többi egyház nemzeti és ennél fogva nincs szüksége – archimédészai pontként – Jeruzsálemre.

Strauss Mezopotámia mellett van...

Mezopotámia – mondta – megszerezhető. Ott nincsenek egyházi rivalizálások és ez Izrael szülőföldje. Ábrahám Mezopotámiából jött és ezért ezeket a misztikus elemeket is ki tudjuk használni.

Ez a faire tache d'huile (lassan, észrevétlen terjedés, nagyobbodás – N. A.) eszméje, melyet Nuri adott elő Scheveningenben.¹

Artin pasa, szintén hasonló módon írt nekem, s mint feltételezem, Strauss tanácsára cselekszik.² Megismerkedett (Strauss – N. A.) Artinhoz szóló levéllel. Strauss élesen tagadta, hogy a

csőcselék gyakorolja a hatalmat a Yildiz Kioskban: és akörül³. Az összes hatalom a Szultán öklében egyesül. A Szultán „füttyül” egész Törökországra. A miniszterei idióták és gyáván korrupt jellemek. A humanityról (emberség – N. A.) és hasonlóról folytatott beszéddel semmit sem lehetett elérni nála.

Oh igen, ha ő pénzt vagy bármiféle más hasznot látna, talán meggyőződhetne. De bármely beszélgetés vagy tárgyalás másokkal mit sem ér.

A Szultánnal vagy senkivel....

1901. május 19., Konstantinápoly

...

Őfelsége kamarásai léptek be, hogy üdvözöljék a vendégeket. Elmondták, hogy várják az Első Titkárt. Ezután Ibrahim jelent meg egy nagy táskával, mely egy orosz admirális – aki lovas századával tartózkodik itt – Grand Cordon (=Nagyszalag)-ját tartalmazta. Az admirális teljesen vörössé vált, s örömmel és hiúsággal fogadta az összegyűlt társaság gratulációit. Én az ablak melletti sarkban álltam és csendesen figyeltem. Aztán Ibrahim bej fordult oda hozzám és arról tájékoztatott, hogy a Szultán a Mejdidiye rend 2. osztályát adományozta nekem. Előzékenyen megköszöntem és azt mondtam, hogy semmiféle kitüntetést nem akarok. A 3. osztályt öt évvel ezelőtt tévedésből adták nekem. Akkor csak udvariasságból fogadtam el, és most teljesen elhárítanám a megtiszteltetést. Amit leginkább elfogadtam volna, az az 1. osztály. Ibrahim nagy udvariassággal leplezte dühét, mondván, hogy tájékoztatni fogja erről a Szultánt.

Végül az egész társaság visszavonult. Egyedül maradtam a szobában, néztem az úszó kék szigeteket és inkább ülve maradtam. De öt vagy tíz perc után szolgák jöttek. Az egyik a másiknak adott tovább. A kavicsösvényen egy másik kioszkhoz sétáltunk. Elsőként Ibrahim bejhez vittek, aki ragyogó arccal és boldog kuncogással arról tájékoztatott, hogy a Mejdidiye Grand Cordon-ját adományozták nekem – mint a „Gerolsteini Nagyhercegnő”-ben.⁴

Pár perccel később a várószobán keresztül visszavezettek a bejárat jobb oldalán elhelyezkedő fogadószobába. A „Mester” (ti. a Szultán: N. A.) előttem állt, pontosan úgy, ahogyan leírtam őt: alacsony, ösztövé, nagy görbe orral, teljesen festett körszakállal, kis, reszelő hanggal.

A nagy selamlik egyenruháját viselte, egy köpönyeget a zubbony fölött, gyémánttal díszített kítüntetéseket, kesztyűket.

Kezét adta nekem és leültünk. További hűhó nélkül, mélyen és kényelmesen sülyedtem bele a székembe. Ő egy díványon ült, kardja a térdei között nyugvott. Ibrahim leült és felállt, folytonosan fel-felugrált, hogy ellesse őfelsége szavait, hogy lefordítsa azokat nekem – és vice versa, az én szavaimat neki. Mindig ragyogott a boldogságtól, boldogan mosolygott és mindent a végtelen fontosság tudatában adott vissza. Akármikor beszélt a szultán Ibrahimhoz, én gondosan figyeltem a Mestert és ő is hasonlóan tett, mikor franciául beszéltem.

Ő salaamokkal kezdte és én is így tettem. Azt mondta, hogy mindig olvassa a Neue Freie Pressét. Én csak azon csodálkozom, hogy hogyan képes erre, hiszen egy szót sem tud németül. Ez az az újság, melyen keresztül tájékozik Transvaalról, Kínáról stb. Ezután megköszöntem a magas kítüntetést. Erre ő az országaink közötti baráti kapcsolatokról beszélt (értve ezalatt Törökországot és Ausztriát). Örvendezve hallotta, hogy Ferenc József császár jól van és a hasonlókat.

De én nem akartam ennél a tárgynál maradni. Azt mondtam neki (Ibrahimon keresztül), hogy hű vagyok hozzá, mivel ő jó volt a zsidókhoz. A zsidók az egész világon nagyon hálásak ezért.

Én egyébként kész lennék mindenféle dologban szolgálatára lenni, természetesen nem kis – erre vannak más emberek –, hanem nagy dolgokban. Hangsúlyoztam, hogy a jelenlegi megbeszélésünkről semmit sem szándékozok nyilvánosságra hozni. Teljes bizalommal beszélhet velem. Megköszönte, kivett a kis ezüstdobozából két cigarettát, az egyiket odaadta nekem, a másikat magának tartotta meg. Ibrahim, aki nekem nem volt szabad dohányoznia, először neki, majd nekem adott tüzet.

Majd a Szultán azt mondta: „Én mindig a zsidók barátja voltam és vagyok. Valójában csak a muzulmánokban és a zsidókban bízom. A többi alattvalómban nem bízom meg ennyire, mint bennük.”

Erre én a világban tapasztalható igazságtalanságokon lamentáltam, mire azt mondta, hogy ő a zsidó menekültek számára birodalmát menedékhelyként mindig nyitva tartotta.

Herzl az 1900-as évek elején

Erre azt mondtam: „Mikor Vámbéry professzor⁵ tájékoztatott, hogy őfelsége fogad, az Androklészről és az orosz-lánról szóló gyönyörűséges régi történetre kellett gondolnom: őfelsége az oroszlán, talán én vagyok Androklész és valószínűleg van egy kihúzni való tüske is.

A megjegyzést mosollyal fogadta.

Szabad nyíltan és világosan folytatom? Arra kért, hogy tegyek így.

„A tüske, ahogy látom, az Önök dete publique-ja (államadósság – N. A.). Ha ezt el lehetne távolítani, Törökország ismét ki tudná bontakoztatni életeterejét, melyben én hiszek.”

Ő sóhajtott, és sóhajtván nevetett. Ibrahim fordított: „őfelsége dicsőséges uralkodása kezdetétől hiába igyekezett, hogy eltávolítsa a tüskét. Ezt a tüskét őfelsége fenséges elődei szereztek be, és úgy tűnik, hogy lehetetlen szabadulni tőle. Ha ezen segíteni tudnék, ez olyan szép lenne.”

„Nos”, mondtam, „Én azt hiszem, hogy tudok. De az első és alapvető feltevél, az abszolút titoktartás.”

A Mester égne emelte a szemeit, kezét a mellkasára helyezte és mormolta: „Secret, secret.” („Titok, titok.”)

Elmagyaráztam kívánságomat. A nagyhatalmak, akik Törökország gyengeségét akarják, minden hatalmukkal meg akarják akadályozni gyógyulását. (Mindent kihasználnak, hogy megghiúsítsák ezt az akciót.) Ő megértette.

Azzal folytattam – és ettől a ponttól kezdve én vettem át a beszélgetés irá-

nyitását –, hogy ez az akció, Európa összes tőzsdéjén megtalálható barátaim segítségével sikerülni fog, feltételezve, hogy birom öfelsége támogatását. Mindegyik, mikor az idő alkalmassá válik, ennek a támogatásnak a zsidók iránti barátságos intézkedésekben és az ennek megfelelő módon történő közzétételében kell megfogalmazódnia.

Ibrahim csodálkozó arckifejezéssel itta mestere szavait és boldog arccal fordította azokat: „öfelségének van egy udvari ékszerésze, aki zsidó. Ő mondhatja neki valami kedvezőt a zsidókról és utasíthatná, hogy ezek jelenjenek meg az újságban. Van egy főrabijja is, a Hakham Bashi.⁶ Ő szintén mondhatna valamit neki.”

Ezt visszautasítottam. Egyszer dr. Marcus azt mondta nekem, hogy a Hakham Bashi nevem említésekor köpött egyet.⁷

„Nem.” Mondtam, „ez nem a célt szolgálja. Az ügy nem úgy jutna el a szélesebb közvéleményhez, ahogy az nekünk megfelelne. Ha megengedhetem, egy olyan időpontot javaslok később öfelségének, amelyet nagy céljaink érdekében ki tudunk használni...”

A zsidóság aktív szimpátiáját mozgósítanánk a Török Birodalom érdekében. És a nyilatkozatnak lenyűgözőnek kell lennie. A Hakham Bashinak mondandó szavak maradjanak csak Törökországban.”

A Mester beleegyezőleg bólintott arra, amit mondtam. Folytattam: „Mindaz, amire ennek a gyönyörű országnak szüksége van, az hitsorsosaink iparban való jártassága.”

Az európaiak, akik általában idejönnek, gyorsan meggazdagodnak és aztán ugyanilyen gyorsan elsietnek a zsákmánnyal. Egy vállalkozónak tiszteltre méltó és becsületos nyereséget kell szereznie, de utána itt kell maradnia az országban. Ott, ahol vagyonát szerezte.”

A Mester ismét elégedetten biccentett és azt mondta Ibrahimnak, aki – az örömtől ragyogva elismételte nekem:

„Kiaknázatlan kincsek még léteznek országunkban. Csak az előbb kapott táviratot öfelsége Bagdadból, hogy ott olyan olajmezőket fedeztek fel, melyek gazdagabbak, mint a kaukázusiak.”

Ha én elég hosszú ideig itt maradnék, öfelsége megkérte engem, hogy fordítsam figyelmemet az anatóliai vasút környékére. A kerékvágástól balra és jobbra, a föld olyan, mint egy kert. Voltak ott

ércek is, és arany-, illetve ezüsbányák. Öfelsége dicsőséges elődei uralkodása alatt, az aranyat kibányászták, öntvényeket készítettek, majd pénzt vertek belőlük. Így fizették a katonákat.

Az utolsó beszéd alatt azt vettem észre, hogy a Mester mind a két kezével hosszúságot mért a levegőben, nyilvánvalóan ezek voltak a kis aranyrudak.

Aztán valami váratlan dolog történt. A Mester arra kért – Ibrahimon keresztül –, hogy ajánljak neki egy alkalmas pénzembert, aki új forrásokat keresne az ország számára, például olyan adókat, melyek – a gyufaadóhoz hasonlóan – nem lennének túl terhesek.

Rendkívül hízelgőnek éreztem a bizalom ilyen megnyilvánulását, de azt mondtam, hogy ez feltételezi az én nagy felelősségemet, ezért csak olyan embert tudnék ajánlani, akinek a tisztességében legalább olyan alapvetően meggyőződtem, mint a hatékonyságában.

De azt mondtam, hogy utánanézek a dolognak, és tudatni fogom öfelségével, amint megtaláltam a megfelelő embert. Mellékesen, azt gondoltam, hogy ennek a személynek titokban tanulmányoznia kellene a pénzügyi helyzetet, az eredményekről engem értesítenie és ez alapján dolgoznom ki a gazdasági újjaépítés programját.

De a Mestemek más volt a véleménye. Közölte a mindezeket hallgató Ibrahimmal, aki aztán boldog mosollyal ismételte el nekem: „öfelsége úgy gondolja, hogy tisztességesebb lenne, hogyha ennek az emberek hivatalos tisztséget adnának, mivel ez kevesebb figyelmet vonzana magára. A pénzügyminisztériumhoz kellene csatlakoznia, (látszólagosan mint altitkár) – és rendszeresen jelentéseket adna Önnek. A Mester bizalmas ügynök útján tudna levelezni Önnel.”

Felismertem az ötlet kétségkívüli helyességét és azt kérdeztem, hogy mely módon juttathatom el leveleimet öfelségének. Különleges jelre van szükségem vagy lepecsételjtem?

A Mester – Ibrahimon keresztül – azt mondta, hogy a saját pecsétém elegendő. Lepecsételt leveleimet Tahsin bején keresztül közvetlenül öfelségének fogják kézbesíteni.

Ezután a Mester a nemzeti adósság konszolidálásának függőben lévő kérdésével kezdett el foglalkozni. Megkérdeztem, hogy ez mit jelent. A Mester kifejtette számomra, a rendkívül feszülten figyelő Ibrahimnak. A konszolidáció

II. Abdil Hamid szultán

abban áll, hogy a régi adósszerződés helyett új szerződést kötnek, így 1-1,5 millió fontot mentenek meg, mely fedezi az előző évi deficitet.

„Mi? Csak ennyi?” Sajnálkozó vállrándítással kiáltottam fel, és a Mester – egy szomorú mosoly kíséretében – szintén sajnálkozott és szintén megrándította a vállát.

Most arra kértem, hogy tájékoztasson az egész konszolidációs tervről, hogy meg tudjam ítélni, vajon tanácsos-e egyáltalán belekezdeni, hogyha nagyobb dolgok várnak rám. A konszolidáció talán jó, talán rossz. Először is szeretném megismerni az egész tervet. Öfelsége kijelentette, hogy óhajom valóra fog válni. Utasítást fog adni valakinek, hogy adja meg az összes szükséges információt...

Ekkorra kimerültem: a beszélgetés több mint két óra tartott. A beszélgetés szálait úgy szőttem, ahogy akartam. Egészen biztos voltam abban, hogy ő további részleteket hallana tőlem. Így hagytam, hogy a beszélgetés véget érjen. A Mestemek szintén nem volt több mondanivalója és egy rövid szünet után felkelt. Kezét adta nekem. Azonban én egy kissé tovább álltam és összefoglaltam az elhangzottakat: mindenkifelett teljes titoktartás, olyan, mely megfelel szándékainknak és megállapodásunknak.

A Mester elismételte: „Secret! secret!”

Továbbá az általam megjelölt időpontban zsidóbarát nyilatkozatot kértem (a kongresszus volt az eszemben).

A Die Welt tudósítása a szultáni audienciáról

Végül kértem a konszolidációs terv és a pénzügyi helyzet részletes leírását.

Mindezeket megígérte nekem.

Majd a Mester néhány lépést tett oldalra, az ajtó felé. Ibrahim és én visszavoltam

Ibrahim mélyen és à reculons (visszafelé – N. A.) meghajolt, én félfordulattal és három meghajlással. A Mester mindegyiket viszonzotta.

Elfelejtettem, hogy a beszélgetés alatt egy alkalommal – mikor a Szultán úgy jellemezte magát, mint a zsidók barátját és állandó védelmet ígért arra az esetre, ha országában menedéket keresnének – teljesen felkeltem a helyemről és meghajoltam. Aztán Ibrahim ismét visszavezetett a szalonjába és odaadta nekem a vörös ládikát a Grand Cordonnal, pontosan olyat, mint amelyet – nemrégiben – az orosz Kriger admirális kapott a selamlík alatt.

Elhagytam a szalont. A fogadószobában egy csomó baksist kérő kéz nyúlt ki felém. Aranyakat osztottam.

Felsőkabátom, melyet többször is megőrzésre adtam át, már egy vagyona került nekem...

1902. május 3. Bécs

Levél a Szultánnak (Eredeti nyelve: francia – N. A.)

Uram:

Az a megtiszteltetés ért, hogy van szerencsém felterjeszteni öfelsége fenséges bölcsességéhez a következő javaslatot.

Úgy hiszem, hogy a török fiatalság – mikor felsőfokú tanulmányok végzésére külföldre utazik, s olykor rossz példákat látva, ellenállás nélkül fogad be forradalmi eszméket – komoly gondot okoz a kormányoknak.

A dilemma a következőképpen fogalmazható meg: vagy nem részesíteni őket felsőfokú tudományos képzésben – vagy kitenni őket a politikai csábítás összes veszélyének.

Mindamellett kiutat lehetne találni, és én ezt alázatosan felterjesztem öfelsége ítélőszéke elé.

Mi, zsidók, egy bizonyos szerepet játszunk az egész világ egyetemi életében. Minden ország egyetemén a professzorok között számtalan zsidó van és a tudományok összes területén nagy számú nagy tudóssal rendelkezünk.

Alapítani tudnánk egy zsidó egyetemet öfelsége Birodalmában, például Jeruzsálemben.

Az ottomán egyetemistáknak többé nem kell külföldre menniük. Az országban maradnának és a legmagasabbfokú tudományos képzésben részesülnének anélkül, hogy megszünnének országuk törvényei alatt lenni.

A Zsidó Egyetem egyesítene a legjobb egyetemek, műszaki és agrártudományi főiskolák összes tudományos kvalitásait. Ha az intézmény nem elsőrangú, semmivel sem kecsesget. Csak ekkor tud valódi segítséget adni a tudományosságának, a hallgatóknak és az országnak.

Addig nem fejteném ki részletesebben a tervet, amíg nem tudom, hogy öfelsége érdeklődik-e iránta.

Remélem, hogy ez a felterjesztés nem kelt visszatetszést és hogy – legalábbis – hűséges hódolatomat jelzi.

Maradok öfelsége legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája.

Dr. Herzl Tivadar

1902. augusztus 22. Alt-Aussee

Egy másik, augusztus 18-án keltezett Rotschild-féle barátian ellenző levél, melyre a következőképpen válaszoltam:

Kedves Lord Rotschild,

Ezennel tudatom, hogy az Ön barátian ellenző, 18-i levelét megkaptam. Azzal nem tudok egyetérteni, hogy a zsidó állam, melyet én megalapítani szeretnék, kicsi, orthodox és antiliberális lesz. Három évet dolgoztam az ilyen

és ehhez hasonló kételyeknek megfelelő válaszárt.

Így született meg az Altneuland című könyv, mely pár héten belül meg fog jelenni, és Ön az elsők között lesz, akiknek a könyvet meg fogom küldeni.

És csak még egyet szeretnék mondani. A jelenleg nagy államalapítók hatalmasabbak, okosabbak, jobban képzetek, gazdagabbak voltak, mint mi, mai zsidók? Szegény pásztorok és vadászok alapítottak olyan közösségeket, melyek később államokká váltak.

Manapság a görögök, a románok, a szerbek és a bolgárok szervezték meg magukat és mi képtelenek lennénk így cselekedni?

Fajunk mindenben rátermettebb, mint a föld legtöbb népe. Valójában ez az oka a nagy gyűlöletnek. Mindeddig nem volt öntudatunk. Morális nyomorúságunk azon a napon fog véget érni, mikor elkezdünk magunkban hinni. Természetesen mindig lesznek – úgy külső, mint belső – harcok és nehézségek. De mely országnak és mely államnak nincsenek? És mi mindig ki fogjuk nevelni azokat az embereket, akik megbirkóznak ezekkel a nehézségekkel.

A zsidó állam vagy a zsidó kolónia létrejövételét – nevezze Ön kezdetben, annak, aminek akarja – a nagyhatalmak nem fogják ellenszenvvel vagy bizalmatlansággal kezelni.

Erre sok és elegendő bizonyítékkal rendelkezem.

**Válogatta és fordította
Novák Attila**

Jegyzetek

¹ Nouri (Nuri) (1858–1908): török hivatalnok, cserkesz anya és iszlám hitre tért francia apa Franciaországban diplomát szerzett gyermeke. 1893-tól a török külügyminisztérium főtítkára.

² Artin pasa (1828–1901): török hivatalnok és politikus. Örmény szülők gyermekeként Konstantinápolyban született s Párizsban tanult. Külügyminisztériumi államtitkár-helyettes, majd vezír és pasa.

³ Yildiz Kiosk: Konstantinápoly európai részén elhelyezkedő palotanegyed, ahol 1876-ban telepedett meg a szultán.

⁴ Jacques Offenbach (1819–1880) 1867-ben született operettje.

⁵ Vámbéry Ármin, a neves orientalista és világlátó, Herzl törökországi kapcsolataival segítette.

⁶ A törökországi szefárd főrabbi ekkor Moses Halevi volt. Főrabbsága ideje: 1874–1908.

⁷ Dr. Marcus (Dawid Feivel Marcus) (1870–1944): 1901-től Konstantinápoly askenázi főrabija.

Nézz vissza haraggal?

Zsidó Híradó 1896. évi 4. szám

Az orsz. rabbiképző-intézet éppen megjelent értesítője első helyen a milleniumról és az ezen alkalomból tartott ünnepélyről szól... A diszülésen *Balog Ámin* tanár méltatta a nap eseményét; több tanuló hazafias költeményeket szavalt és az egyik szabad előadást tartott. A milleniumi ünnepségekre számos hitközség fordult az intézethez ünnepi szónokért... Az intézetnek a lefolyt iskola-évben 18 hallgatója és 53 tanulója volt. Rabbvizsgát tett 6 jelölt, kik közül eddig három van állásban. Ösztöndíjakban és segélyekben kerek összegben 3500 forint osztattott ki a növendékek között. — E helyütt megemlítjük, hogy egy orosz író a „Hamelicz” cz. héber újságban, egy Oroszországban felállítandó rabbiképző alkalmából az európai és amerikai szemináriumokról cikket ír. Részletesen ismerteti valamennyit és végül a budapestit ajánlja mintául, a melyben a jelöltek nem csak szónokká, hanem tudósokká is képezik... Az orosz író a közvéleménynek adott kifejezést. Minden beavatott tudja, hogy az egész külföld a magyar rabbiképzőt tartja elsőnek.

A bécsi rabbiszemináriumnak az utolsó Értesítő kimutatása szerint 37 hallgatója (2 rendkívüli) és 12 tanulója volt. A 49 növendék közül 27 galicziai és 7 magyar származású. Az intézet alapítókéjén kívül kerek összegben 13 000 forint évi járulék fölött rendelkezik, melyhez a kormány 5000 és a bécsi hitközség 4000 forinttal járul. Segélyekben és ösztöndíjakban a tanulók között majdnem 10 000 forint osztattott ki a lefolyt iskolaévben.

ÚJ KELET 1921. október 11.

Botránys verekedés a sportpályán

Páratlan és megnyilatkozásában undorító botránynak volt színhelye tegnapi sportpályán. A minden képzeletet fölülmúló céltudatos uszítás és gyűlölködés, amely Kolozsvár sportéletét egy esztendő óta jellemzi, tegnapi valóságos csataterévé változtatta a sétateri futballpályát...

Verőfényes szép délután volt, amikor

az Univeristatea és a Haggibbor legénysege bevonult a pályára, hogy erejüket összemérjék... A kolozsvári futballélet egyik hangadója már a mérkőzés kezdete előtt nagy nyomatékkal tette meg azt a gyűlölködő megjegyzést, hogy jó lesz, ha a Haggibbor vigyáz magára. Ez a hangos megjegyzés úgy látszik jel gyanánt hatott. Mikor a Haggibbor második gólját rúgta be a hálóba, a tribünön nyílt dulakodás keletkezett.

A mérkőzés befejezte után a több ezer főnyi közönség mit sem sejtve távozott... Körülbelül ötven egyetemi hallgató, a hozzájuk csatlakozott csöcselékkel mintegy kétszázötven főnyire növekedve, megtámadta a pályáról levonuló Haggibbor-játékosokat. A teljesen magukra maradt haggibboristák dulakodva törtek utat maguknak az öltözőig. A csöcselék ekkor ostrom alá fogta az öltözőt. A tüntetőknak *Rosenberg* és *Bomstein* ellen volt kifogásuk, minthogy főleg nekik tulajdonították, hogy a Haggibbor megnyerte a meccset... Közben megérkezett a rendőri kirendeltség, mely tíz lovas rendőrből állott. A Haggibbor szorongatott legénysege már azt hitte, hogy ... végteér fenyegetett helyzetbe. Azonban csatlódott ebben a feltevésében. Az öltözőt ostrom alatt tartó csöcselék valóságos népgyűlést tartott, melyben kiadták a parancsot, hogy rendőri beavatkozásra szükség nincsen. A parancs kiadása után a lovas rendőrök, mint akik jól végezték dolgukat, visszafordultak és elhagyták a sportpályát. Közben Meszesán rendőrkapitány és egy aktív katonatiszt... a zavarók nyomása alatt letartóztatásba helyezte a Haggibbor két játékost, *Rosenberget* és *Bomsteint*... Meszesán rendőrkapitány... úgy nyilatkozott, hogy Mitter, a kolozsvári futballélet egy másik korifeusa követelte tőle, hogy tartóztassa le az egész Haggibbort és ő csak a súlyosabb következmények elkerülése céljából engedett a követelésnek.

ÚJ ÉLET 1946. október 3.

Hitközség és demokrácia

Dr. Földes István előadása

Az Ichud-Mapáj szocialista cionista csoport heti összejövetelének keretében szeptember 30-án dr. Földes István, a Pesti Izraelita Hitközség elnökhelyettese, mint vendég, tartotta meg

„Hitközség és demokrácia” cím alatt hirdetett előadását.

A hitközségi élettel kapcsolatban kifejtette, hogy teljesen demokratikus alapra kell a hitközségi választásokat és a választói jogot fektetni, hogy szóhoz és befolyáshoz jussanak mindazok, akik még a zsidósághoz tartozónak érzik magukat és részt kívánnak venni a közösségi életben. *A Pesti Izr. Hitközség eljárásága ebben a szellemben alkotja meg az új választójogot, amely minden 20 éven felüli férfinak és nőnek választójogot fog biztosítani és így most már a közösségen múlik, hogy a képviselő-testület tagjaiul és ennek keretén belül a vezető állásokba olyan egyéneket válasszon, akiket zsidó érzésük, rátermetségük és demokratikus felfogásuk erre méltóvá fog tenni. Új lelkeséget kell a Pesti Izr. Hitközségben tömörült zsidóság részére teremteni, új ideálokat, áldozatkészséget, mert mostanában eltolódás történt a kitartottságra, a külföldi zsidóság alamizsnájára, holott a zsidóságnak a szömyű megpróbáltatásból emelt fővel és emelt lélekkel kellett volna kikerülnie.*

ÚJ ÉLET 1971. október 15.

Börésisz

Írta: dr. Schweitzer József pécsi főrabbi
És látta Isten, hogy amit teremtett, jó. A XX. század embere, valljuk meg, kétségekkel olvassa ezt a bibliai híradást. Hiszen a mi évszázadunk nagyon sok e megállapítással fájóan ellentétes ténnyel fog majd az utókor számára hagyni. Mert igaz az, hogy a mi korunk a nem remélt, csodálatos tudományos eredmények kora, a rakéták, a számíterek, a penicillin, de Auschwitz és Hiroshima évszázada is!

Aligha lehet elmondani, hogy mindaz, amit a világban tapasztalunk, egyértelműen jó! A probléma nem a mi korunk sajátja. Felveti, de meg is feleli már maga a Tóra is. Mire a most megkezdett Öt Könyv zárófejezeteihez érünk, megtaláljuk a megoldást Mózes búcsúbeszédében, ahol ezt olvassuk: a romlás az övé? nem! Fiai hibája. (M. V.32.5.)

A felelősség az emberé, hogy mit tesz a világból, amely Isten szemében jónak tűnt az alkotás idején.

KLEIN K. GY. ÁRIEL

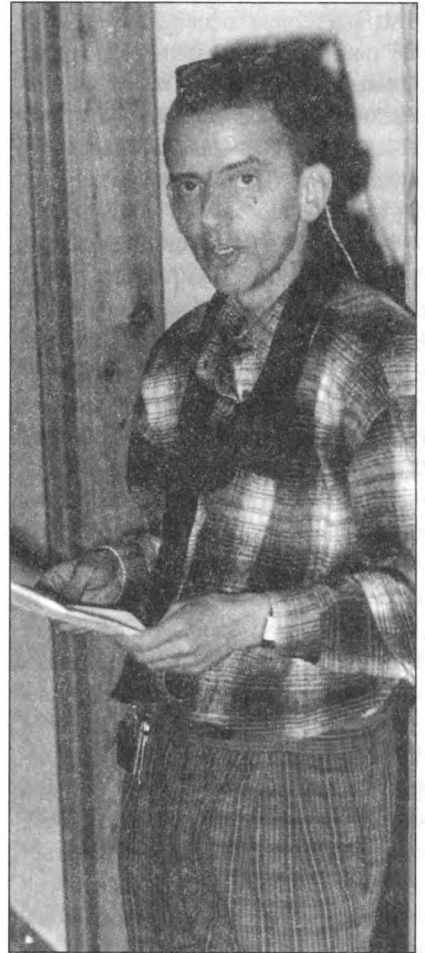
Emma és Eszter

Emlékszem, lassan harmincöt éve, hogy a két nagyanyám – egyik zsidó, másik katolikus – összefogott, s kibéreltek egy házat a Szabadsághegyen, hogy ott legeltesse az unokáikat... Gyerekkoromban nem értettem, miért mondták néha, összenevetve: „Ha ezt az Emma és az Eszter látnák!”... Mármint, hogy ők ketten ilyen békésen együtt cseresznyéznek... Csak felnőtt koromban tudtam meg, hogy mindkettőjüket a nagynénjük nevelte, vagyis a dédnagynénjeimről beszéltek, az egyik néni R. Emmának hívták, a másikat Löw Eszternek. Egyvalaki kötötte össze őket, aki később híres lett, Breuer Herbertnek hívták (Balázs Béla néven ismerjük ma). R. Emma beleszeretett Herbertbe (Bélába), aki viszont Eszter iránt rajongott... Emma néni nem örült ennek – addig békés könyvtárigazgató volt, norvégból fordított rendszeresen, sikeres regényei tantemjéből tisztesen megélt – és most egyszer csak megvadult, elkezdett antiszemita cikkeket írni... Valószínűleg a féltékenység, a csalódás feszültségét vezette így le. A nagyanyáim talán azon nevettek, hogy lám, lám, Emma néni mennyit dolgozott azért, hogy az ő gyerekeik – apám és anyám – ne találkozhassanak, hogy ne jöjjön létre ez a vegyes házasság. Gondolom, Eszter néninek is más elképzelése volt egy „rendes” házasságról... Bár a dolog nem ilyen egyszerű: Emma néni ugyanis élete végére visszatért fiatalabbkori, liberálisabb elveihez, sőt, néhány zsidó családot meg is mentett... Kérdés, hogy következett be ez a páfordulás? Nem

Ritók Emma, Löw Eszter

csodálom, hogy nekem nem említették ezt az egészet – a gyerek majd nem tud mit kezdeni ezzel, gondolhatták. Tényleg nem tudtam volna. Azt sem tudtam, mit jelent az, hogy zsidók vagyunk, zavart, hogy nem jelent ez a szó semmit... csak mindenki ideges lesz. A moderebb családtagok, hajtogatni kezdi, hogy „mindenki a majomtól származik”, az érzelmesebbek szipognak... Az a legenda, hogy a prágai „gólemes” Löw rabbi az őszünk, kifejezetten bosszantott – amikor erre terelte nagyanyám a szót (lényegében ő nevelt, mert anyám többnyire kórházban volt, nagyon megviselte, hogy apját megölték a németek), mindig úgy éreztem, hogy nem bízik bennem: hogy a „Magas” Löw rabbit, a Maharalt kell segítségül hívnia, mert én olyan nyeszlett és kis növésű vagyok. Azt hittem, azért hívják magasnak, mert magas, hosszú-ra nőtt... Megszoktam, hogy vannak dolgok, amiről senkivel sem lehet beszélni. Az anyám betegsége is ilyen volt... Meg az a bácsi, akivel kirándultunk, itt, a nyaralóban is meglátogatott, s állítólag börtönben volt... Meg, hogy az apám (akivel elváltak, úgyhogy ritkábban láttuk) állítólag a háború végén Prágában – ahol követségi tanácsos volt egy ideig – elásta a nagynénje, az Emma néni Naplóját, amiből fény derülne az igazságra... Tudtam, hogy a Pap bácsit (az Eszter néni papját, aki főrabbi volt, s furcsa neve volt, Manó, Imánuel) 90 évesen vitték a nyilasok Szegedről a pesti Téglagyárba, ahol aztán meghalt, s úgy képzeltem, hogy ha az Emma néni antiszemita cikkeket írt, akkor az ő halálába is besegített... Viszont az is igaz, hogy ekkor már nem írt több ilyen cikket, s valakit megmentett (az egyikük nevét is tudom, egy híres író lánya), s valaki elbújtatta Eszter néni is, meg a nagyanyámat, anyámat (hiszen a nagyanyám elvitt hozzá tizenöt évvel a háború után). Vagy mégis felelős Emma néni is a vézskorszakért? Akkor Anyu betegségeért (az apja meg-

A szerző (Fotó: Dunajszky Gábor)

öléséért) – sőt, az én évtizedes epilepsziámért is – „felelős”? Nem csodálkoztam végül, hogy a szüleim elváltak. Fiatalt felnőttkoromban viszont elhatároztam, hogy megtanulok csehül, mert megtudtam, hogy az R. család neve a finn halálisten, a Rittoka egyik változata – valójában ruszinok vagyunk tehát, azok pedig Csehszlovákiában laktak akkoriban... S persze, a prágai Löw rabbi is csehül lehet csak rákérdezni.

Tolmácsként helyezkedtem el, s hamarosan Prágába vezetett a kötelesség – nyaranta ugyanis Emma asszony egy itteni szállodában pihente ki marienbadi fáradalmait. Tudtam, hogy Eszter néni is nyaralt Marienbadban, kíváncsi voltam, van-e nyoma a találkozásuknak... Sikertelenül úgy intézni, hogy – csőrepedés miatt – felássák otlitém idején a szállodaudvart, s így előkerült Emma néni 45-ben „eltűnt” naplója, s nekem kellett a cseh hatóságoknak egy hivatalos fordítást készíteni.

Azt írja Emma néni: „Ezek a zsidó fiúk nem vesztek szem elől... sokat vitatkoztunk filozófiai és művészeti kérdésekről, s nem éreztették a férfi lenézését a nő iránt – mint a legtöbb keresztény férfi – ... etikai kérdésben pedig szinte döntő szavam volt köztük... A társaság szellemi vezetője, Lukács György... fölött... én a legtöbb joggal ítélek, mert jó barátságban voltunk, és nekem volt a legkesvesebb a csalódásom, amikor politikai szereplésével arcul ütötte saját etikai elveit. De az igazságot nem szabad megtagadni tőle. Egészen fiatal ember volt, mikor megismertem, egy szőkés-vörös, degenerált külsejű, finomkodó, de jómodorú, igen művelt és eszes zsidó... nem tartozott a Jászi-féle radikális zsumalisztikus tipushoz, hallatlan szorgalommal tudott dolgozni és ...talmudista rigorozitással tudott gondolkodni a filozófia problémáin. Berlinben megismerttem Ernst Blochhal, aki... szuggesztív erejével nagyon befolyásolta groteszkül komplikált és eredeti sémákkal (satanológia, eszkatológia, messianizmus) Lukácsot is, amihez hozzájárult gondolkodásuk fajbéli rokonsága is, bár... Bloch sohasem volt készen az örökös változás miatt, Lukács sokkal későbbnek látszott... bár az élet dolgaiban nagyon ügyetlen volt, csaknem félnéknek látszott... Egy asszony változtatta meg politikai felfogását: Lukács szerette a szépet a nőkben, a sznobságig... szerette az arisztokratikumot – és akkor elvesz egy határozottan proli megjelenésű nőt, aki amellet a legrútabb nő volt, akit valaha láttam, mongol halálfej arca... ijesztő, mégis ingerlő, kopott hajjal... Ezeknél az embereknél hiányzott valami egészen mély komolyság... önzetlenség és néma elmélyülés – bár önmagukat a legnagyobb gondolkodókhoz hasonlították – mint emberek, hiúak a gázolási mániáig...”

Furcsa volt ezt olvasni. Miért is kellett ezt elásni? Miért ne bosszankodhatna valaki a barátja rossz kiejtésén, vagy

hiúságán? Hiszen mondhatjuk azt is, hogy a „csélcsap francia”. Csak akkor lenne kínos, ha a sok évszázados csélcsap-franciázás végül franciaellenes tüntetésekre és tömeges francúzölésbe torkollna.

Elképzelem Emma nénit, ahogy a Kurhotel ablakán kinézve látja reggel a marienbadi zsinagógába sietni az Eszti nénit, persze még fiatal lányok mindketten. Haragszik rá, mert „lecsavarta” Herbert (Balázs) fejét. De kíváncsi is rá. Vajon mit olvasnak „ezek” a zsinagógájukban? A szótározáshoz szokott Emmának nem okoz gondot utánanézni az alapfogalmaknak: hogy a Teremtő (héberül „jehove” pont ezt jelenti, még pontosabban a „lenni” létige műveltető melléknévi igenévi alakja: „léteztető”, képzőt jelent) s a Lét Visszhangzói ők (hiszen a jehudi-zsidó szó meg ezt jelenti, legalábbis ez a legsemlegesebb fordítása), akiknek „legyen emlékeztető jelül – héberül a jel a cion szó” egy-egy nap a héten, egy-egy ruha, vagy étel...

Hisz még a vallástalanok is sejtik, ha baj van, egy maguknál – az egójuknál – nagyobb Erőhöz kell fordulniuk, s ezt érdemes „lejelezni” maguknak valahogy... És érdemes elvekhez – a Tanhoz, a Tórához akár – ragaszkodni, hiszen csak az önfegyelem szül tartós öntiszteletet... Bloch elmagyarázta Emma néninek, hogy milyen önkényesen nevezzük az atomokból, DNS-ből álló „én”t – önmagunkat – ennek – miért ne tekinthetnénk hát személynek (magunknál nem alacsonyabb rangúnak) a Kreatív Realitást, „aki” minden létezőben közös, tehát minden „uralkodik” – még racionális, logikus szemmel is...

Azt írja aztán Emma néni az előkerült Naplóban: „Az újonnan megismert fiatalok közül a legkellemebb és feltétlenül a legtehetségesebb Mannheim Károly, Lukács egyik tanítványa... a legkevésbé zsidós és elbizakodott. Lukács azzal a bizonyos „nyámmogó”, éneklő kiejtésével és szemmel látható hiúságával nem volt a többiek előtt szimpatikus... Én nem éreztem e tekintetbe sok különbséget közöttük, mindben megvolt az idegen faj jellege, Balázs Béla egyszer azt írta nekem: „...néha haragszom rá, gerinctelen, súlytalan, zsidó mivolta miatt.” Ezt egy nagyon ellen-

szerves tagról mondta, egy degenerált zsidó, idegbajos, nyafka, affektált, orrhangú – aki magát szakmája legnagyobbjának tekintette, s ez a nyálás zsidó, ez a nyavalyás idegköteg ez a kitevőszett hisztéria azt nyafogja orrhagyon előttem: »Hol az a híres magyar hősiesség?« Abban a percben azt hittem, felrobbanok, rávágtam az asztalra az öklömmel, és elkezdtem kiabálni, már nem emlékszem mit, ...de folytonosan vertem az asztalt az öklömmel, amit csak akkor vettem észre, mikor láttam, hogy mindenki rémülten néz rám... Később ez az ember Lukács és Balázs előtt is mentegette magát, hogy én félreértettem... nem beszéltem vele többet, később ő is részt vett a kommunizmusban... Balásznak később megírtam, hogy nem akarok tovább részt venni a Társaságban, mert nacionalista vagyok – ő azt válaszolta, »jobb híján ez a te társaságod is, ...miénk a nagy misszió, az új európai spiritualizmus országa.« Mit csináltam volna ezek nélkül? Talán öreg kisasszonyok és kopott tanítónők közé menjek? Ha ebből a társaságból kimaradok, senkim sincs többé. Pár évvel korábban Balázs még rossz néven vette tőlem, hogy regényem hősnőjét Gertrudnak kereszteltem, mert az nem magyar név... A későbbi Balászné egyike volt a legszimpatikusabb asszonyoknak, nem lévén zsidó, öntudatlan együvértartozást éreztem vele, s ő is megértette az úriasszony idegenkedését bizonyos dolgoknál. Legkésőbb Fülep Lajos lépett be a társaságba, Balászné miattam nem hívták meg, s tőlem tették függővé, hogy meghívják-e – nem foglaltam állást ellene. Elbizakodottsága, hazugsága, durvasága a »szép férfi« álarca alatt elkergetett volna a társaságból, ha a forradalom... nem idegenített volna el a többiektől is. Fülep a legügyesebben úszta meg a forradalmat, benne volt a kommunizmusban a többiekkel együtt, de utána... megtudtam, hogy az ellenforradalmárok kémje volt köztük. Hogyha a kommunizmus maradt volna diadalon, akkor ő ott is büszkélkedett volna, mint hű elvtárs... Később református pap lett, és falura költözött. Még sok szép szerep várhat rá... Nemrég megtudtam, hogy Olaszországba küldi a minisztérium, szóltam... egy ismerősnek, hogy milyen... de azt mondta, na-

gyon magasról pártfogolják... De akkoriban még semmiféle forradalmi tevékenységre nem gondoltak... Vagy csak előttem tudták ilyen jól eltitkolni? Mi azt hittük, egy nap vége a háborúnak és minden helyreáll, mintha mi sem történt volna."

„Később a forradalom hírei a beszélgetések irányát a politizálás felé tolják – mindig idegenebbé válnak társaim, vagyis a valóságban az eredeti idegenséget nem lehet vagy nem akarjuk többé leplezni. November 3-án megjelent egy felhívás a magyar intelligenciához... a nyugtalanság Balázsékhoz úzott, s a felesége köszönés nélkül rám támadt: »A zsidók csinálták meg a forradalmat, a magyar függetlenséget, nem a R-ek...« Balázs csitítgatja, végül felülkerekedem: függetlenségünket a háború teremtette, nem a forradalom... várjuk meg, mi lesz belőle, mielőtt a családomat szidod! Először álltam nyíltan szembe a zsidó–magyar ellentéttel. Kiderült, hogy egy aktív forradalmi társaságban vagyok... Teljesen váratlanul ért a felfedezés, talán régen nem voltam náluk... talán nagyon el tudták titkolni?"

Ezt sem nevezném „antiszemita” szövegnek: ha sok hugenotta-leszármazott francia lett volna az akkor alakuló forradalmi bizottságokban, bizonyára arra is megjegyzést tett volna mindenki. Nem mindegy, ki, mikor, hogyan mond valamit – hiszen az lehetetlen, hogy ne illessünk kritikával senkit, és ne használjunk soha általánosító népvégeket... Emma néni ráadásul tényleg kíváncsi volt a zsidókra – ahogy ő mondta, a „visszhangzókra”. Miközben ő reggel a naplójának sorait róttá, Eszter a templomban épp azt olvasta, hogy: „Istenem, óvd nyelvemet a rossztól, ajkamat a hamis beszédétől...” S folytatta (családtagjaival és a közösség tagjaival együtt, sok más városi és falusi visszhangzóval együtt, ahogy olvassák évezredek óta minden reggel, délben és este): „Lelkem maradjon nyugton, ha átkoznak is, legyen lelkem olyan, mint a por mindenki előtt!”... És tovább: „Legyen akaratod szerint, Teremtő, Felső Erő, atyáink istene, hogy ne keljen fel rám más ember irigysége, s ne irigyeljenek én másokat, hogy ne haragudjak ma és ne haragítsalak meg Téged, s ments ki engem a gonosz ösztönből – a büszkeségtől – s adjál a szívembe sze-

rénységet és alázatot...” És később azt is hallhatta Emma, amikor Eszter azt olvasta még a reggeli imában – nap mint nap, évezredek óta, sokmillió sorstársával együtt: „Mit panaszkodhatunk, mit mondhatunk, mit szólhatunk, mit szabadkozhatunk? Inkább vizsgáljuk meg és járjunk végére saját viselkedésünknek, és térjünk meg hozzád, aki kitarja jobbát, hogy befogadja a megtérőket!”

De Emma néni zaklatott szívét nem hatotta meg a zsidó szomszéd mindennapi könyörgése: „Egészen meg voltam kótyagosodva, de kezdtem érezni, hogy nem közéjük való vagyok. Mintha mindegyik érezte volna, hogy most ők jönnek, ők fognak szerepelni, uralomra jutni. Valami megváltozott a hangjukban, valami biztonság, ami kényelmetlen sejtésekkel töltött el: jóformán csupa zsidó körülöttem... Lehet, hogy egy idegen világ emberei vezetők lehessenek a magyar életben? Ezek a furcsa, bágyadt, degenerált külsejű százszor idegen emberek és a mi parasztjaink... Ha a magyar lelki diszpozícióra került sor, egyszerre fal volt közöttünk. Egyedül Lukács beszélt most is higgadtan, ő elítéli a papírbakancs-szállítókat, ha zsidók is, mint Rathenau... Hiszen szentnek kell lennie egy hivatalnoknak, ha a nyomorult fizetés mellett becsületes akar maradni... Később megírtam ezt a »Szellem kalandorai«-ban... Nemrég levelet kaptam Balázstól... föl se akartam bontani... magyarázkodik, mennyire egynek érezte magát a mezőn a székely katonafiúkkal s most mégis kiverik innen... Akik ezeket a borzalmas dolgokat okozták, számolniuk is kell róla...”

Nehéz dolga volt Emma néninek: Balázs hagyja, hogy bálványozza, aztán olyanokat olvas tőle (kiadott naplójában), hogy „Számomra Löw a legnagyobb tekintély, ha azt mondja, nem jó az írásom, felhagyok vele...” s az *Álmodó ifjúság* c. regényben pedig felismeri Löw Eszter alakját: „Igazi királynő volt...” – és mégis a megbocsátás érelyét várjuk el tőle, mikor ugyanez a Balázs a barátaival összeomlásba vezeti az országot (ha nem is szándékosan)? És Emma néni nyilván nemcsak a visszhangzók imakönyvét szerezte meg, hanem utánanézett a lexikonokban az imaversek szerzőinek, s eljuthatott hozzá a szóbeszéd (amiben nincs ok

kétkedni), hogy Eszti, a szegedi Löw rabbik lánya, unokája, a prágai nagy Löw rabbi utóda, aki viszont a X. századi Írás-magyarázó rabbi leszámazottja, a Rásié, aki a II. századi Szandelár rabbié a Talmudból, aki Ráv utóda. (kb. 220)..., hogy Eszti „igazi királynő”! Ráv-tól az a mondás származik, kérdés, hallhatta-e Emma, hogy „minden rossz alapja a gonosz nyelv” – és tudhatta-e, hogy Ráv meg Hilléltől ered, aki a még ezer évvel korábbi Dávid király testvérének, Siminek fiától... S bár a VI. században elégették a bizonyító okiratok II. századi könyvét a dávidi család körüli sokágú szekta-viták során, mégis minden nemzedékből maradtak fenn nevek, sőt könyvek... Királyi vér csörgedezik Eszter ereiben, neki, Emmának meg csak pár évszázadig – na jó, a XI. századig, a Bizánc kapuját betörő Botondig a családi szóbeli legendák szerint – nyúlik a családfája... Bosszantó: barátaival Emma a szellemi vezérségre áhítozik – s az a főköttös kislány, aki fejét lehajtva meggy apja oldalán az imaházba, magasabb szellemi rangot érhet el?

Végül mégis összebarátkozhattak. Lehet, hogy értesült róla, Eszter nem viszonozta Balázs érzelmeit. Balázs naplója szerint kikoszorúzták: „Hogy lehet ilyen gyerek... Mintha bemennék a boltba, s kijelenteném, nem szeretem a zöld színt, s a boltos mégis csak zöldet mutatna... – köszön el mosolyogva Eszti... s elmegy mellettem az egész Löw család, csodálkozó, gúnyos mosollyal néznek végig...” Emma megbocsáthatott, talán mégis szóba álltak, miközben vártak a keserűvíz-forrásnál sorbállva. Lehet, hogy Eszter mesélt Emmának a nagyapjáról, aki miatt Magyarországon többségi lett a magyar nyelv, hiszen a zsidókat rábeszélte a magyar nyelv használatára, talán mesélt XVIII. századi cadik őséről, a nikolsburgi Mose Löwről, aki szerint (mint Buber írja róla) „épp a vallástalanoktól lehet segítőkétséget tanulni, hisz ők, ha baj van, rögtön segíteni akarnak, nem vár-

hatnak a nem-létező Létezőre...”, vagy akár a prágai Maharalról, akit Messiásnak (felkentnek – mellesleg görögül „chrisztosz”, amiből a keresztény szó származik, ugye) szólítottak kortársai, hisz ők még tudták, hogy a gólem (a „báb”) a messiás teste, elmesélhette, hogy a Maharal szerint azért kerültünk az egyiptomi (Micrájimi, mely szó „szorongást” is jelent) fogságba, mert Ábrahám, amikor legyőzte az öt pogány királyt, nem térítette meg őket az egyistenhitre... Talán Eszter története megmozdítottak valamit Emma néni lelkében – s talán mégis engedte hatni magára az imaszöveget: „Ezért reménykedünk, örök Istenünk, hogy hamarosan meglátjuk ...hogyminden hús és vér Nevedet említse...”

„...hogya a világ gonoszai is feléd forduljanak, elismerjék és felfogják a világ összes lakói, hogy előtted kell meghajolnia minden térdnek, rád kell esküdniük minden nyelven... amint tanodban írva van: »Az Örökkévaló lesz az egész föld Ura, azon a napon egyetlen lesz az Örökkévaló és egyetlen a Neve.«” Valahogy képes volt megváltozni – lehet, hogy épp Eszti néni hatására, hiszen Emma megenyhül Naplója végén, s élete végén vállalva a veszélyt, zsidókat mentett a lakásán:

„Azt hiszem a kecskémet az mentette meg, hogy Jánosinak, jó ismerőseinknek szüksége van tejre, pici gyermeke miatt... nagy barátságban van Lukácsal... milyen különös most, hogy ezekkel az emberekkel igazán meleg közvetlenségben éltem azelőtt. Három gyereke is volt, kettő Lukácsé.”

Meghittebbé válik Emma néni hangja, még a végén Adynak lesz igaza, aki azt írta róla: „R. Emma lesz még embe-ribb is, ha egészen kirántja magát a magyar úri ideológiából.” „Eszembe jut (írja R. Emma), hogy Bloch gyakran mulatott Lukácson, mert azt állította, hogy előző életében francia márkí volt, selyem térdnadrágban... Mindenki ősóket keres magának... Szép-

anyám, Csiffy Rebekka a jelleméből hagyott rám valamit..., ami egészen az enyém: az örökös vágy valami más után, ami olyan fontossá tette az idegent az életemben... Jánosinének lehetek ugyan olyan tulajdonságai, amely arra utalt, hogy nem közénk való, mégis, nálam csak az emberi értékei számítottak.”

Ilyenekre emlékszem a Naplóból. Nem maradtam soká Prágában, eléggé felizgatott ez a „lelet” – azt mondják, este a szálloda bárjában felpofoztam egy dél-amerikai követtanácsost, aztán epilepsziás rohamot kaptam: persze elbocsátottak az állásomból. Évekig élttem még a bohém fiatal művész követelőző, önző, nem-kívántan promiskuus, nagyravágyó életét (a betegségem ürügyén eltűnte a család, hogy kirúgatom magam az állásaimból). Mondom, nem volt téma otthon a vallás (sokáig ez talán jogos biztonsági megfontolás volt, hisz már a korábbi nemzedékek kitértek vagy hitetlenkévé váltak), s csak egy furcsa véletlenek köszönhetően fordultam vissza a mértékletesség középpútjára: pár évtizeddel később megismerkedtem egy betért visszhangzóval, Goldával, aki később szerencsésen szerzett ösztöndíjjal elküldött Jeruzsálembe – ahol én is engedtem hatni magamra az imák szövegét, s magam is szinte megtérő, „baál tsuva” lettem... Ez persze már egy másik történet.

De nem jött volna létre, s nem mesélhetném a gyerekmek, ha előbb a maga harcát Emma néni – és sok-sok kitartóbb társa – el nem veszíti. Nem értesülhettem volna Emma és Eszti néni találkozásáról Marienbadban, ha a világban az évtizedes szorongó némaság leple szét nem szakadozik, hogy megláthassam, másnak is sikerült „elfordítani a gonosz ösztönt”, érdemes hát talán nekem is megpróbálni. Ha a „zsidófaló” Emma néni képes volt a bajban segítséget nyújtani zsidó „ellenségeinek”, akár egyetlen kecskéjét odaadva – talán számomra sem lesz lehetetlen és örömtelen, haszontalan foglalatosság betartani azt a néhány „emlékeztető jelet”, talán nem lehetetlen gyanakvás helyett megértéssel nézni a „túlani” (ezt jelenti a „héber” szó) ősóket, s lenyelni a bosszúságot, ha az asszony leküld tejért, tévézés helyett... Mert végül is csak er-

ről az egyről van szó. Apró bosszúságainkat szeretjük másra vetíteni – szülőre, házastársra, a szomszéd népre...

Nem véletlenül hangsúlyozzák a bölcsék (Dávid, Ráv, Rási, a Maharal), hogy „a hiábavaló gyűlölködés” miatt pusztították el a Templomot, s száműzték a visszhangzókat... A zsidók egymás közötti gyűlölködése is mindennapos, tudjuk, hogy is lehetne ez másképpen? Hiába olvassuk az előírt szöveget, hogy „Ki az igazi hős? Nem az, aki városokat győz le, hanem aki önmaga rossz ösztönét legyőzi” (Salamon, Példabeszédek), s hiába mondjuk naponta, lefekvéskor, háromszor egymásután: „Indulatotokban se vétkezettek, fekvőhelyeteken mondjátok magatokban és nyugodjatok meg!” Emberek vagyunk. Egyszer jól, egyszer rosszul oldjuk meg a dolgainkat. Átlagosak vagyunk tehát. „Ne vigy miniket se bűnbe, se vétségbe vagy kihágásba, se kísértésbe, se gyalázatban, s ne engedd, hogy a rossz hajlam erőt vegyen rajunk: tarts távol minket rossz embertől, hamis barától, hadd tartsunk ki a jó hajlam mellett, hajtsd természetünket szolgálatodba... Hisz mit érünk mi, mit ér az életünk, a jóságunk, igaz voltunk, segítségünk? Mekkora az erőnk, a hatalmunk? Mit mondhatunk előtted, örök istenünk, őseink Istene, hisz mind a hősök semmit sem émek előtted, a hírességek mintha nem is léteznének, a bölcsék tudatlanok, az okosak esztelenek, mert tetteik nagy része semmis, teljes életük hiábavalóság, és az ember semmivel sem több az állatnál, mert minden hiábavaló.” Emma nem olvasta, nem visszhangozta ezeket a bölcs mondasokat naponta, hogyne háborodott volna fel a volt barátai bőrkabátos különítményesein? Hogyne csapkodta volna az asztalt? Honnan tudta volna, hogy ez a harag hová vezet később?

Persze nem kell eltűlni a vallásosságot sem, nehogy már Emma néni bosszankodásai miatt kelljen „bizonyítanom”. Nagyanyám – az Eszti unokahúga, amikor a másik nagyanyám (az Emma húga) el akart vinni gyerekkoromban a katolikus templomba, mindig azt mondta: „egy zsidó ne legyen keresztény, egy zsidó legyen buddhista...” És folytatják a cseresznyemagozást, befőtnek lesz.

Ha ezt az Emma és az Eszter látná...

Szeizmográfok és betelepülők

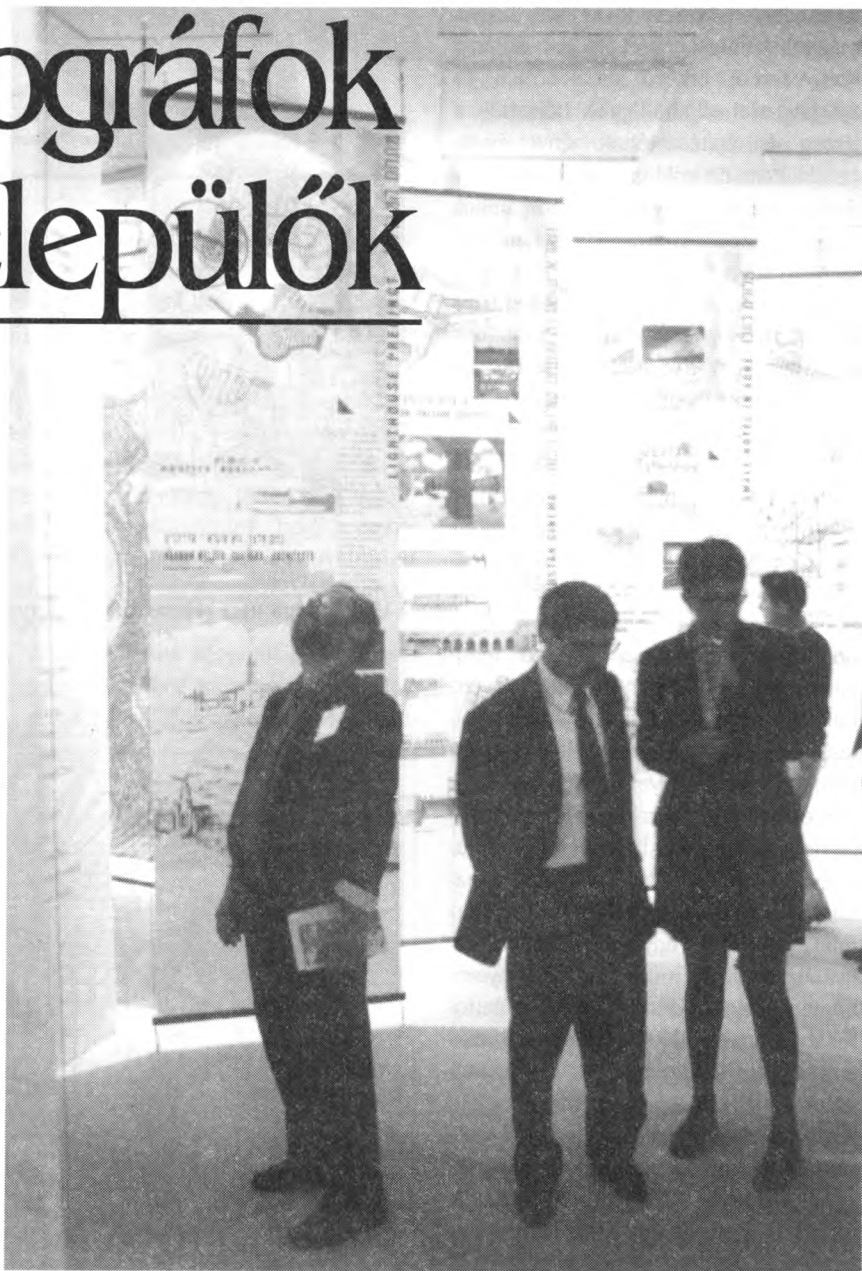
Izraeli építészet a Velencei Építészeti Biennálén

Az idei, immár hatodik építészeti biennálé éppen lapunk megjelenése előtt néhány nappal nyitotta meg kapuit Velencében. **Hans Hollein** építész világsztár, a nemzetközi kiállítás osztrák főkurátora ezzel a mottóval szabott irányt a bemutatott anyaggal való találkozásnak: „A jövő érzékelése – az építész mint szeizmográf.” Az izraeli pavilon a kiállítás egyik szenzációja. Éppen azért, mert amíg a világon szinte mindenütt a visszafogott gazdasági növekedés eszméje korlátozza a településfejlesztést, Izraelben a rendkívül jelentős arányú új alija kifejezetten igényli az erőltetett ritmusú fejlesztést. Amikor **Herzl** és társai – közöttük a Magyarországon is építő **Oskar Marmorek** – hazatértek a majdani zsidó államot feltérképező cionista expedíciójukról, egy olyan, az európai art deco és a kis-ázsiai régió formavilágát ötvöző építészetben gondolkodtak, amely igen hasonlított az angol birodalom korai modern gyarmati építészeti törekvéseire. De végül ezt az elméleti stílusirányzatot a valóságos új hazában már felváltotta az építészeti modernizmus.

A velencei Izraeli pavilon harminc építész terveit, városrekonstrukciós eszményeit vagy problémafelvetéseit, azoknak a gyakorlatban is megépített alternatíváit mutatja be. Korszerű infrastrukturális megoldások, több ezer éves városok és a semmiből kinőtt modern települések ugyanazt a kérdést teszik föl az izraeli építészeknek: kiala-

kulhat-e önálló arca egy sokféle kulturális gyökérből származó népességű ország építészetének, mit kezdjen a meglévővel és hogyan építse föl az eljövendő teremtett környezetet. A század első felében a jórészt Közép- és Kelet-Európából Palesztinába érkezők, beleértve az építészeket is, az internacionális modernizmus új formanyelvét hozták magukkal. Ezt használták az új haza, az új település, az új otthon létrehozására. Észak- és Dél-Amerikát leszámítva, sehol olyan arányban nem került a települések szerkezetébe a modernista eszme építészete, mint itt. Olyan egyöntetűen modern stílusú települések, mint például Tel-Aviv vagy Netanya, alig akadnak a világon.

A belépőt a félhomályos belső térben egy falra festett, színpadias fényvel kiemelt, próféta jelmondat fogadja. A német építészeti expresszionizmus egyik óriása, a Berlin környéki futurista Einstein-torony, majd a jeruzsálemi Hadasza Kórház tervezője, **Erich Mendelsohn** 1940-ben így fogalmazott: „Palesztina ma a legmodernebb civilizáció és a legősibb kultúra egyesülésének jelképe. Ez az a hely, ahol az értelem és a látomás, az anyag és a szellem találkoznak. Ebben az elrendezésben, amelyet ez az egyesülés kínál, az arabok és a zsidók, egyazon szemita népcsalád tagjai, egyformán részt vállalnak.” A történelem mégsem így alakult. A modern zsidó állam építészete nem

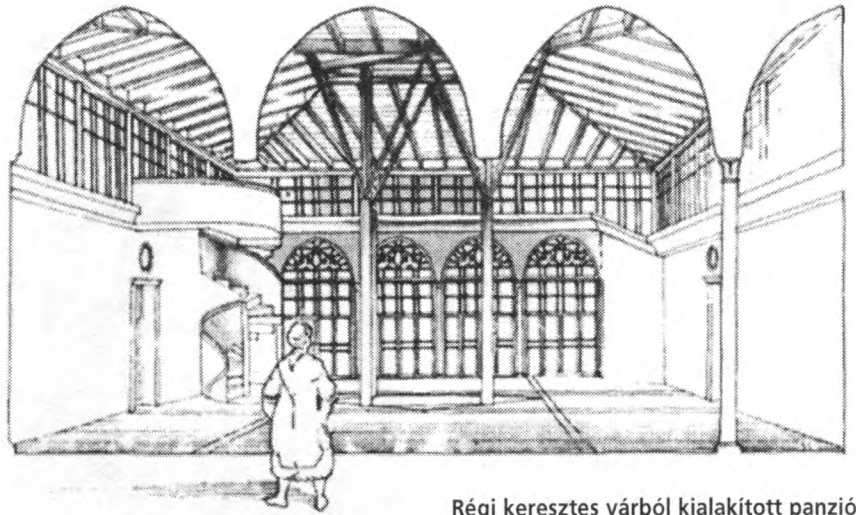

teljesedhetett ki a zsidó és arab hagyományok kettősségében. Mégis, az arab környezetből érkező észak-afrikai és nyugat-ázsiai alijahullámok behozták a térség népi építészetének igényét és tapasztalatait. Ez sokban megfelel a modernizmussal szemben álló organikus építészet szókészletének, ugyanakkor kiemeli azt a fogalmat, amelyet a pavilon ideológusai, **David Guggeheim** és **Omri Eytan** építészek, az internacionális stílusokkal szemben mint lokalizmust határoztak meg. A kortárs izraeli építészet, a modernizmus ideológiájának halványulásával, egyre inkább integrálta ezt az irányulást. Sokan a helyi diktálta formavilágot helyezték előtérbe az univerzális, geometrikus megoldások ellenében. Itt tartottak, amikor egy szűk évtizede Nyugatról nemcsak a posztmodern építészet érkezett meg, hanem több százezer egykori szovjetunióbéli zsidó – köztük nagyszámú építész – is. Ez az egyszerűnek egyáltalán nem mondható folyamat a pavilonban (tervezője **Ori Abramson**) sejtelmes gomolygásban válik látomássá. A félhomályban nyilvánvalóan valami titokzatos dolog születik, lebegő vásznakon mint vitorlákon, egy-egy rafináltan irányított fényugár mutatja a rájuk nyomtatott vázlatokat, tervrajzokat, épületfotókat. A tervek Akko, Názáret, Jeruzsálem egy-egy épületére, illetve városrészére vonatkoznak, valamint az ország közlekedési rendszerére, utakra, autópályákra, csomópontokra, repülőterekre. Az ősi városokban a városrehabilitáció és a funkciókeresés együtt választja meg az épületek régi-új lehetőségeit. Az akkói világítótorny, az egykori szerrájban elképzelt kulturális-oktatási központ, az új szállodák és az óváros korszerűbb átfogalmazása egymástól időben távol eső kultúrák összehangolásáról szól. A központi terek, parkok, találkozási pontok átgondolása viszont a mai izraeli társadalom multikulturális karakterét képezi építészeti formákká – mondaná egy hűvösen tárgyilagos tudósító. De nem csupán ennyiről van szó. A világ építészeti trendjei egyelőre nem találják a keresett utat. Izraelben viszont ma az építészet nem csupán hi-tech iparág vagy stílisztika, hanem ezeknek a megközelítéseknek is válszt ígérő lét- és identitáskérdése.

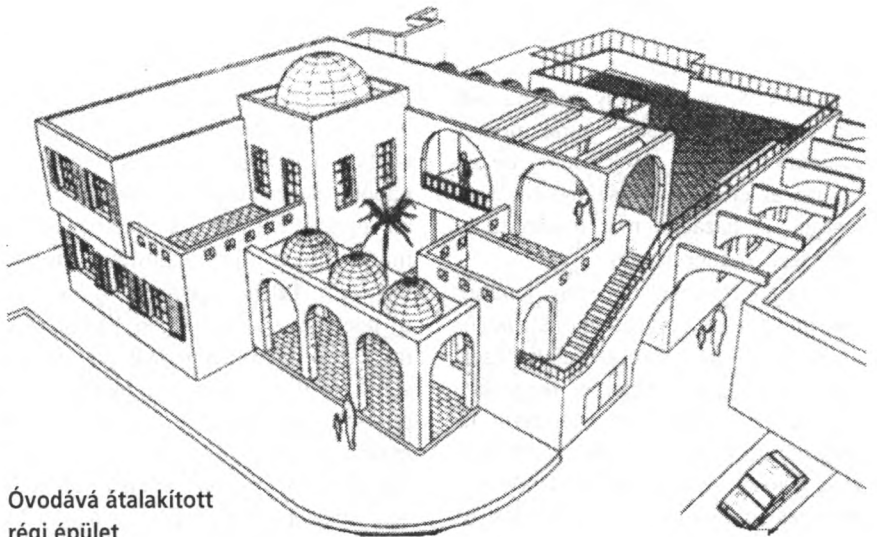
Szegő György

A VI. Pál pápa utca rekonstrukciós terve (Názáret)

Régi keresztos várból kialakított panzió

Óvodává átalakított régi épület

Könyvespolc

Egy nem hasadt világ

(Martin Buber:

Haszid történetek I-II.,

fordította: Rácz Péter;

Atlantisz Kiadó, 1995;

478 és 402 oldal;

1995 forint)

(„A történetet úgy kell elmesélni, hogy segítsenek vele az embereknek”)

(„Aki azt állítja, hogy a Tan szavai és a világ szavai különböző dolgok, az istentagadó.”)

Szellemi életünk régi adósságát törleszti a kiadó azzal, hogy – a judaizmus több alapvető művének (Scholem, Philón; Buber: A Próféta hite) kiadása után – az olvasó kezébe adja – bár a negyvenes években Pfeiffer Izsák fordításában már megjelent néhány a történetek közül – a *Haszid történetek* teljes magyar fordítását. Buber hároméves korától Lembergben élő nagyapja nevelte – akinek széles körű műveltsége és mély vallásossága alapvető hatással volt Buber fejlődésére –, s nyaranként sok időt töltött kisebb városokban. Itt találkozott először a kelet-európai zsidóság meghatározó szellemi-vallási irányzatának, a *haszidizmusnak* követőivel.

A haszidizmus megteremtője **Jisra-el ben Eliezer** (1700–1760), Baal Sém Tov (a Név Ura), akinek működéséről szóló történetek képezik a haszid legendárium első darabjait. Baal Sém a titkos isteni név ismeretében gyógyította az embereket, s hajtott végre csodás tetteket. Az őt követő haszidok (jámborok) generációinak sora aztán újabb és

újabb csodarabbik, a caddikok (igazak) tanításait és tetteit követve és áthagyományozva hozták létre azt az élő hagyományt, amelynek Buber több írását is szenteli.

Buber nem a történész távolságtartásával viszonyul e hagyományhoz; bevallottan működni engedí saját, a judaizmusról vallott felfogását. Azonban hozzá kell tennünk, hogy a haszidizmus szellemisége egyértelműen áthatja Buber saját filozófiai munkásságát.

A haszidizmus központi gondolata a léleknek Istenhez tapadására és ezáltal a megélt élet megszentelésére való tö-

Martin Buber Haszid történetek I.

Atlantisz
A

rekvés. A buberi dialógusfilozófia szavával élve: a viszonyban állás mind teljesebb, mind lelkesültebb átélése. Buber máshol maga állítja párhuzamba a haszidizmust a Zen, a Szufi, illetve a ferences hagyomány törekvéseivel, ám a lényegi különbséget abban adja meg, hogy a haszidizmus egyértelműen a *természeti és társadalmi világ terepén* látja megvalósíthatónak és megvalósítandónak ezt az életfeladatot. Az isteni üzenetet az emberi közösségeken, a családon, a teremtett világ egészén ke-

resztül kell szétsugározni, ám mind-ezekben magukban is ott rejlik ez az üzenet.

(*Mesélik, hogy nagyon meredekek annak a hegységnek a csúcsai, amelynek lánkái Jisraél ben Eliezer lakott. A magányosság óráiban ilyen hegycsúcsokra szokott fölkapaszkodni, hogy ott időzzön. Egyszer oly mély révületbe esett, hogy nem vette észre az előtte tátongó hatalmas szakadékot, midőn lábát fölemelve éppen továbblépni készült. A szomszédos hegy azon-*

Martin Buber Haszid történetek II.

Atlantisz
A

ban hirtelen ott temett, szorosan a másikhoz nyomult, és a Baal Sém továbbléphetett.)

A caddikok feladata, hogy a világot járva mind több emberek juttassanak az isteni tűzből. Igaz voltuk nem egy egyszeri esemény révén nyer igazolást, hanem egész életük és tanításuk által. Ám a caddik nem magányos askéta, küldetését nem teljesítheti be tanítványai nélkül.

A caddikok és a haszidok tehát csakis együtt képesek a tan beteljesítésére, s Buber saját szavaival élve „e könyv... a caddikok és a haszidok érintkezésének dokumentációjaként olvasható”. Minden egyes darab önálló üzenettel bír, mégis hordozza a legendaszövedék egészének jelentését is – ahogy az élet minden mozzanata, apró részlete is a kinyilatkoztatás hordozója lehet s arra vár, hogy felvétessék a kinyilatkoztatás megszentelt jelei közé. A haszidok fel-

adata az, amit az *Én és Te*-ben a következőképpen fogalmaz meg Buber: „Az ember csak akkor felelhet méltó módon az Istennel való viszonyra, melyből részesült, ha ereje szerint, mindennap mértéke szerint megvalósítja Istent a világban.” Isten kedvében jámi annyit jelent, hogy tudatában vagyunk, mindannyiunknak kitüntetett feladata van a világ megszentelésében. Az Istennel való kapcsolat lényegi jelentése éppen az, hogy ne a világ ellen, hanem a világgérvé tevékenykedjék az ember. Ahogy az *Én és Te*-ben olvashatjuk: „Aki igazán a világhoz indul, az Istenhez indul.” Ez nem azt jelenti, hogy az emberek át kéne adnia magát az isteni lélektől távol tartó erőknél, éppen ellenkezőleg: küldetése abban áll, hogy ezeket az erőket is igyekezzék megszentelni.

(„...az evilági ember szolgálata egészen a halála órájáig nem egyéb, mint hogy újra és újra megküzdjön az idegen dolgokkal, és azokat újra és újra az isteni név sajátossága szintjére emelje.”)

A világ tehát, amelyet e történetek elénk tárnak, nem hasadt világ. A viszony ténye és lehetősége az, ami segíthet megszabadulnunk a hasadtság nyomasztó érzésétől, s az élet ajándékai fölött érzett öröm, az Isten iránti hála érzésével tölthet el bennünket. Ebben a világban Istennel találkozni nem rettenet. Isten és ember egymás partnerei. „A viszony: kölcsönösség.” E kölcsönösség kockázatának felvállalása mindannyiunknak személyes felelőssége, senki – még egy caddik sem – vállalhatja át tőlünk. Az ő feladata az, hogy újra és újra felvillantsa szemünk előtt az isteni lángot. Haszidságunk – jámborságunk – éppen abban áll, hogy vállalva ezt a kockázatot, szívünk minden erejével átadjuk magunkat e kölcsönösség örömeinek. Ekkor ez az öröm már jutalmunk is lesz egyben.

(A mezricsi Maggid mondta: – Minden zárhoz tartozik egy kulcs, amely illik bele és nyitja. Azonban vannak olyan erős tolvajok, akik kulcs nélkül is ki tudják nyitni a zárat: feltörik. Ugyanígy fölfedhető a világ minden titka a hozzá illő különleges elmélyültséggel. Isten azonban szereti azt a tolvajt, aki feltöri a zárat: ez az az ember, akinek meghasad a szíve Istenért.)

Losonczi Péter

Újra kinyílt a mesedoboz...

(Benedek István Gábor:

Brooklyn.

Sík Kiadó, 1996, Budapest,

174 oldal, 598 forint)

1994-ben a Dan Könyvkiadónál megjelent a *Komlósi Tóra* című kötet; a még ma is gazdasági újságíróként dolgozó szerzője alig másfél év elteltével újra kinyitotta mesedobozát, és egy újabb kötetre való történetet talált benne. Ezek az elbeszélések témájukat és hangvételüket tekintve „meseelődeikhez” képest alig változtak, a történetek kisebb részben a háború-, illetve az azt közvetlenül követő időszakban, többségükben pedig az 1950-es években játszódnak. Már a *Komlósi Tóra* című kötet megjelenésekor is túlzottak voltak azok a kritikus hangok, amelyek az írásokat – Sólem Aléchem, Singer vagy Malamud műveivel párhuzamba állítva – jóságos nagyapói mesékhez, a népmesék meghitt hangulatú világához hasonlították, némileg félrevezetve a lírai, familiáris, néhol anekdotikus hangtól.

A *Brooklyn* című új kötetben a *Négy perzsaszőnyeg* és a *Zongora* című novellák némileg elkülönülnek a könyvben szereplő többi írástól, hiszen míg azok az 1950-es években a helyüket kereső és nem találó zsidó kisemberekkel foglalkoznak, ezek a háborút közvetlenül megelőző években, illetve Bergen-Belsenben játszódnak.

A *Négy perzsaszőnyeg* története nem nő túl azon az igen sok helyütt felbukkanó történettípuson, amely „az emberség a pokolban is megmaradt” tételét igyekszik bizonyítani. A *Zongora* című elbeszélés a kötet alapproblémáját és a többi novellában válaszra váró kérdést először teszi fel, megadva a könyv alaphangulatát: miképpen maradhat önmagához, elveihez, hitéhez hű valaki, ha a történelem megtagadja tőle a választás és a döntés lehetőségét? Le-

het-e szemet hunyni olyan tetteink fölött, melyeket a történelem pillanatnyi történései kényszerítettek ki? A történetben dr. Gáti Dezsőné – született Fried Irén – az újonnan Tótkomlóásra került zongoratanámó élete értelme, feladata a zongoratanítás. De a faluban nincs kit tanítani, a zsidó családok elzárkóznak a lehetőségtől, csak a tehetős szlovák gazda járhatja a lányát *klem-pírozni*. A kislány teljes tehetségtelensége kudarcba vitte azt az iskolai ünnepeket, mely a zongoratanámónek tanítványa révén az egyetlen bizonyítási lehetőséget adta volna – az akkor őt kivetni akaró magyar haza és az asszony zongoratanári képességeiben kétkedő falu ellenében is. Az ünnepséggel együtt Fried Irén zongoratanámó is megbukott. Ő még képes arra, hogy bukásában is hű maradjon önmagához, levonja a tanulságot és a zongoraleckéket hirdető táblát örökre leveszi a falu utcájából. Így ő kivételnek számít, a további novellák hőseivel összehasonlítva, akik a történelem által rájuk kényszerített helyzettel nem tudnak hasonlóképpen elszámolni. Ők „átmeneti” személyiségeket alakítanak ki maguknak, mintegy túlélési stratégiaként: Szegőként Schwartz helyett, míg újra azok a zsidók nem lehettek, akik valaha voltak.

Szimbolikus jelentőségű az *Élijáhu próféta pohara* című novella képe: Szegő – az egykori Schwartz – részegen, ájultan a disznóól falánál (amit azért épített, mert a koncentrációs táborból hazatérve mindig attól rettegett, hogy éhen hal) felhalmozott téglarakáson álmot lát, megjelenik neki Élijáhu próféta, hogy a teljesen vallástalanná lett embert odavezesse a peszachi asztalhoz. Akár a novellák mindegyikét jellemezhetné e kép. Hol voltak és mit csináltak a háború után a „láthatatlanná lett zsidók”, a származásukról szándékosan elfelejtkezők, az átváltozottak, a meghasonlottak, és kik voltak azon kevesek, akik ha szükségszerű kompromisszumokat kötve is, de ragaszkodtak a hitükhöz? Vajon meddig lehet erkölcsi meghasonlottság nélkül megtagadni származást és hitet? A novellák egy-egy példával válaszolnak ezekre a kérdésekre.

Eisenberger Salamonból, a bodrogközi jesiva nagy reményű tudós rabbije-

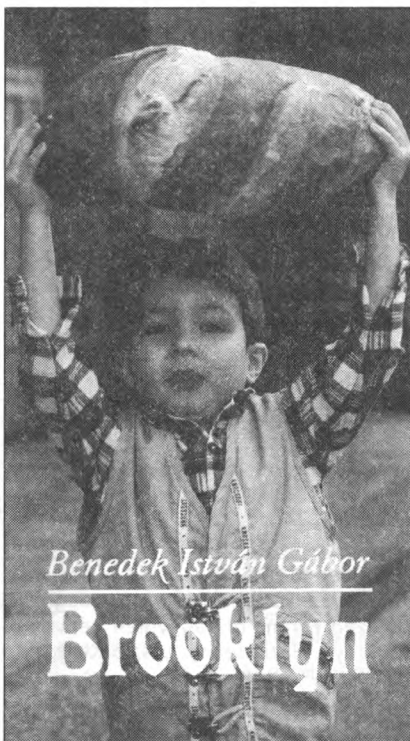
löltjéből a háború után hamarosan házasságszédelő lett, hiszen a leendő asszonyaiból kicsalt vagyonok garanciát nyújtottak arra, hogy majd Brooklynba kerülhessen és ott letelepedve „igazi” zsidóként éljen; addig is: *„Most így kell élni, hát így élek. Ami külsőleg történik velem, az nem velem történik. Én belül vagyok én.”* (Brooklyn.)

A háború előtt Spitzer Ferenc életművész volt, most mégis kénytelen behódolni az új divatoknak, és egy havi fixet adó állást kap. Ő az örök „csereszabatos” alak, az a kisember, akit az események úgy sodortak magukkal, hogy mire észbe kapott, már az ÁVH hitközséghez „kihelyezett” besúgója volt. Paradox módon éppen e beosztása révén kerül vissza a zsidó valláshoz. A novelláskötet többi szereplőjéhez hasonlóan ő is ugyanazokkal a szavakkal tagadja el önmaga előtt, mit is tesz valójában: *„Magában azt hajtogatta, hogy ő kívül van az egészen, nem is vele, hanem mással, talán az alteregójával történik meg a dolgok.”* (Spitzer.)

Egy utolsó példaként emlitem Székely Tamást, a *Brisz* című novella főhősét, az újonnan kinevezett főosztályvezetőt, aki jobbnak látta, ha egy időre elfeledkezik arról, hogy ő zsidó; pontosabban csak szeretné ezt tenni, míg véletlenül bele nem keveredik egy orosz katonatiszt fiúgyermekének titokban véghezviendő briszébe. A meghívottakra hiába várva szembesül önmagával: *„Májn brider, én tudom, hogy mind itt vannak. Az egész minján. Csak a félelemtől most nem látszanak. Vannak ilyen buta zsidó varázslatok.”*

A novellák tehát így mutatják be, hogy hol voltak az ötvenes években láthatatlan zsidók.

Benedek István Gábor, mint az az előbbiekből is látszik, igen szoros gondolati-tartalmi egységet valósított meg a novellákban. Ez az egységesség és összefogottság a stílusra már korántsem érvényes. A szerző egy rövid műfaji formát – a novellát – választotta ki arra, hogy nagyon sok mindent mondjon el. Célja nem kevesebb volt, mint az ötvenes éveknek egy társadalmi közegben – a zsidó kisemberek világában – lecsapódó hangulatáról, félelmeiről és általában az egész léthelyzetről körképet és teljes látteletet adjon. Minden egyes novella annyi történésanyagot

Benedek István Gábor
Brooklyn

sűrít magába, hogy abból akár egy kisregény is kikerekedhetne. Novellisztikus formában ezt a tömény élményszerű anyagot csak úgy lehet elhelyezni, hogy a történetek háttérben álló lélektani motivációk, belső indítékok nem kerülnek kidolgozásra. Furcsa például, hogy egyetlen szereplő arcát, megjelenését, az őt körülvevő környezetet sem tudjuk magunk elé képzelni. Az elbeszélés, a mesélés kényszere e rövid műfajban így lehetetlenné teszi a pontos és plasztikus jellem- és környezetábrázolást. A történet gyorsabb előrehaladását, gördülékenységét biztosítja a köznapi beszédet imitáló nyelvhasználat. Azonban ezek az erős köznapi fordulatok, néhol durva kiszólások nem fémek meg a hangvétel túlnyomórészt lírai hangulatával. Külön-külön ezek teljesen elfogadhatóak lennének, de egymás mellett állva kioltják és megkérdőjelezik egymás hatását és hitelét. Például: *„kiesik a szoknyájából a Schwartz kölykök nagyfenekű anyja”,* majd néhány sorral lejjebb: *„Arról, hogy egy angyal elrepült fölötte, s szárnyával megsimogatta gyöngyöző homlokát, még a felesége előtt is mélyen hallgatott.”*

A célzatos fennköltesség hamis és üres pátozt eredményez, és az alábbihoz hasonló részek teljesen idegenek a novellák hangvételétől, szinte idegen teszékként lökik ki magukból ezeket a so-

rokat: *„Nemsokára elvittek bennünket a Hannover melletti Bergen-Belsenbe. A pokolban töltött hat hónapról most ne essék szó, csak Róla emlékezzünk meg, aki áldássá nemesíti az átkot. Az Örökkévalóról”,* illetve: *„Ne feledjük, mindez 1956 tavaszán történt, mikor – ki tudja, honnan – vidám sárgarigók keveredtek elő, s lepték el nagy rajokban a kecskeméti kerteket.”*

Az elnagyolt környezet- és lélekábrázolás hiányának tudom be azokat a részeket, ahol a kívánt hatás elérése érdekében az olvasót a novella végén egy eltúlzott erkölcsi tanulsággal kell ellátni, illetve kárpótolni. Ez a befejezést pedig sok esetben hatásvadásszá és a történektől idegenné teszi.

Az elbeszélő a szövegben állandóan érzékelteti a jelenlétét, kikérdezi a szövegből, az olvasónak kommentálja az elhangzottakat, vagy értékeli az eseményeket, megmagyarázza az idegen szavakat. Ez a mindentudó mesélő pozíciója, a tanúé, aki már jó előre tudja a történet folytatását, és szemtanúként létevel hitelesíti ezek „megtörtént” voltát.

A mesélésbe nagyon belefeledkezik az ember. Mindig tudnia kell, hol kell abbahagynia az elbeszélést. A szerzőt is túlságosan elragadja olykor a mesélés heve, és nem a kellő időben hagyja abba az írást; így jó néhány utolsó bekezdésről jobb lenne elfeledkezni, például: *„Reggel pedig dr. med. univ. Gáti Dezsóné, született Fried Irén, elment a község háza elé, és saját kezével leszerelte, lecsavarozta a táblát, amely szerrint vonzó feltételekkel zongorázni tanít kezdőket éa haladókat. De éppen három év múlva megbánta ezt a tettét. Anyaszült meztelenül állt egy belül kintű nőn szigetelt, bádofgalú zuhanyzó előterében, valahol Lengyelország déli részén. Eszter lánya izzadt kis kezét fogta, s arra gondolt, mégiscsak kár volt leszerelni azt a táblát. Ha békén hagyja, legalább marad valami emlék utána Tótkomlóson.”*

A műfaji keretek megváltoztatásával, a stilisztikai eszközök, az elbeszélés mód kidolgozottabbá és mélyebbé válásával, ugyanazt a történésanyagot véve alapul, megvalósulhatna Benedek István Gábor akár azon célja is, hogy regényt írjon az ötvenes évek magyar zsidóságáról.

Török Petra

(Folytatás a 2. oldalról.)

és szotyit ropogtatva, sört kortyolva) vagy baráti társaságban politikailag korrektül (hiszen nem hallja senki) cigányozik. S ez annak köszönhető, hogy problémáinkat nem beszéljük meg, álláspontjainkat nem tisztázzuk s a nekünk nem tetsző véleményeket száműzzük a közéletből.

A politikai korrektség képviselői elértek céljukat: ami nem látszik, az nem létezik.

Novák Attila

Nem Homonnaiék

A Szombat 1996. januári számát csak most olvastam. *Történelem üveg-negatív* címen Lózszy Tamás aláírással Homonnai Nándor makói fényképészről írnak. Erre szeretnék néhány mondattal reflektálni.

Én mint kezdő fényképészegéd 1943 októberétől 1944 májusáig dolgoztam a Homonnai-műteremben. Akkor azonban már Róth László fényképész bérleményében működött a fotó-

műterem, mert az eredeti tulajdonos a harmincas években meghalt. Homonnai Zoltán akkoriban Kecskeméten, a Fantó műteremben volt alkalmazásban. A közzétett családi kép nem ábrázolhatja a Homonnai családot, mert a családfőnek három gyereke volt, két lány és a Zoltán nevű fiú. A Róth család tért haza a deportálásból, és néhány évig ők üzemeltették a műtermet, amikor is alijáztak.

Tisztelettel

Lusztig Imre

fényképész, nyugdíjas kispáros

Októberi programok

Bethlen Téri Oneg Sabat Klub

A klub címe: VII., Szinva utca 1.
A programok 19.30-kor kezdődnek

Október 12.

Szezonnyitó zenés klubest. Vendégek: **Dinyés József** énekes; **Sipos Mihály**, a Muzsikás együttes tagja.

Október 19.

Mi újság a zsidó világban?

Október 26.

A zsidóság és... I. rész. A zsidóság és az okkultizmus.

Október 27.

A zsidóság sorskérdései c. szeminárium első előadása. Előadó **dr. Engländer Tibor** és **dr. Bódog Gyula**. A részletes tematikát lásd az okt. 15-i Új Életben.

Bálint Zsidó Közösségi Ház

VI., Révay utca 16.

(A programokból helyhiány miatt csak szemelvényeket közölhetünk. A teljes program megkapható a házban. A *-gal jelölt programokra belépődíjat kell fizetni.)

Október 12., 19 óra

Indiai est a *Calcutta Trió* koncertjével. Tánc, ruhabemutató, jógabemutató, ételkóstoló, előadás a jóga és a zene kapcsolatáról.

Október 13., 15 óra

Jé, a számár zöld? Gyerekdelután 5–12 éves gyerekeknek Chagall képeinek szellemében.*

Október 13., 19 óra

Az egyéni pszichoterápia alapkérdései. Popper Péter előadás-sorozata.*

Október 14., 19 óra

Zene és gondolatok Chagall képeihez. Házigazda: **Schöner Alfréd** főrabbi és **Bognár János** színművész.

Október 15., 17.30

Könyvbemutató. **Susan Varga** (Ausztrália) *Hédi és én* c. önéletrajzi ihletésű családtörténetét bemutatja: **Kőbányai János**, **Berényi Gábor**, **Benedek Mihály** műfordító és a szerző.

Október 16., 19.30

Gyökerek közel és távol. Vendégünk: **Köszeg Ferenc** országgyűlési képviselő és lánya. Háziasszony: **László Klári** szociológus.*

Október 17., 18 óra

Filmklub. **Perlaki Tamás** filmesztéta sorozata. **Werner Herzog**: *Üvegszív*.*

Október 20., 16 óra

Pardesz Szakkörszűret. Érdekesebbnél érdekesebb témák. Dráma, égből pottyant zsidó mesék, zsidó történelem, zsidó irodalom. A *Pardesz* gyümölcsleit lelkes és felkészült ifjúsági vezetők (Mádrichok) érelik.

Október 22., 19 óra

Halász László pszichológus 8 részes *művészetpszichológiai* előadás-sorozata. 2. A művészeti tehetség. Az est vendégei: **Konrád György** író és **Kézdy György** színművész.*

Október 26., 19 óra

Rocktalálkozó. Diákegyüttesek részvételével. Fellépő együttesek: *Géza*, *C-vitamin*, *D Generation* és sokan mások.

Október 29., 19.30

Szalai Júlia szociológus előadása: *Polgárosodás és akik ki vannak belőle* re-kesztve.*

Magyar Zsidó Kulturális Egyesület

VII., Garay utca 48.

Társasági Kör

A programok 19 órakor kezdődnek

Október 12.

Baló György: A virtuális valóság lehetőségei a médiában, avagy a 21. század rádiója.

Október 19.

Bálint András színművésszel beszélget **Mészáros Tamás**, a Magyar Hírlap kulturális rovatának vezetője.

Október 26.

Klarinétos a háztetőn. **Dunai Tamás** színművésszel beszélget **Garai Péter**.

November 2.

Török Gyula, a római olimpia ökölvívó bajnoka beszélget **Klein Csaba** ökölvívó edzővel.

Városnéző séta zsidó szemmel

Útvonal: Albertirsa: volt zsinagóga és temető; Cegléd: zsinagóga; Kecskemét: ortodox zsinagóga, volt neológ zsinagóga; Nagykőrös: zsinagóga. Találkozás október 20-án délelőtt 10 órakor, a Garay utca 48. előtt. Jelentkezési határidő: október 10. Vezeti: **Simonyi Péter**.

Ismerd meg népedet

Egyéves felnőttoktatási program a zsidó tradíció megismerésére. Vezeti **Naomi Spitzer**. Minden csütörtökön 18 órától.

Bábel Klub

Vasárnap délutáni teaház. Daltanulás, beszélgetés, zenehallgatás, beszélgetés, tea. Vezeti: **Bokor Judit**. október 13-én és 27-én 17 órakor.

Ivrit nyelvtanfolyam

Kezdő és haladó szinten. A teljes kurzus díja 4500 Ft. Az első foglalkozás október 10-én 17 órakor, utána folyamatosan minden hét csütörtökön 17 órakor. Vezeti **Simonyi Zsuzsa**.

Maccabi bridzsklub

Minden hétfőn, 18 órától.

Zsidó Fiatalok Magyarországi Egyesülete

VII., Garay utca 48.

A programok 20 órakor kezdődnek.

Október 12.

UJS-pub. Vendég: **Vodku v glotku** együttes.

Október 19.

Filmklub.

Október 26

UJS-casino.

November 2.

Hagyomány – történelmi beszélgetés az ókori Keletről.

November 9.

UJS-pub. **Keller Tamás** estje.